

अर्थ मन्त्रालय

मन्त्रालय र मातहतसमेत १७५ कार्यालयको यो वर्ष विनियोजन रु.१ खर्ब ४५ अर्ब ७४ करोड १३ लाख, राजस्व रु.४ खर्ब १५ अर्ब ७ करोड ९१ लाख, धरौटी रु.६ अर्ब १७ करोड ५० लाख र अन्य कारोबार रु.१ खर्ब ५१ अर्ब ९६ करोड १२ लाखसमेत रु.७ खर्ब १८ अर्ब ९५ करोड ६६ लाखको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ । मन्त्रालय मातहतका सार्वजनिक संस्थान, अन्य संस्था र समिति ६ को रु.१३ खर्ब ९० अर्ब ६४ करोड ७० लाखको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । सो कारोबारको लेखापरीक्षणबाट देखिएका उल्लेख्य व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१. **अनुगमन** – गत विगतवर्षको प्रतिवेदनमा समावेश भएका व्यहोरा उपर सार्वजनिक लेखा समितिबाट भएको निर्देशनको कार्यान्वयन भएको पाइएन ।
 - १.१ सार्वजनिक लेखासमितिबाट २०७३।३।३१ मा दाताबाट प्राविधिक सहायताको लेखापरीक्षणको विवरण लिई लेखापरीक्षण गराउने निर्देशन भएकोमा मन्त्रालयले प्राविधिक सहायताको लेखापरीक्षण नगराएको, समयमा सोधभर्ना लिने निर्देशन भएकोमा ऋण तथा अनुदान सोधभर्ना नलिएको, खर्च नियन्त्रण गर्ने निर्देशन भएकोमा भैपरी आउने खर्च बढ्दै गएको, कानुन बमोजिम रकमान्तर गर्ने निर्देशन भएकोमा ऐन विपरीत रकमान्तर र स्रोतान्तर गरेको, सञ्चितकोषको ढाँचा तयार गर्ने, हिसाब यकिन गर्न हिसाब मिलान गर्ने निर्देशन भएकोमा सञ्चितकोषको ढाँचा तयार नगरेको, सञ्चितकोषको फरक रकमको हिसाब मिलान नगरेकोले यथार्थ हिसाब नदेखाएको लगाएत अन्य सुझाव कार्यान्वयन एवं सुधार गर्ने निर्देशन भएकोमा यो वर्ष पनि सुधार भएको पाइएन ।
 - १.२ भन्सार विभागतर्फ सार्वजनिक लेखा समितिबाट २०७३।२।१९ मा भन्सार कोष खाताको २०७३ आषाढ मसान्त भित्र हिसाब मिलान गरी सम्परीक्षण गराउने निर्देशन भएकोमा सोअनुसार हिसाब मिलान नभएकोले भन्सार कोष खाताको मौज्दात शून्य नभएको, भन्सार दरबन्दीको नीतिगत सुधार गर्ने निर्देशन भएकोमा सो नभएको, दरबन्दी फरक गरी घटी राजस्व असुल भएको रकम असुल गर्ने निर्देशन भएकोमा फरक दरबन्दी लगाएको, नपाउने मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क छुट दिएको कारण घटी राजस्व असुल गरेको, दरबन्दी पुनरावलोकन गर्ने निर्देशन भएकोमा सोको कार्यान्वयन भएको छैन ।
 - १.३ आन्तरिक राजस्व विभागतर्फ सार्वजनिक लेखासमितिबाट २०७३।२।२१ मा बक्यौता असुलीमा प्राथमिकता दिने निर्देशन भएकोमा बक्यौता राजस्व न्यून असुल गरेको, ३ वर्षभित्र लेखापरीक्षण गर्ने निर्देशन भएकोमा ४ वर्षको सीमान्त अवधिमा करपरीक्षण गरेको, घटी कारोबार देखाई कम कर निर्धारण भएको, सम्पूर्ण कारोबार देखाई आय विवरण पेस नगरेको, सञ्चालक सापटी लिने क्रम नघटेको, ऋण पुँजी निर्धारण नभएको, स्वीकृत नर्म्सअनुसार प्रतिलब्धि दर नदेखाएको स्थिति यथावत छ । यस्तै नियन्त्रणका र नीतिगत सुधारका उपाय अवलम्बन गर्न निर्देशन दिएपनि कार्यान्वयन भएको छैन ।

विगतका व्यहोरा पुनरावृत्ति नहुने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

२. **समष्टिगत आर्थिक स्थिति** – अर्थ मन्त्रालयले समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न अवलम्बन गरेको नीतिको कार्यान्वयन स्थिति देहायअनुसार देखिएको छ । समष्टिगत स्थितिको उपलब्धि मापनगर्न त्रिवर्षीय योजना (२०७०।७।१–२०७२।७।३) का प्रमुख आर्थिक सूचकहरूसँग तुलना गरिएको छ ।

विषय	योजनाको लक्ष्य	उपलब्धि		
		२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३
आर्थिक वृद्धिदर	६.००	५.५	३.४०	०.७७
मुद्रास्फिति दर	७.००	९.१०	७.५०	९.९
कुल राजस्व/ग्राहस्थ उत्पादन	२१.१०	१८.४९	१८.४०	२०.५
कुल सरकारी खर्च/ग्राहस्थ उत्पादन	२५.०६	२२.४०	२३.३०	३१.२
चालू खर्च/ग्राहस्थ उत्पादन	१८.६३	१५.६०	१५.१०	१९.३
पूँजीगत खर्च/ग्राहस्थ उत्पादन	६.४४	३.४०	४.१०	७.१
वैदेशिक अनुदान/ग्राहस्थ उत्पादन	३.३७	१.७०	३.५०	३
वैदेशिक ऋण/ग्राहस्थ उत्पादन	२.५४	१.१०	२.३०	२.६
आन्तरिक ऋण/ग्राहस्थ उत्पादन	२.२५	१.००	२.५०	३.९
व्यापार घाटा/ग्राहस्थ उत्पादन	-	-३२.१०	-३३.४०	-३१.८
विप्रेषण आम्दानी/ग्राहस्थ उत्पादन	-	२८.१७	२९.१०	३२.१
कुल उपभोग/ग्राहस्थ उत्पादन	-	८९.१०	८८.६०	९४.७
कुल राष्ट्रिय बचत/ग्राहस्थ उत्पादन	-	४५.१०	४४.६०	५.३
निकासी/ग्राहस्थ उत्पादन	-	४.६२	४.०१	३.३
आयात/ग्राहस्थ उत्पादन	-	३६.८८	३७.००	३५.१
बजेट घाटा/ग्राहस्थ उत्पादन	०.५९	२.२०	४.८०	७.६

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र अर्थमन्त्रालयको अर्थिक सर्वेक्षण ।

त्रिवर्षीय योजना (२०७०/७१ - २०७२/७३) ले ६ प्रतिशतको औसत वार्षिक आर्थिक वृद्धि दर प्रक्षेपण गरेको भए तापनि समष्टिगत आर्थिक वृद्धि दर २०७०/७१, २०७१/७२ र २०७२/७३ मा क्रमशः ५.५, ३.४० र ०.७७ प्रतिशत भई घट्दो क्रममा रहेको देखियो । यसै गरी औसत मुद्रास्फिति दर ७ प्रतिशत कायम गर्ने लक्ष्य राखेकोमा क्रमशः ९.१०, ७.५ र ९.९ प्रतिशत भई तोकिएको सीमाभित्र रहेको छैन । उच्च आयात र न्यून निर्यातका कारण व्यापार घाटा ग्राहस्थ उत्पादनको तुलनामा क्रमशः ३२.१, ३३.४ र ३१.८ प्रतिशत पुगेको र विप्रेषण आम्दानी ग्राहस्थ उत्पादनको तुलनामा क्रमशः २८.१७, २९.१ र ३२.१ प्रतिशत रहेको छ । यस्तै योजनाले कुल राजस्व ग्राहस्थ उत्पादनको तुलनामा २१.१० प्रतिशत हुने अनुमान गरेकोमा क्रमशः १८.४९, १९.१ र २०.५ प्रतिशत रहेको छ र पूँजीगत खर्च ग्राहस्थ उत्पादनको तुलनामा ६.४४ प्रतिशत हुने लक्ष्य भएपनि क्रमशः ३.४०, ४.१० र ७.१० प्रतिशत देखिएको छ । बजेट घाटा ग्राहस्थ उत्पादनको तुलनामा ०.५९ प्रतिशत कायम गर्ने लक्ष्य रहे तापनि बिगत ३ वर्षमा क्रमशः २.२०, ४.८० र ७.६० प्रतिशत रहेको छ । यसरी तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा समग्रमा समष्टिगत आर्थिक स्थिति सकारात्मक देखिएको छैन ।

३. **खर्च व्यवस्थापन** - सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनमा कुशलता अभिवृद्धि गरी चालू खर्चमा नियन्त्रण र पूँजीगत खर्चमा वृद्धि गर्ने नीति सरकारले लिएकोमा ३ वर्षको अवस्था देहायअनुसार छः

(रु. दश लाखमा)

विवरण	२०७०/७१		२०७१/७२		२०७२/७३	
	खर्च	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत	खर्च	प्रतिशत
चालू खर्च	३०,३४,९४	६९.७७	३३,९४,०७	६३.८५	३७,१२,९५	६९.७८
पूँजीगत खर्च	६,६६,९२	१५.३३	८,८८,४४	१६.७१	१२,३२,५१	२०.५१
वित्तीय व्यवस्था	६,४८,२६	१४.९०	१०,३३,०७	१९.४४	१०,६४,६७	१७.७१
कुल खर्च	४३,५०,१२	१००.००	५३,१५,५८	१००.००	६०,१०,१३	१००

उपर्युक्तानुसार सरकारी खर्चको प्रवृत्ति र संरचना विश्लेषण गर्दा कुल खर्चमा चालू खर्चको अंश औसत ६९.७८ प्रतिशत र पूँजीगत खर्चको अंश २०.५१ प्रतिशतमात्र रहेकोले पूर्वाधार एवं विकास निर्माणमा अपेक्षित प्रगति गर्न नसकेको स्थिति छ ।

४. **बजेट अनुशासन-** आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा वर्षान्तमा खर्च नभई बाकी रहेको रकम फ्रिज गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। अर्थ मन्त्रालयले यो वर्ष बजेट फ्रिज हुन नदिने उद्देश्यले खर्चको आकार बढाउन निम्नानुसार निकासी तथा खर्च लेखेको पाइयो। खर्च रकम वर्षको अन्तिम दिनमा सम्बन्धित बोर्ड, कोष, प्राधिकरण लगायत अन्य निकायमा ट्रान्सफर गरी जम्मा गरेको तर उपयोग नभएबाट यथार्थमा खर्च मान्न सकिने अवस्था छैन। यस प्रकारको खर्चबाट बजेट खर्चको आकार ६.२० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ।

(रु लाखमा)

संस्था	भुक्तानी मिति	विवरण	निकासी
काठमाडौं खानेपानी बोर्ड	२०७३-३-२०	कोष स्थापनाको लागि विविध खर्च ६०२०२३३ बाट	५००००
काठमाडौं खानेपानी बोर्ड	२०७३-३-२८	ऋण लगानी	४३४८९
नेपाल विद्युत प्राधिकरण	२०७३-३-२९	ऋण लगानी	४८७९९
नेपाल विद्युत प्राधिकरण	२०७३-३-३१	शेयर लगानी /विद्युत विक्रीमा नोक्सानी बापत	३९६७७
राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरण	२०७३-३-३१	खर्च नभै बचत रकम फ्रिज नहुने खातामा ट्रान्सफर वैदेशिक	१८२६००
नेपाली सेना	२०७३-३-३१	स्रोत परिवर्तन गरी ६०२०२३३ बाट रकमान्तर	४०९७
पाटन स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	२०७३-३-३१	६०२०२३३ बाट रकमान्तर	२०००
नगर विकास कोष		ऋण लगानी	२१६७
		कूल खर्च	३७२८२१

बजेट खर्चको आकार मात्र बढाउन खर्च हुन नसक्ने अवस्थामा फ्रिज नहुने खातामा राख्ने प्रयोजनको लागि निकासी गर्दा वित्तीय अनुशासन कायम हुँदैन। ऐन तथा नियमावलीमा भएको व्यवस्था पालना हुने गरी निकासी तथा खर्च लेख्नुपर्ने देखिन्छ।

५. **अनुदानको अनुगमन -** आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ४१(३) मा अनुदान रकम निकासी दिँदा सो रकमबाट भएको प्रगति विवरण लिई जुन कामको लागि रकम दिइएको हो सो काममा खर्च गरे नगरेको, लक्ष्यअनुसार प्रगति गरे नगरेको, लेखापरीक्षण गराए नगराएको अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यस वर्ष कृषि विकास बैङ्कलाई रु.२ करोड ८ लाख, साना किसान बैङ्कलाई रु.७ करोड र निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण निगमलाई रु.१५ करोड २४ लाख निकासी उपलब्ध गराएकोमा अनुगमन एवं मूल्याङ्कन नगर्दा अनुदान उपयोगको सुनिश्चितता यकिन गर्न सकिएन। गतवर्ष नेपाल राष्ट्र बैङ्कमार्फत साना किसानलाई ब्याज अनुदान बापत रु.५० करोड निकासी दिएकोमा उक्त रकम यसवर्ष पनि उपयोग भएको छैन। यस वर्ष सोही प्रयोजनका लागि रु.१ अर्ब २० करोड बजेट विनियोजन भएकोमा कुनै रकम खर्च भएको छैन। यस सम्बन्धमा विनियोजित बजेटको सदुपयोग र लाभग्राही पक्षलाई प्रभावकारीरूपमा सुविधा प्रदान गर्नका लागि कार्यविधि संशोधनको प्रक्रियामा रहेको मन्त्रालयको भनाइ रहेको छ।

६. **कार्यान्वयनमा ढिलाई -** सार्वजनिक नीजि साझेदारीको नीतिअनुरूप पुँजी बजारको पूर्वाधार क्षमता विकासमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले अर्थ मन्त्रालय र एसियाली विकास बैङ्कबीच २७ जून २०११ मा अमेरिकी डलर ५० लाखको अनुदान सहायता सम्झौता सम्पन्न भई पुँजी बजार पूर्वाधार क्षमता विकास आयोजना कार्यान्वयनमा रहेको छ। सम्झौताअनुसार यो योजना ३१ मे २०१४ मा सम्पन्न हुनुपर्नेमा पटक पटक गरी ३१ जुलाई २०१७ सम्ममा सम्पन्न गर्न म्याद थप गरेको छ। हाल सम्म आयोजनाका लागि रु ११ करोड १६ लाख २७ हजार खर्च भएको छ। साथै अर्थ मन्त्रालय र एक विदेशी परामर्शदाताबीच बोण्ड मार्केट विकास, निजी सार्वजनिक साझेदारी ढाँचा विकास एवं परियोजना प्रस्तुतिसम्बन्धी कार्यका लागि अमेरिकी डलर १.९ मिलियन भुक्तानी गर्ने गरी २४ मार्च २०१३ मा परामर्शदाता संग सम्झौता भई ३१ जुलाई २०१७ सम्म काम सम्पन्न गर्नुपर्नेमा हालसम्म रु.१० करोड २१ लाख (५९.७९ प्रतिशत) भुक्तानी भएकोमा सम्झौता अनुसार कार्य प्रगति भएको छैन।

यस अन्तर्गत सार्वजनिक ऋण बजार विकास कार्यको धितोपत्रसम्बन्धी ऐन (संशोधन) स्वीकृत भैनसकेको, अर्थ मन्त्रालयसँग समन्वय गर्न अधिकार प्राप्त सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय स्थापना नभएको र सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन र पुँजीबजारसम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्न बाँकी रहेको स्थिति छ।

सोको अतिरिक्त आयोजना सञ्चालनका लागि आवश्यक उपकरण (सफ्टवेयर/हार्डवेयर) खरिदका लागि अमेरिकी डलर २१ लाख व्यवस्था भएकोमा सो खरिदकार्य समेत भएको छैन । उपरोक्त स्थितिमा आयोजना समयमा सम्पन्न गर्न नसकिने स्थिति देखिएको छ ।

आयोजनाको समय अवधि बढाउँदा लागत समेत बढ्ने अवस्था छ । तसर्थ थप व्ययभार हुन नदिने तर्फ ध्यान दिई थप म्यादभित्र योजना सम्पन्न गर्नेतर्फ मन्त्रालयले ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा सुम्नावअनुसार थप व्ययभार हुन नदिन र संशोधित समयभित्र कार्य सम्पन्न गर्नेतर्फ मन्त्रालय सचेत रहेको प्रतिक्रिया प्राप्त भएको छ ।

७. **निजीकरण** – निजीकरण समितिले हालसम्म निजीकरण भइसकेका संस्थाबाट सरकारले प्राप्त गर्न बाँकी किस्ता, सम्झौताको शर्तबमोजिम लाग्ने ब्याज तथा हर्जाना गणना गरी निजीकृत संस्थाको छुट्टाछुट्टै अभिलेख खडा गरी अद्यावधिक लगत राखी आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २२ बमोजिम सरकारी बाँकी सरह असुल गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

सार्वजनिक लेखा समितिले २०७३।३।३१ मा नेपाल रोजिन एण्ड टर्पेण्टाइन कम्पनीसँग जग्गा भाडा बापत सम्झौताअनुसार बुम्फाउन बाँकी रकममा ब्याज र हर्जानासमेत रु ६ करोड ९ लाख समस्या समाधान गरी असुल गर्न र रघुपति जुट मिल्सको शेयर बिक्री बापत सम्झौता अनुसार ब्याज र हर्जाना समेत रु १ करोड ८४ लाख असुल गर्न निर्देशन दिएकोमा असुल भएको छैन । भृकुटी कागज कारखानाको सम्पत्ति तथा व्यवसाय बिक्री भई एक लिमिटेडबाट सम्झौता बमोजिम प्राप्त हुनुपर्ने रु १७ करोड ४ लाखमा १७ प्रतिशतले हुने ब्याज र ४ प्रतिशतले हुने हर्जाना समेत असुल गर्न तर्फ मन्त्रालयबाट कारवाही हुनुपर्दछ । बक्यौता रकम असुली तर्फ कारवाही भैरहेको मन्त्रालयको प्रतिक्रिया रहेको छ ।

८. **दायित्व भुक्तानी** –सार्वजनिक संस्थानहरूको दायित्व त्यही संस्थाको सम्पत्तिबाट व्यहोर्नु पर्ने र लिमिटेड कम्पनीको रूपमा स्थापित संस्थाको दायित्व लगानी गरेको शेयरमा सीमित हुनुपर्ने भएता पनि विगतमा विनिवेश, विघटन र खारेजी गरेका सार्वजनिक संस्थानमा समेत सरकारले निरन्तर ठूलो लगानी गरि रहेको देखिन्छ । हाल सम्म १७ संस्थामा रु.५ अर्ब ४६ करोड ८१ लाख दायित्व भुक्तानीको लागि लगानी भएको छ । अतः विनिवेश, विघटन र खारेजी गरेका सार्वजनिक संस्थानको दायित्व भुक्तानी प्रयोजनमा लगानी गर्दा नेपाल सरकारलाई थप व्यय भार पर्ने भएकाले उक्त संस्थानहरूको समयमै व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । संस्थानहरूको सम्पत्तिको मूल्य नेपाल सरकारको लगानी भन्दा बढी रहेकोले नेपाल सरकारलाई थप व्ययभार नपर्ने मन्त्रालयको प्रतिक्रिया रहेको छ ।

९. **अर्थ बजेटबाट निकास** – आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५(२) मा खर्च गर्ने वा खर्चको निकास दिने अधिकार प्राप्त अधिकारीले रकम स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्छ भने मात्र निकास दिनुपर्ने उल्लेख छ । विनियोजन ऐनले छुट्याएको रकम सोही प्रयोजनमा खर्च गर्नुपर्नेमा बजेटबाट अर्थ बजेट शीर्षकमा एकमुष्ट रु ५६ अर्ब ६६ करोड ९१ लाख विनियोजन गरी आर्थिक सहायता, भ्रमण भत्ता, भन्सार महसुल फिर्ता, कर फिर्ता, भौतिक सुविधा, भुकम्प पुनर्निर्माण लगायतका कार्यको लागि अर्थ मन्त्रालयबाट पटके निर्णयका आधारमा थप बजेट निकास गरेको देखिन्छ । उक्त रकम यस वर्ष कुल विनियोजित बजेट रु ८ खर्ब १६ अर्ब १७ करोडको ६.९४ प्रतिशत रहेको छ । उक्त निकास रकममा गृह मन्त्रालय मार्फत आर्थिक सहायताको लागि रु १४ करोड ७५ लाख ६१ हजार, स्वास्थ्य मन्त्रालयमार्फत आर्थिक सहायताको लागि रु.२ करोड ८ लाख, महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयमार्फत आर्थिक सहायताको लागि रु १ करोड ५० लाख, , भौतिक सुविधा अन्तर्गत आपूर्ति मन्त्रालयलाई रु.१ करोड २० लाख, पशु विकास मन्त्रालयका लागि रु.३ करोड ३५ लाख र राष्ट्रिय पुनर्निर्माण कोषको लागि रु.५४ अर्ब ५० करोड उल्लेखनीय रहेको छ ।

सम्बन्धित कार्यक्रम र शीर्षकमा विनियोजन नै नगर्ने वा कम विनियोजन गरी अर्थ बजेटबाट निकास दिने परिपाटी बजेट सिद्धान्तविपरीत छ । उक्त स्थितिमा बजेटउपर व्यवस्थापिकाको नियन्त्रण कमजोर हुने, अनुगमनमा कठिनाइ हुने, पारदर्शिता नहुने, अभिलेखनमा समस्या पर्ने देखिएकाले यस प्रकारका खर्चउपर नियन्त्रण गरिनुपर्दछ । मुलुकको अति प्राथमिकताका संवेदनशील कार्यका लागि स्रोतको उचित व्यवस्थापन

गर्ने मन्त्रालयको दायित्व भएकोले भैपरीमा रकम विनियोजन गरिएको रकम बढी देखिन गएको तर भैपरीमा अनावश्यकरूपमा रकम विनियोजन नगर्न मन्त्रालय सचेत रहेको प्रतिक्रिया प्राप्त भएको छ ।

१०. **रकमान्तर** – विनियोजन ऐनअनुसार एक शीर्षकबाट सो शीर्षकको विनियोजित रकमको दश प्रतिशतमा नबढ्ने गरी कुनै एक वा एक शीर्षकबाट अर्को एक वा एकभन्दा बढी शीर्षकहरूमा रकम सार्न तथा निकासार खर्च जनाउन सकिने उल्लेख छ । यस सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखासमितिबाट कानूनबमोजिम रकमान्तर गर्ने निर्देशन भएकोमा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार सुरु विनियोजन गरेको रकमको १९९६ प्रतिशत सम्म रकमान्तर गरेको उदाहरण देहायमा उल्लेख गरिएको छः

(रु.लाखमा)

सि.नं.	मन्त्रालय/निकायकोनाम	शुरु बजेट	रकमान्तरबाट थप	थप प्रतिशत
१	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	४२०२१८	११७८१०	२८.०४
२	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	४२३६१	७३४४१	१७३.३७
३	सिँचाइ मन्त्रालय	१८७८४७	३४००५	१८.१०
४	शहरी विकास मन्त्रालय	१८६१०५	३११२६	१६.७३
५	रक्षा मन्त्रालय	३०९९१	८२४८	२६.६१
६	परराष्ट्र मन्त्रालय	२९९०१	५०५५	१६.९१
७	वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	१३१०१	४८६२	३७.११
८	शान्ति तथा पुनर्निर्माण मन्त्रालय	१,८६७५	४३६,८	२३.३९
९	ऊर्जा मन्त्रालय	९२७८	३६७३	३९.५८
१०	अर्थ मन्त्रालय	२२४६२	२८६१	१२.७४
११	सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	७७१४	२७८३	३६.०८
१२	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	९६५५	१४७८	१५.३१
१३	शिक्षा मन्त्रालय	१६८८	११५५	६८.४५
१४	लोक सेवा आयोग	४१६२	९२५	२२.२३
१५	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	१७००	६५२	३८.३५
१६	राष्ट्रपति	२३५४	४६९	१९.९१
१७	संविधान सभा /व्यवस्थापिका संसद -	१२९	३३१	२५६.६६
१८	उपराष्ट्रपति	१३	२७१	२०८५
१९	महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालय	१४५०	१९८	१३.६५
२०	राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय	६२१	११८	१९.०९
२१	सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	३८६	९२	२३.९२
२२	युवा तथा खेलकूद मन्त्रालय	२५	९१	३६३.१३
२३	लोक सेवा आयोग	५७५	७८	१३.६२
२४	कानून न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	४७	५२	११०.४५
२५	न्याय परिषद्	९	४१	४४३.२४
	जम्मा	९९१,४६७	२९०२५९	२९.६७

११. **ऋणात्मक बजेट हुने गरी रकमान्तर** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा ८ मा विनियोजन ऐनमा तोकिएको कुनै एक वा एकभन्दा बढी शीर्षकमा विनियोजित बजेट बचत हुने भएमा रकमान्तर गर्न सक्ने व्यवस्था छ । अर्थ मन्त्रालयले यो वर्ष बजेट उपशीर्षक नं ६०२१०६४ भैपरी आउने विकास कार्यक्रममा शुरु बजेट रु ५ अर्ब रहेकोमा रु ४ अर्ब २५ करोड ३३ लाख थप गरी रु ९ अर्ब २५ करोड ३३ लाख बजेट कायम भएकोमा रु ९ अर्ब ५३ करोड १९ लाख रकमान्तरबाट घटाए पश्चात उक्त शीर्षकमा खुद बजेट रु २७ करोड ८६ लाख ऋणात्मक भएको देखियो । बजेट उपशीर्षकमा भएको खर्च तथा बचतको मूल्याङ्कन नै नगरी रकमान्तर गर्ने परिपाटीले बजेट अनुशासन पालना हुने देखिएन । यस्ता कार्यको नियन्त्रण हुनुपर्दछ । ऋणात्मक रकमान्तरको लागि नियमितको कारबाही गरिने र यस्तो गल्ती दोहरिन नदिन नियन्त्रणात्मक उपाय अवलम्बन गरीने मन्त्रालयबाट प्रतिक्रिया प्राप्त भएको छ ।

१२. **विनियोजित बजेट पूरै रकमान्तर** – आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा ८ मा विनियोजन ऐनमा एक वा एकभन्दा बढी शीर्षकमा विनियोजित बजेट बचत हुने भएमा रकमान्तर गर्न सक्ने व्यवस्था छ । अर्थ मन्त्रालयले ३७ बजेट उपशीर्षकमा शुरु बजेट विनियोजन भएको पूरै रु.६ अर्ब ५ करोड २६ लाख रकमान्तर गरी घटाएबाट बजेट विनियोजन यथार्थपरक देखिएन । यस प्रकार बजेट सिद्धान्त विपरित बजेट विनियोजन गर्ने कार्य नियन्त्रण गर्नुपर्दछ । यसरी पूरै रकम रकमान्तर भएको निकायमा दैवी प्रकोप राहत तथा पुनस्थापनाको रु १ अर्ब ४ लाख, काठमाडौं भक्तपुर सडक विस्तारको रु १ अर्ब, ममौला सिँचाइ आयोजनाको रु.६० करोड, अनुगमन मूल्याङ्कन तथा योजना सुदृढीकरणको रु.५० करोड, शिक्षा मन्त्रालयको रु.२२ करोड १८ लाख र काठमाडौं नौबिसे सुरुङ्ग मार्गको रु.१७ करोड ५० लाख उल्लेख्य रहेको छ । यस सम्बन्धमा सुधार गरिने मन्त्रालयको प्रतिक्रिया रहेको छ ।
१३. **कार्यक्रम तथा बजेट बेगर खर्च** – आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५(२) मा खर्च स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्छ भने मात्र निकासा तथा खर्च गर्नुपर्ने उल्लेख छ । कार्य सञ्चालन निर्देशिका, २०७० मा साधारण प्रशासन शीर्षकबाट विनियोजन भएको रकम सम्बन्धित मन्त्रालयसँग सम्बन्धित बजेट उपशीर्षकमा नै खर्च लेख्ने गरी निकासा दिनुपर्ने व्यहोरा उल्लेख छ । अर्थ मन्त्रालयको २०७३।३।७ को निर्णयको आधारमा भैपरी आउने साधारण प्रशासन शीर्षकबाट नेपाल राष्ट्र बैङ्कमार्फत आर्थिक पुनरुद्धार कोष सञ्चालन गर्न ब्याज अनुदान र पुनर्कर्जाका लागि दुई खातामा रकम जम्मा गर्ने उद्देश्यले रु.५ अर्ब निकासा दिएको छ । यो शीर्षक थप निकासा दिने प्रयोजनको लागि व्यवस्था गरेकाले यस शीर्षकबाट सिधै खर्च लेखि कोष खडा गर्न मिल्ने देखिदैन । कार्यक्रम स्वीकृत नभएको तथा बजेट पनि स्वीकृत नभएको अवस्थामा भैपरी शीर्षकबाट रु.५ अर्ब खर्च लेख्नु उचित देखिएन ।
१४. **विनियोजनबाट राजस्व आम्दानी** - विभिन्न संस्थालाई गरेको ऋण लगानीबाट प्राप्त हुने ब्याज सोही संस्थाको आन्तरिक आयबाट तिर्नुपर्दछ । नेपाल सरकारलाई तिर्नु बुझाउनुपर्ने ब्याज नेपाल सरकारलेनै विनियोजनबाट ऋण तथा शेयर लगानी गरी ब्याज आर्जन गरेको भनी राजस्व असुल गर्नु मनासिव देखिदैन । यो वर्ष नेपाल सरकारलाई नेपाल विद्युत प्राधिकरणले बुझाउनुपर्ने ब्याज रु.२० अर्ब ४० करोडमध्ये नेपाल सरकारले २०७३।३।२९ मा दिएको ऋण लगानी निकासाबाट रु.४ अर्ब ८७ करोड ९९ लाख बुझाएको देखिन्छ । उक्त कारोबारबाट नेपाल सरकारको खर्च तथा राजस्वको आकार बढेको छ ।
१५. **शीर्षक फरक पारी लगानी** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५(२) अनुसार रकम स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्छ भने मात्र खर्च गर्न सकिन्छ । १३२ के.भी. प्रशासन तथा अन्य प्रशासन लाइन विस्तार शीर्षकबाट गोरखकाली रबर उद्योगलाई रु.४ करोड १५ लाख, राष्ट्रिय उत्पादकत्व तथा आर्थिक विकास केन्द्रलाई रु.६० लाख र नेपाल औषधि लिमिटेडलाई रु.८० लाख ऋण लगानी गर्न अर्थ मन्त्रालयको निर्णय अनुसार निकासा दिएको छ । विद्युत विकास र विस्तारको लागि व्यवस्था भएको शीर्षकबाट अन्य प्रयोजनमा खर्च गरी संस्थानमा ऋण लगानी गर्न मिल्दैन । यसबाट बजेट अनुशासन कायम नहुने स्थिति रहेको छ ।
१६. **राजस्व छुट** – आर्थिक ऐन, २०७२ को दफा १८ ले प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिए तापनि नेपाल सरकारले कानूनबमोजिमको दस्तुर, शुल्क, महसुल र करका दरहरू घटाउन बढाउन वा आंशिक वा पूर्ण छुट दिनसक्ने व्यवस्था गरेको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, अन्तःशुल्क ऐन तथा भन्सार ऐनबमोजिम तोकिएका दरबन्दीमा लाग्ने कर महसुल आर्थिक ऐनले छुट दिने व्यवस्था गरेको छ ।

सरकारले २०७३।३।३ मा रु.५१ अर्ब ३० करोड ८० लाख छुट दिएको छ । सो छुटको विवरण तयार नगरेको र राजस्व छुटको कारणले उपभोक्ता तथा अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावको विश्लेषण गरेको छैन ।

सार्वजनिक लेखा समितिले मिति २०७३।३।३१ मा छुट दिने व्यवस्थालाई नियन्त्रण गर्दै जाने, अन्तराष्ट्रिय व्यवस्थाअनुसार राजस्व छुटको लेखाङ्कन गर्ने, र छुट दिएको सामग्रीमा अनुगमन प्रभावकारी बनाउने निर्देशन दिएकोमा सोको पूर्णपालना भएको पाइएन । यो वर्ष मन्त्रालयले आर्थिक ऐनको दफा १८ प्रयोग गरी स्वास्थ्य सामग्री र उपकरण, सवारीसाधन, विद्युतीय तथा ऊर्जाजस्ता १७१ सामग्रीको आयातमा राजस्व छुट दिएको छ । भन्सार विभागको आसिकुडालगायत अन्य स्रोतबाट जानकारी भएसम्मको आधारमा विभिन्न संस्था, वस्तु तथा सेवा प्रयोजनमा २०७०।७१ मा रु.३८ अर्ब २६

करोड ७० लाख, २०७१।७२ मा रु.४९ अर्ब १ करोड ९ लाख र २०७२।७३ मा निम्नानुसार रु.५१ अर्ब ३० करोड ८० लाख राजस्व छुट दिएको देखिन्छ। तीन वर्षको अवधिमा राजस्व छुट रकम ३४ प्रतिशत वृद्धि भएको छ।

(रु.लाखमा)

क्र.सं.	छुटको विवरण	छुट भएको राजस्व	क्र.सं.	छुटको विवरण	छुट दिएको राजस्व
१.	कृषि तथा पशु जन्म उत्पादन/उद्योग/ह्याचरी/चिया उद्योग	११७७२४	२.	रासायनिक मल	५५१७८
३	औषधि, कीटनाशक औषधि र औषधिको कच्चा पदार्थ	५३६१८	४	दाना उद्योगले आयात गर्ने कच्चा पदार्थ	४१८५२
५	मिल मेसिनरी	३४३२४	६	सुन, चाँदी	२५२३०
७	नेपाली सेना, प्रहरीलगायतका सरकारी र अन्य निकाय	३४१८१	८	विद्युत विकास विभागको सिफारिसमा विद्युत उत्पादन उपकरण पार्टस	२४०६५
९	एलपीजी ग्यास, नुन, कपास र प.नि.साधन,	२२०३६	१०	अस्पताल र सामाजिक संघ संस्था	२१५८५
११	साफ्टा छुट	१६१६४	११	जेनेरेटर, रेपसिड थ्रेसर हयारो, पम्पिङ सेट लगायतका कृषि उपकरण	१२८६५
१२	हवाईजहाज एंव पार्टसहरु	१०३८२	१३	सोलार ब्याट्री र अन्य	७९९५
१४	विदेशी सहायतामा सञ्चालित आयोजना,	६५३९	१५	कटन सारी, लुंगी, सिन्दूर, टिकुली, चुरा	६३९४
१६	विद्युतीय सवारीसाधन, सवारीसाधन, दमकल एम्बुलेन्स, शववाहन,	५३२३	१७	तेल मिलले आयात गर्ने कच्चा तेल	५१११
१८	छपाइका किताब र प्रिन्ट मेटेरियल, न्युज प्रिन्ट पेपर र बैङ्क नोट	४४९३	१९	कच्चा जुट र जुट मिलका स्पेयर पार्टस र जुट मिलको जगेडा पार्टस	३८३८
२०	गलैचा उद्योगको फाइबर, मानव निर्मित फाइबर, कस्मिरी यार्न र कटन यार्न	३३१३	२१	पीभीसी फिल्म, वीओपीपी फिल्म, फिल्ड माप्टर व्याच	६६०
२२	होटलले स्तर वृद्धि गर्न पैठारी गर्ने मालवस्तु, चलचित्र विकास बोर्डको सिफारिसमा सिनेमा उद्योगले पैठारी गर्ने मालवस्तु	२१०		जम्मा	५१३०८०

सरकारले आय-व्यय विवरणको अभिन्न अङ्गको रूपमा राजस्व छुटको रकमगत विवरण र सोको प्रभाव मूल्याङ्कन बजेट वक्तव्यसँगै पेस गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास रहेको छ। राजस्व छुटको उक्त विवरणमा भन्सार, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क छुट दिएको कारण, सो छुटले राजस्वमा हुन गएको कमीको रकमगत अभिलेख मन्त्रालयले तयार गरेको छैन। यस सम्बन्धमा मन्त्रालयले छुटको अभिलेखका लागि सफ्टवेयर तयार गरेको र सो कार्यान्वयन पश्चात् छुटको रकमगत विवरण जानकारी हुने उल्लेख गरेपनि यस वर्ष पनि सो तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सकेन। साथै विभिन्न प्रकृतिको छुटको प्रभाव मूल्याङ्कन समेत गरिएको छैन। यस्तो विवरण र प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन बजेटसँगै व्यवस्थापिका-संसदमा पेस गर्नुपर्दछ। राजस्व छुटको एकीकृत तथ्याङ्क व्यवस्थित हुने मन्त्रालयबाट जानकारी प्राप्त भएको छ।

राज्यकोषमा प्राप्त भएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.५ अर्ब ४५ करोड फिर्ता दिएको देखिन्छ। उक्त फिर्ता रकममा रु ७५ करोड २२ लाख मोबाइल निर्यातकर्ता/पैठारीकर्ता तथा घिउ, तेल उद्योगलाई रु १ अर्ब २० करोड ९५ लाख समावेश छ। यस सम्बन्धमा देखिएका उल्लेखनीय व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१६.१ अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनअनुसार मूल्य अभिवृद्धि करमा सीमित वस्तुहरुमा मात्र कर फिर्ता दिने प्रचलन भएको बारेमा यस कार्यालयले विगत वर्षहरुका प्रतिवेदनमार्फत कर फिर्ता वस्तु सीमित गर्न सरकारलाई सुझाव दिँदै आएकोमा उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग २०७१ ले मोबाइल फोन, कपडा, सलाई, धुप, टायर ट्युब, मैदा, तोरीको तेल, दूध, चिनी, चिया, तामा, पित्तलको भाडामा कर फिर्ता क्रमशः हटाउने भन्ने सुझाव दिएको साथै अन्तर्राष्ट्रिय मौद्रिक कोष (आई.एम.एफ) को नेपालसम्बन्धी प्रतिवेदनमा समेत कर छुटलाई अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनअनुसार सीमित गर्न सुझाव दिएको अवस्था छ। अतः त्यस्ता वस्तु छुटको सूचीबाट हटाउन नीतिगत पुनरावलोकन हुनुपर्ने देखिन्छ।

१६.२ आधारभूत आवश्यकताका खाद्यान्न सस्तो सुलभ मूल्यमा आपूर्ति व्यवस्था मिलाउन कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा राजस्व छुट दिने, शुल्क, महसुल असुल नगर्ने व्यवस्थाअनुसार यस वर्ष कृषि तथा पशुजन्य

- उद्योग, ह्याचरी र चिया उद्योगले पैठारी गरेका मालवस्तुमा रु.११ अर्ब ७७ करोड २४ लाख राजस्व छुट भएको छ। उक्त छुटको कारणले स्वदेशी कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा परेको प्रभाव अध्ययन भएको छैन।
- १६.३ आर्थिक ऐन, २०७२ मा दाना उद्योगले पैठारी गर्ने मकै, भटमासको पिनालगायतका मालवस्तुमा भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिने व्यवस्था छ। जसअनुसार यो वर्ष रु.४ अर्ब १८ करोड ५२ लाख राजस्व छुट भएको छ। राजस्व छुटमा आयात भएका ती मालवस्तुहरू पशुपंछीको दाना बनाउने प्रयोजनमा नै उपयोग भएको आश्वस्त हुने अवस्था छैन।
- १६.४ आर्थिक ऐन, २०७२ को अनुसूची १ को दफा ६ मा यस अनुसूचीको दफा २० मा उल्लिखित नेपाल सरकारको संवेदनशील सूचीमा परेका मालवस्तुहरू र यसै अनुसूचीको दफा २१ मा उल्लिखित मालवस्तुहरू बाहेक सार्क मुलुकमा उत्पादित अन्य मालवस्तुहरू सोही मुलुकबाटै उत्पत्तिको प्रमाणपत्रसहित पैठारी भएमा २०६२।९।१७ मा कायम रहेको भन्सार महसुल दरमा तोकिएबमोजिम आंशिक छुट हुने व्यवस्था छ। सो व्यवस्थाबमोजिम विभिन्न भन्सार कार्यालयबाट यो वर्ष रु.२० अर्ब १४ करोड ९६ लाखमा सामान पैठारी भई रु.१ अर्ब ६१ करोड ६४ लाख राजस्व छुट भएको छ। सार्क क्षेत्रका मुलुकहरूबीच भएको साफ्टा सम्झौताको प्रावधानबाट मुलुकले लाभ लिन व्यापार प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ। सरकारले यस प्रकारको छुटको कारण स्वदेशी उद्योगमा पर्ने प्रभावको मूल्याङ्कन हालसम्म गरेको छैन। यसरी साफ्टा छुटका सामान आयात निर्यात सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी मुलुकको हितमा नरहेका प्रावधान तथा मालवस्तुका सम्बन्धमा साफ्टासम्बन्धी बैठकबाट सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- १६.५ आर्थिक ऐन, २०७२, मूल्य अभिवृद्धि कर समूह ११ को दफा १० तथा सोही ऐनको भन्सार महसुलसम्बन्धी दफा १५ को उपदफा २(५) (आ) मा सोलार फोटोभोल्टिक ट्युबलर ब्याट्रीलगायतका सामानमा वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको सिफारिसमा भन्सार महसुल १ प्रतिशत तथा मूल्य अभिवृद्धि कर पूरै छुट दिने व्यवस्था छ। यस वर्ष विभिन्न भन्सार कार्यालयबाट सोलार फोटोभोल्टिक ट्युबलर ब्याट्रीलगायतका सामानहरू पैठारी भएकोमा आर्थिक ऐनको प्रावधानबमोजिम रु.७९ करोड ९५ लाख राजस्व छुट भएको छ। ट्युबलर ब्याट्रीहरू सोलारमा मात्र नभई इन्भर्टरमा समेत प्रयोग भइरहेकोले सौर्य ऊर्जालाई प्रोत्साहन गर्न दिएको छुटको सदुपयोगबारे आश्वस्त हुन सकिएन। भन्सार तथा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटमा पैठारी भएका ती ब्याट्रीहरूको प्रयोग सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट अनुगमन हुनुपर्दछ।
- १६.६ मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ अन्तर्गत समूह ११ मा अप्रभावित वा अर्ध निर्मितरूपका वा धुलोरुपका सुन र सुनका गरगहनामा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट हुने व्यवस्था छ। यस सुविधाअन्तर्गत गतवर्ष रु.१ अर्ब ९४ करोड ८१ लाख राजस्व छुट भएकोमा यस वर्ष रु.५७ करोड ४९ लाख (२९.५१ प्रतिशत) बृद्धि भई रु.२ अर्ब ५२ करोड ३० लाख राजस्व छुट भएको छ। विलाशिताका सामानमा राजस्व छुट दिने सम्बन्धमा पुनरावलोकन हुनुपर्दछ।
- १६.७ वैदेशिक सहायतामा सञ्चालन हुने आयोजनामा निर्माण कार्यका लागि सम्झौतामा व्यवस्था भएबमोजिम आयात गर्ने निर्माण सामग्रीमा नेपाल सरकारको निर्णयबाट भन्सार महसुल, कर, शुल्क छुट दिने व्यवस्था अनुसार यो वर्ष रु.५६ करोड ६१ लाख छुट दिएको छ। यस्ता सुविधामा आयात हुने सामग्रीमा लाग्ने राजस्व छुट रकमको अभिलेख राख्ने, राजस्व छुटको उपयोग सम्बन्धमा अनुगमन गरेको छैन। छुटमा आयातीत सामान सम्बन्धित आयोजनामा नै उपयोग भएको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ। वैदेशिक आयोजनामा माष्टर लिफ्टमा राखेर सबै मालवस्तुमा भन्सार, अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिएको, कुनैमा भन्सार महसुलमात्र छुट दिने, कुनैमा प्रयोग हुने मालवस्तुमध्ये आंशिक परिमाणमा मात्र छुट दिने गरेको देखिन्छ। तसर्थ वैदेशिक आयोजनामा माष्टर लिफ्ट तय गर्ने र राजस्व छुट दिने सम्बन्धमा स्पष्ट नीति निर्धारण हुनुपर्दछ।
- १६.८ आर्थिक ऐन, २०७२ को व्यवस्थाअनुरूप सामुदायिक अस्पताल र संस्थाहरूले एम्बुलेन्स र शववाहन पैठारी गर्दा यो वर्ष रु.२९ करोड ७२ लाख राजस्व छुट दिएको छ। यस्तो छुट सुविधामा पैठारी भएका सवारीसाधनमा औजार फिट गरिएको हुनुपर्ने, सीट राख्न नपाउने, टाढैबाट देखिने गरी “नेपाल सरकारबाट राजस्व छुट सुविधा प्राप्त” लेखिएको हुनुपर्ने व्यवस्था छ। यसै गरी बिरामी ओसार पसारलगायतमा सेवा

प्रदान गरे बापत लिने भाडा दर स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले तोकेबमोजिम हुने व्यवस्था छ । तर उपर्युक्त व्यवस्थाको पालना सम्बन्धमा कुनै पनि निकायबाट अनुगमन गरेको छैन ।

१७. **समष्टिगत ऋण** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पेस गरेको विवरणमा २०७२।७३ सम्म नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्व रु.६ खर्ब २७ अर्ब ७९ करोड रहेको छ । जसमध्ये आन्तरिक ऋण रु.२ खर्ब ३९ अर्ब ३ करोड र वैदेशिक ऋण रु.३ खर्ब ८८ अर्ब ७६ करोड रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी २०७२।७३ को कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २७.९२ प्रतिशत कुल ऋण दायित्व रहेको छ । जसमा आन्तरिक ऋण १०.६३ प्रतिशत र वैदेशिक ऋण १७.२९ प्रतिशत रहेको छ । कुल जनसंख्या २ करोड ८३ लाख ६९ हजारलाई आधार मान्दा यो वर्षसम्म प्रतिव्यक्ति कुल ऋण दायित्व रु.२२ हजार १२९।४१ रहेको छ । प्रतिव्यक्ति ऋण दायित्व गत वर्षभन्दा रु.२,८९५।४० ले बढ्न गएको छ ।

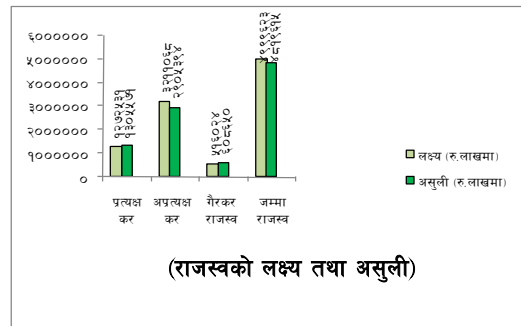
१८. **शेयर लगानी प्रतिफल** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरण अनुसार नेपाल सरकारले हालसम्म १०७ संस्थामा कुल रु १ खर्ब ५८ अर्ब ७७ करोड ४२ लाख शेयर लगानी गरेकोमा यो वर्ष ९ संस्थाबाट रु १४ अर्ब ९८ करोड २९ लाख अर्थात् लगानीको ९.४३ प्रतिशत लाभांश प्राप्त भएको छ । सो प्रतिफलमध्ये नेपाल राष्ट्र बैंकको (४६.७२ प्रतिशत) र नेपाल टेलिकमको (४५.८० प्रतिशत) अंश रहेको छ । नेपाल सरकारको आंशिक, अधिकांश र पूर्णस्वामित्व भएको संस्थाको छुट्टाछुट्टै अभिलेख राखेका छैन । लगानीको तुलनामा प्रतिफल न्यून रहेको परिप्रेक्ष्यमा सरकारी संस्थानको दक्षता अभिवृद्धि हुनुपर्दछ ।

नेपाल सरकारको रु.२६ अर्ब ६७ करोड शेयर लगानी भएका देहायका संस्थानहरूले २०७१।७२ मा रु.२ अर्ब ३२ करोड ६९ लाख नाफा प्राप्त गरेता पनि नेपाल सरकारलाई लाभांश घोषणा गरी बुझाएको देखिएन । अतः सम्बन्धित संस्थाहरूबाट लगानीको प्रतिफल समयमा प्राप्त गर्नुपर्दछ ।

(रु लाखमा)

सि.नं.	संस्थानको नाम	शेयर लगानी	नाफा (आ.व. २०७१।७२)
१.	नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण	२०८२०९	११८००
२.	नेपाल वायु सेवा निगम	३७९२	२१४०
३.	जलविद्युत लगानी तथा विकास कम्पनी	५००००	३३८८
४.	नेपाल पारबहन तथा गोदाम व्यवस्था कम्पनी	१२२	२०१
५.	नागरिक लगानी कोष	४५०	१७१७
६.	नेपाल औद्योगिक विकास निगम	४१२७	४०२३
	जम्मा	२६६७००	२३२६९

१९. **राजस्व असुली** – यो वर्ष रु ४ खर्ब ९९ अर्ब ९६ करोड राजस्व असुल गर्ने अनुमान रहेकोमा रु ४ खर्ब ८१ अर्ब ९६ करोड (९६.४० प्रतिशत) असुल गरेको महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको राजस्वको केन्द्रीय आर्थिक विवरणमा उल्लेख छ । यो वर्षको राजस्वको लक्ष्य तथा यथार्थ असुलीको स्थिति स्तम्भचित्रमा देखाइएको छ ।

२०. **मन्त्रपरिषद्को नीतिगत निर्णय कार्यान्वयन अवस्था** – बेरूजू फछ्यौटको लागि शुरुदेखि २०५९।६० सम्मको पुरानो बेरूजूको हकमा शून्य बनाउनै पर्ने, २०६०।६१ देखि २०७०।७१ सम्मको बेरूजू न्यूनतम ५० प्रतिशतसम्म अनिवार्य रूपमा फछ्यौट गर्नेपर्ने र २०७१।७२ को बेरूजूको लागि प्रमाण पेस गरी शून्य बनाउनैपर्ने लक्ष्य तोकिएको छ । यो वर्ष नेपाल सरकारले बेरूजू असुल फछ्यौटलाई अभियान वर्षको रूपमा लिई अझ सार्थक र परिणाममूलक बनाउन “क”, “ख” र “ग” वर्गका मन्त्रालय/निकायले २०७२।७३मा लेखापरीक्षण भएको अङ्कको शून्य बेरूजू कायम गर्ने गराउने यसो गर्न नसकेमा “क” वर्गकाले ५ प्रतिशत “ख” वर्गकाले ४ प्रतिशत र “ग” वर्गकाले १ प्रतिशतभन्दा बढी कायम नगराउने लक्ष्य निर्धारण गरेको पाइयो । बेरूजू फछ्यौटको लक्ष्य हासिल गर्न र बेरूजू फछ्यौट प्रभावकारी

बनाउन बेरूजू फछ्यौट नगर्ने, समयमा जवाफ नदिनेलाई कानून अनुसार सजाय, जरिबाना, विभागीय कारबाही गर्ने र स्थलगत ले.प. अवधिमा बेरूजू फछ्यौट गराउने, असुलउपर गर्नुपर्ने बेरूजू कडाइका साथ असुल फछ्यौट गर्नेमन्त्रपरिषद्बाट २०७३।२।२६ मा निर्णय भएको छ । बेरूजू फछ्यौट मूल्याङ्कन र अनुगमन समितिको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार २०७२।७३सम्मको बेरूजू रकम रु.६७ अर्ब ९२ करोड १६ लाख २१ हजारमध्ये २०७२।७३ आषाढ मसान्तसम्म रु.३२ अर्ब ५८ करोड १६ लाख ४७ हजार फछ्यौट गरी ४७.९७ प्रतिशत प्रगति भएको छ । विगत ४ वर्षको बेरूजू फछ्यौट स्थिति हेर्दा कुल बेरूजूमध्ये २०६८।६९ मा ४०.०५, २०६९।७० मा ४६.३३, २०७०।७१ मा ४६.९९ र २०७१।७२ मा ४६.४७ प्रतिशत बेरूजू फछ्यौट भएको बेरूजू फछ्यौट समितिको वार्षिक प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । लेखापरीक्षण अङ्कको तुलनामा बेरूजू २०६९।७० मा ३.५८, २०७०।७१ मा ४.३९ र २०७१।७२ मा ४.६९ प्रतिशत हरेक वर्ष वृद्धि भएको पाइएकोले फछ्यौट हुन बाँकी अद्यावधिक बेरूजू समेत वृद्धि भएको पाइएको छ । बेरूजू फछ्यौटसम्बन्धी व्यवस्था पर्याप्त भएपनि कार्यान्वयन फितलो रहेको र सम्बन्धित कर्मचारी बेरूजू प्रति जिम्मेवार नभएकोले बेरूजू फछ्यौट प्रतिशत वृद्धि हुँदै गएपनि समग्र प्रगति सन्तोषजनक देखिँदैन । साथै निर्णयानुसार बेरूजू फछ्यौट नगर्ने, समयमा जवाफ नदिनेलाई सजाय, जरिबाना र विभागीय कारबाही गरेको समेत देखिँदैन । बेरूजू फछ्यौट कार्यको समीक्षा गर्ने, छलफल गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिएको देखिए तापनि मन्त्रपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन प्रभावकारी हुनुपर्छ ।

महालेखा नियन्त्रक कार्यालय

२१. सञ्चितकोष – कार्यालयले पेस गरेको सञ्चित कोषको प्राप्ति र भुक्तानीको अवस्था निम्नानुसार छः

(रु. लाखमा)

विवरण	आ.व. २०७२।७३	आ.व. २०७१।७२	घट बढ प्रतिशत	
प्राप्ति				
१. राजस्व तथा अनुदान		५२८२८८४	४४९३४१७	१७.५६
क. राजस्व	४८५२३९६		४११९५९०	१७.७९
ख. अनुदान	४३०४८८		३७३८२७	१५.१५
२. वित्तीय व्यवस्था		१२८७०८८	६४८८१४	९८.३७
क. ऋण लगानी फिर्ता	१३६९४०		२०८१५	५५.७
ख. शोयर विक्री				
ग. वैदेशिक ऋण प्राप्ति	२७४२६७		२०४३२३	३४.२३
घ. आन्तरिक ऋण प्राप्ति	८७५८८१		४२३६७६	१०६
३. अन्य प्राप्ति		९	-	
जम्मा		६५६९९८१	५१४२२३१	२७.७६
भुक्तानी				
१. चालु वर्षको भुक्तानी		४९४५४६३	४२८०३२७	१५.५३
क. सञ्चित कोष माथि व्ययभार हुने रकममा खर्च	८७६३०		९३३४८	-६
ख. विनियोजन ऐनद्वारा भएको खर्च	४८५७८३३		४१८६९८०	१६.०२
२. वित्तीय व्यवस्था अन्तर्गतको भुक्तानी		१०६४६७१	१०३३०७२	३.०५
क. सञ्चित कोष माथि व्ययभार हुने रकममा खर्च	६८९४९७		६४४५७८	६.९६
ख. विनियोजन ऐन द्वारा भएको खर्च	३७५१७४		३८८४९४	-३.४२
३. कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट खर्च भएको तर बैकबाट भुक्तानी नभएको खर्च समायोजन		-५८०	-८०८	-२८.२१
जम्मा		६००९५५४	५३१२५९१	१३.११
४. गत वर्षको छुट भुक्तानी				
नगदमा परिवर्तन		५६०४२७	-१७१८५	४२७
आ.व. को शुरूको मौज्जात		-७८६९४४	-६९५७५९	-२७.८०
आ.व. को अन्तिम मौज्जात		-२२६५१७	-७८६९४४	७.१२

आन्तरिक ऋण गत वर्ष रु.४२ अर्ब ३६ करोड ७६ लाख लिएकोमा यो वर्ष १०६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.८७ अर्ब ५८ करोड ८१ लाख रहेको छ। वैदेशिक ऋण र अनुदान गत वर्षभन्दा क्रमशः ३४.२३ र १५.१५ प्रतिशतले बढेको छ। यस सम्बन्धमा देखिएका अन्य व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- २१.१ गत वर्षको तुलनामा यो वर्ष ऋण लगानी ५.५७ गुणा वृद्धि भई रु १३ अर्ब ६९ करोड ४० लाख पुगेको छ। सो मध्ये नेपाल आयल निगमले मात्र रु १२ अर्ब ६४ करोड ऋणको साँवा फिर्ता गरेको छ।
- २१.२ प्रचलित ऐन कानूनको व्यवस्थाअनुरूप सरकारी लेखा नगद आधारमा लेखाङ्कन गरिने व्यवस्था छ। तर सञ्चित कोषको अन्तिम मौज्जात ऋणात्मक देखाएको छ। गत वर्षसम्म सरकारको मौज्जात रु.७८ अर्ब ६९ करोड ४४ लाख ऋणात्मक भएकोमा यो वर्ष रु.५६ अर्ब ४ करोड २७ लाख बचत हुन गई रु.२२ अर्ब ६५ करोड १७ लाख ऋणात्मक रहेको छ। नगदमा आधारित प्रणाली अवलम्बन गरी तयार गरेको वित्तीय विवरणमा ऋणात्मक मौज्जात देखिँदा वित्तीय विवरणले यथार्थता चित्रण गरेको देखिँदैन। सो सम्बन्धमा हिसाब मिलान हुनुपर्दछ।
- २१.३ राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणलाई विनियोजित गरिएको बजेट मध्ये खर्च हुन नसकेको रु.१८ अर्ब २६ करोड ब.उ.शी.नं. ६०२८०१३/४ बाट महालेखा नियन्त्रक कार्यालयअन्तर्गत खोलिएको ख १२ समूहको पुनर्निर्माण कोष खातामा र आर्थिक पुनरुद्धार कोषमा रु ५ अर्ब वर्षान्तमा ट्रान्सफर गरेको देखिन्छ। उक्त रकम यथार्थ खर्च नभई खाता ट्रान्सफरमात्र भएकाले सञ्चित कोषमा खर्च वृद्धि भएको छ।
- २१.४ सञ्चित कोषको आर्थिक विवरणमा बाह्य ऋणअन्तर्गत नगद प्राप्त रु. ४ अर्ब १९ करोड ६६ लाख, शोधभर्ना प्राप्त रु.१४ अर्ब ५५ करोड ८ लाख र सोभै भुक्तानी (प्रत्यक्ष ऋण) रु.८ अर्ब ६७ करोड ९२ लाखसमेत रु.२७ अर्ब ४२ करोड ६६ लाख आम्दानी देखाएको छ। नेपाल राष्ट्र बैङ्कले प्रस्तुत गरेको केन्द्रीय ट्रेजरी हिसाबमा वैदेशिक ऋण प्राप्ति रु.२९ अर्ब ७७ करोड ३५ लाख देखाएकोले नेपाल राष्ट्र बैङ्कको ट्रेजरी हिसाबसँग कार्यालयले पेस गरेको ऋण रकम समेत फरक परेको छ। कार्यालयले प्रस्तुत गरेको सञ्चित कोषको आर्थिक विवरण र नेपाल राष्ट्र बैङ्कले प्रस्तुत गरेको केन्द्रीय ट्रेजरी हिसाबमा वैदेशिक ऋण प्राप्ति रु. २ अर्ब ३४ करोड ६९ लाख फरक पर्नाको कारण यकिन गरी हिसाब मिलान गर्नुपर्दछ।
- २१.५ सञ्चित कोषको आर्थिक विवरणमा वैदेशिक अनुदान अन्तर्गत नगद प्राप्त रु.३ अर्ब ९१ करोड ४२ लाख, शोधभर्ना प्राप्त रु.२८ अर्ब ५६ करोड २८ लाख, सोभै भुक्तानी (प्रत्यक्ष अनुदान) रु.७ अर्ब ५२ करोड ७० लाख र वस्तुगत सहायता रु.३ अर्ब ४ करोड ४८ लाखसमेत रु.४३ अर्ब ४ करोड ८८ लाख आम्दानी देखाएको छ। यस्तै नेपाल राष्ट्र बैङ्कले यो वर्ष रु.३९ अर्ब ७८ करोड ३२ लाख अनुदान प्राप्त भएको देखाएको छ। यसरी सञ्चित कोषले देखाएको प्रत्यक्ष अनुदान र वस्तुगत सहायता बाहेक रु.३२ अर्ब ४७ करोड ७० लाख र नेपाल राष्ट्र बैङ्कको अनुदान प्राप्ति हिसाबमा रु.७ अर्ब ३० करोड ६२ लाख फरक देखिएकोले हिसाब मिलान हुनुपर्दछ।
- २१.६ महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले सञ्चित कोषको हिसाबको ढाँचा तयार गरी महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत गराएको छैन। साथै उक्त हिसाबमा उल्लिखित रकम कलमहरू प्रमाणित गर्ने अनुसूची र सो बमोजिमका सहायक खाताहरूसमेत अद्यावधिक रहेको पाइएन। तसर्थ कार्यालयले प्रचलित ऐन, नियम एवं असल अभ्यासलाई आधार लिई सञ्चित कोषको ढाँचा तयार गरी महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट स्वीकृत गराउनुपर्दछ।

उपरोक्त दफाहरूका सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखासमितिबाट सञ्चितकोषको ढाँचा तयार गरी सुफाव अनुसार गर्ने, मौज्जात यकीन गर्ने, फरक परेको हिसाब मिलान गरी ३ महिना भित्र हिसाब पेश गर्ने निर्देशन भएकोमा सोको पालना भएको छैन।

२२. **भाखा नाघेको साँवा ब्याज** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको असुल गर्नुपर्ने बक्यौता गत वर्ष रु. ७० अर्ब ५८ करोड ४१ लाख रहेकोमा यस वर्ष ५३.९६ प्रतिशत वृद्धि भई रु.१ खर्ब ८ अर्ब ६८ करोड पुगेको छ। उक्त असुल हुन वाकी साँवा ब्याजमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रु ८४ अर्ब ७९ करोड ३४ लाख, काठमाडौं

उपत्यका खानेपानी व्यवस्थापन समितिको रु १ अर्ब ६६ करोड ८२ लाख, जनकपुर चुरोट कारखानाको रु १ अर्ब ७ करोड ८६ लाख र गोरखकाली रबर उद्योगको रु १ अर्ब ४ करोड ७८ लाख उल्लेख्य रहेको छ । भाखा नाघेको साँवा ब्याज असुल नभएको अवस्थामा केहि संस्थानहरुमा थप लगानी समेत गरेको देखिन्छ । भाखा नाघेका साँवा, ब्याज बाँकी राख्नेमा खारेज भएका, बिक्री तथा भाडामा गएका, अस्तित्व समाप्त भएका र निष्क्रिय संस्थाहरु समेत रहेका छन् । भाखा नाघेको साँवा फिर्ता तथा ब्याज असुल गर्ने कार्य प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ ।

२३. **शोधभर्ना** – यस वर्षको खर्च व्यहोर्ने स्रोतमध्ये वैदेशिक अनुदान शोधभर्नाबाट रु. ३७ अर्ब ५१ करोड ८ लाख र वैदेशिक ऋण शोधभर्नाबाट रु.३० अर्ब ५५ करोड ३८ लाख समेत रु.६८ अर्ब ६ करोड ४६ लाख खर्च व्यहोरिने उल्लेख भएकोमा वैदेशिक अनुदान शोधभर्नातर्फ रु.२५ अर्ब १२ करोड ८ लाख र वैदेशिक ऋण शोधभर्नातर्फ रु.२० अर्ब २७ करोड ९० लाखसमेत रु.४५ अर्ब ३९ करोड ९८ लाख खर्च भएको देखियो । बजेट बक्तव्यमा अनुमान गरिएको रकमको तुलनामा यस वर्षको खर्च वैदेशिक अनुदानतर्फ ६६.९६ प्रतिशत र वैदेशिक ऋणतर्फ ६६.३७ प्रतिशत प्राप्त भई समग्रमा ६६.७० प्रतिशत मात्र उपयोग भएको देखिन्छ ।
२४. **अनुदान शोधभर्ना** – गत वर्षसम्म अनुदानतर्फ शोधभर्ना लिन रु. २१ अर्ब २५ करोड ३ लाख बाँकी रहेकोमा यस वर्ष शोधभर्ना प्राप्त गर्ने गरी खर्च भएको रु.२५ अर्ब १२ करोड ८ लाखसमेत जम्मा शोधभर्ना हुनुपर्ने रु. ४६ अर्ब ३७ करोड ११ लाखमध्ये यो वर्ष शोधभर्ना प्राप्त तथा हिसाब मिलान रु. २३ अर्ब ८५ करोड ३४ भई वर्षान्तमा रु.२२ अर्ब ५१ करोड ७७ लाख बाँकी रहेको छ । गत वर्षको तुलनामा शोधभर्ना हुन बाँकी अनुदान ५.९६ प्रतिशतले बढेको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका अन्य व्यहोरा निम्नानुसार छन्
- २४.१ अनुदानतर्फ शोधभर्ना हुन देहायका ५ मन्त्रालयको रु १९ अर्ब २५ करोड १६ लाख बाँकी रहेको देखिन्छ । उक्त रकम शोधभर्ना लिन बाँकी अनुदान रकमको ८५.४९ प्रतिशत रहेको छ । गत आ.व. मा पनि शोधभर्ना हुन बाँकी रकम बढि रहने मन्त्रालयमा शिक्षा मन्त्रालय र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय रहेकोमा यस वर्ष पनि स्थिति यथावत छ । यसरी शोधभर्ना लिन बाँकी रकम शोधभर्ना नहुदाँ नेपाल सरकारको स्रोतमा व्ययभार बढ्ने हुनाले यथासमयमै शोधभर्ना प्राप्त गर्नुपर्दछ ।

(रु लाखमा)

सि.नं.	मन्त्रालय	गत आ.व.सम्मको	यस आ.व.सम्मको
१.	शिक्षा मन्त्रालय	१४०३०४	१३३४६६
२.	संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	३०७३०	२४६७५
३.	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय	३७१७	१५१२८
४.	कृषि विकास मन्त्रालय	९३८५	११९४५
५.	स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	(१०१६)	७३०२

- २४.२ कुल शोधभर्ना हुन बाँकी रकम मध्ये नाम नखुलेको आयोजनाको रु.४ करोड ५० लाख ऋणात्मक रहेको छ । गत आ.व.मा नाम नखुलेको आयोजनाको शोधभर्ना हुन बाँकी रु ४ करोड २३ लाख ऋणात्मक रहेकोमा यस वर्ष रु २७ लाख शोधभर्ना प्राप्त भएको देखिन्छ । यसरी नाम नखुलेको आयोजनाको नाममा समेत शोधभर्ना प्राप्त भएको देखिएकाले सो सम्बन्धमा यकीन गरी हिसाब मिलान गर्नुपर्दछ ।
- २४.३ कार्यालयबाट पेस भएको विवरणमा विभिन्न २२ योजनामा शोधभर्ना हुन बाँकी रु.१२ अर्ब ६५ करोड १८ लाख ऋणात्मक देखिएकोमा कारण खुलाएको छैन । बन्द भइसकेका आयोजनाको समेत ऋणात्मक हिसाब हुंदा कुल शोधभर्ना हुन बाँकी रकम घट्न गई बाँकी रकमको यथार्थ हिसाब प्रस्तुत हुन सक्दैन ।
२५. **ऋण शोधभर्ना** – गत विगत वर्ष वैदेशिक ऋण शोधभर्ना हुने गरी खर्च भएको रु.८ अर्ब ६७ करोड ९५ लाख शोधभर्ना लिनबाँकी रहेकोमा यो वर्षको खर्च रु.२० अर्ब २७ करोड ९० लाखसमेत शोधभर्ना हुनुपर्ने रु. २८ अर्ब ९५ करोड ८५ लाख मध्ये रु.१४ अर्ब ६५ करोड ३४ लाख प्राप्त भएको तथा रु ३ करोड २१ लाख हिसाब मिलान भई वर्षान्तमा रु.१४ अर्ब ३३ करोड ७२ लाख बाँकी देखिएको छ ।

ऋण शोधभर्ना बांकी रकम गत वर्षभन्दा ६५.१८ प्रतिशतले बढेको छ । ऋण शोधभर्ना बांकी रहेका मन्त्रालयहरूमा अर्थ मन्त्रालयको रु.१३ अर्ब २६ करोड ८७ लाख, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको रु.१ अर्ब ६७ करोड २१ लाख र सिंचाई मन्त्रालयको रु.१ अर्ब २२ करोड ६६ लाख रहेको छ । शिक्षा मन्त्रालयको रु.१ अर्ब ९५ करोड ७४ लाख ऋणात्मक शोधभर्ना बांकी देखिन्छ । शोधभर्ना बांकी रकम समयमा नै फिर्ता लिने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

२६. **घटी मौज्जात** – वैदेशिक अनुदान ख ५ खाताको जिल्लागत आय-व्यय विवरण बमोजिम सेस्ताअनुसार रु.२ अर्ब ३ करोड ६ लाख बांकी भएकोमा बैङ्क मौज्जात रु.१ अर्ब ८२ करोड ७१ लाख उल्लेख गरेकोले बैङ्क मौज्जात रु.२० करोड ३५ लाख घटी देखाएको छ । घटी मौज्जात सम्बन्धमा छानबिन गरी मिलान गर्नुपर्दछ ।
२७. **केन्द्रीय धरौटी** – कार्यालयबाट प्राप्त धरौटीको वार्षिक प्रतिवेदनअनुसार गत वर्षको जिम्मेवारी रु.१५ अर्ब १२ करोड ३१ लाखमा यो वर्ष रु.११ अर्ब २५ करोड ४६ लाख थप भई जम्मा रु.२६ अर्ब ३७ करोड ७७ लाखमा रु. २ अर्ब २७ करोड ३० लाख सदरस्थाहा र रु. ५ अर्ब ४८ करोड ६१ लाख फिर्ता भई वर्षान्तमा रु.१८ अर्ब ६१ करोड ८६ लाख धरौटी बांकी रहेको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका अन्य व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- २७.१ धरौटीको अन्तिम मौज्जात सेस्ता अनुसार रु. १८ अर्ब ६१ करोड ८६ लाख रहेकोमा बैङ्क विवरण अनुसार रु.१७ अर्ब ९० करोड ४० लाख भई रु. ७१ करोड ४६ लाख मौज्जात बैङ्कमा कम देखिएको छ । कार्यालयले बैङ्क र सेस्तामा फरक देखाएकोमा बैङ्क हिसाब मिलान विवरणसमेत तयार गरेको छैन । बैङ्क मौज्जात घटी सम्बन्धमा छानबिन गरी दाखिला गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- २७.२ कार्यालयबाट प्राप्त जिल्लागत धरौटीको वार्षिक विवरण अनुसार बैंक वाकी रु.१७ अर्ब ९० करोड ४० लाख देखाएकोमा नेपाल राष्ट्र बैंकको बैंक विवरण अनुसार बैंक बांकी रु.१८ अर्ब १८ करोड २३ बांकी देखिन्छ । आर्थिक विवरण भन्दा नेपाल राष्ट्र बैंकले रु.२७ करोड ८३ लाख बढि देखाएकोले फरक रकमको हिसाब मिलान गर्नुपर्दछ ।
२८. **कार्य सञ्चालन कोष** – महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले पेस गरेको २०७२।७३ को कार्यसञ्चालन कोषको केन्द्रीय आर्थिक विवरणअनुसार गत वर्षको जिम्मेवारी रु. १२ अर्ब २ करोड ४३ लाख र यो वर्षको आय रु. ४५ अर्ब ८२ करोड ८९ लाख समेत रु.५७ अर्ब ८५ करोड ३२ लाखमा यो वर्ष रु.४५ अर्ब ५२ करोड ६० लाख खर्च भई रु.१२ अर्ब ३२ करोड ७२ लाख मौज्जात देखिन्छ । कार्य सञ्चालन कोष सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- २८.१ गत वर्ष बांकी मौज्जात रु.१३ अर्ब ८२ करोड ४ लाख देखाएकोमा यो वर्ष रु.१२ अर्ब २ करोड ४३ लाख जिम्मेवारी देखाएकोले रु. करोड १ अर्ब ७९ करोड ६१ लाख घटी जिम्मेवारी सारेको छ । घटी जिम्मेवारी सारेको सम्बन्धमा छानबिन गर्नुपर्दछ ।
- कार्यसञ्चालन कोषको जिल्लागत आय-व्यय विवरणमा कोषको सेस्ताअनुसार बांकी मौज्जात रु.१२ अर्ब ३२ करोड ७२ लाख देखिएकोमा बैङ्क मौज्जात रु.१३ अर्ब ७९ करोड ६१ लाख उल्लेख गरेकोले रु. १ अर्ब ४६ करोड ८९ लाख बढी बैङ्क मौज्जात देखिन्छ । बैङ्कमा मौज्जात बढी देखाएको रकमलाई सेस्तामा आम्दानी जनाई हिसाब मिलान गर्नुपर्दछ ।
- २८.२ काठमाडौं जिल्लाको गत वर्षको मौज्जात बांकी रु.९ अर्ब २२ करोड २४ लाख रहेकोमा यो वर्ष रु.७ अर्ब ११ करोड २६ लाख जिम्मेवारी सारेकोले रु.२ अर्ब १० करोड ९८ लाख घटी जिम्मेवारी सारेको छ । सो सम्बन्धमा छानबिन गरी यथार्थता यकिन हुनुपर्दछ ।
- २८.३ कार्यसञ्चालन कोष अन्तर्गत यस वर्ष ख-६ खाताको विवरणमा अछाम र काठमाडौंका ३ खातामा रु.२६ करोड ५५ लाख नाम नामेशी नखुलेको रकम बैङ्कमा मौज्जात रहेको उल्लेख छ । सो सम्बन्धमा छानबिन गरी सञ्चित कोषमा दाखिला गर्नुपर्ने व्यहोरा गत विगत वर्षमा औल्याएतापनि हालसम्म दाखिला भएको छैन ।

२८.४ कार्यसञ्चालन कोषको जिल्लागत आय-व्यय विवरणमा काठमाडौं जिल्ला अन्तर्गत कार्यालय नखुलाई चेक साट्न बांकी उल्लेख गरी रु १० करोड ४० लाख बैङ्क मौज्जात देखाएकोमा कार्यालय र प्रयोजन नखुलेकोले छानबिन गरी हिसाब यकिन हुनु पर्दछ ।

२८.५ यस वर्ष कार्यसञ्चालन कोषको जिल्लागत आय-व्यय विवरणअनुसार कास्की जिल्लामा कोषको बांकी मौज्जात रु.२२ करोड ६१ लाख देखिएकोमा बैङ्क मौज्जात रु.१७ करोड ८९ लाख उल्लेख गरेकोले रु.४ करोड ७२ लाख घटी बैङ्क मौज्जात देखिन्छ । फरक मौज्जात सम्बन्धमा छानबिन गरी हिसाब यकिन गर्नुपर्दछ ।

आन्तरिक राजस्व विभाग

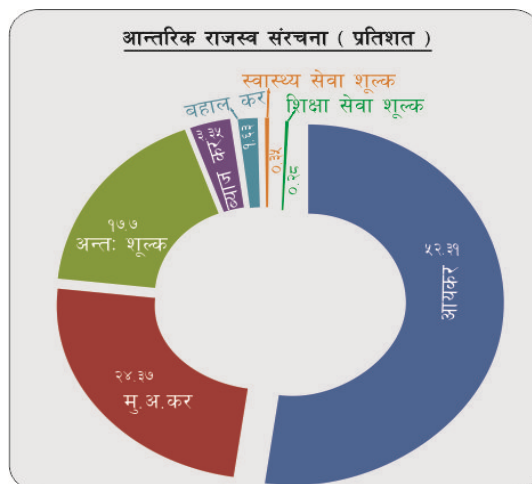
२९. **रणनीतिक योजना कार्यान्वयन** – कर प्रशासनमा आवद्ध जनशक्तिको क्षमता तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने लक्ष्य लिई विभागले पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना एवं त्रिवर्षीय सुधार योजना कार्यान्वयनमा ल्याएकोमा रणनीतिक योजनाले तय गरेको राजस्वसम्बन्धी सूचकहरूमा प्राप्त उपलब्धि निम्नबमोजिम रहेको छ:

सूचकांक	इकाई	आधार वर्ष (२०६७/६८)	लक्ष्य (२०७३/७४)	यस वर्षको प्रगति (२०७२/७३)
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कर राजस्वको योगदान	प्रतिशत	१४.६	१८	१८.८७
आयकरको योगदान	प्रतिशत	३.१	५.४६	५.२
मूल्य अभिवृद्धि करको योगदान	प्रतिशत	४.५८	५.६४	५.४३
अन्तःशुल्कको योगदान	प्रतिशत	१.९६	३.१७	३.०९
अनलाइन दर्ता	प्रतिशत	९६.८	१००	९९
ई फाइलिङ	प्रतिशत	८७	१००	९८
मूल्य अभिवृद्धि कर ननफाइलर	प्रतिशत	२१.३३	१०	३०.२९
आयकर ननफाइलर	प्रतिशत	५८.३६	४०	३८
कर परीक्षणका लागि करदाता छनौट	प्रतिशत	१.३	२	१.३४

स्रोत: वार्षिक प्रतिवेदन २०७२/७३ (आन्तरिक राजस्व विभाग)

गत वर्ष आयकरतर्फ ननफाइलर ४३ प्रतिशत रहेकोमा यो वर्ष ३८ प्रतिशत पुगेको छ । मूल्य अभिवृद्धि करको ननफाइलर लक्ष्यअनुसार घटाउन नसकेको अवस्था छ । रणनीतिक योजनाले करपरीक्षण २ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य राखेकोमा यो वर्ष १.३४ प्रतिशत करदाताको मात्र करपरीक्षण भएको छ । आन्तरिक राजस्व विभागबाट पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना (२०६९/७०-२०७३/७४) को लक्ष्य प्राप्त गर्न गरिएका प्रयासहरू र हालसम्मको उपलब्धिहरूको समीक्षा गरी न्यून प्रगति भएका सूचकहरूमा लक्ष्यबमोजिम प्रगति हासिल गर्न आवश्यक सुधार गर्नुपर्दछ ।

३०. **आन्तरिक राजस्व संरचना** – आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा आन्तरिक राजस्व विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरूले राजस्व रु. २ खर्ब ४ अर्ब ४३ करोड ५४ लाख असुली गरेको छ । जसअनुसार विभाग र मातहतका कार्यालयबाट गरिएको कुल राजस्व सङ्कलनमा आयकरको ५२.३२ प्रतिशत, मूल्य अभिवृद्धि करको २४.३७ प्रतिशत, अन्तःशुल्कको १७.७० प्रतिशत, द्रयाज करको ३.३५ प्रतिशत, बहाल करको १.६३ प्रतिशत, स्वास्थ्य सेवा शुल्कको ०.३५ प्रतिशत र शिक्षा सेवा शुल्कको ०.२८ प्रतिशत हिस्सा रहेको देखिन्छ । यस वर्षको आन्तरिक राजस्व असुलीको संरचना वृत्तचित्रमा देखाइएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करको कुल असुली मध्ये

६१ प्रतिशत आयातमा आधारित देखिडदा आन्तरिक मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ योगदान बढाउन जरुरी देखिन्छ ।

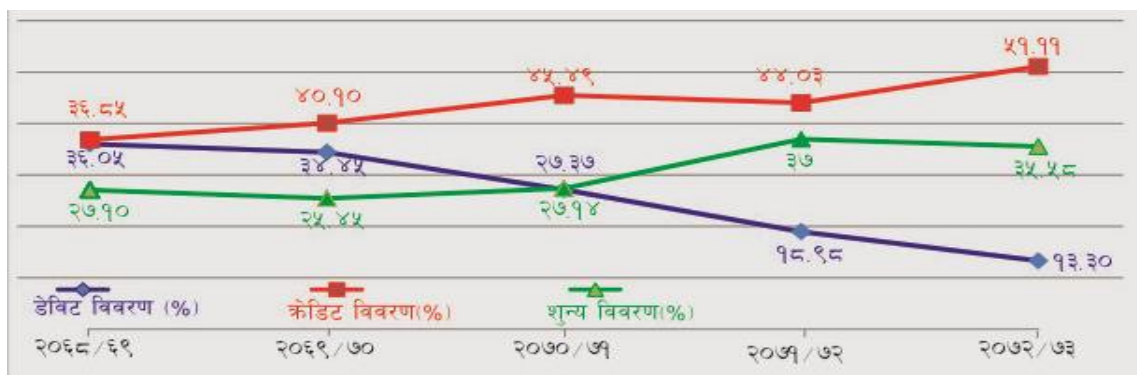
३१. **करको दायरा** - करको दायरा विस्तारको लागि हालसम्म करको दायरामा नआएका, आय विवरण पेश नगरेका र मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण पेश नगरेका करदाताहरूलाई विभिन्न छुट तथा सुविधा दिई कर कानून परिपालनालाई प्रोत्साहन गर्ने, बासिन्दा वा गैर बासिन्दा व्यक्तिहरूले अनिवार्य रूपमा मूल्य अभिवृद्धि कर सहितको अस्थायी /स्थायी लेखा नम्बर लिनुपर्ने व्यवस्थालाई कडाईकासाथ कार्यान्वयनमा ल्याउने, करदाताको अभिलेख तथा कम्प्युटर प्रणालीमा रहेका सूचना एवं अभिलेखहरूको सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्ने नीति लिएको छ । विभागको वार्षिक प्रतिवेदनअनुसार विगत तीन वर्षमा स्थायी लेखा नम्बर विवरणको अवस्था निम्नबमोजिम रहेको छ:

विवरण	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३
व्यवसायिक स्थायी लेखा नम्बर	७,०७,८०८	७,६४,९९०	८,४९,२३६
व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर	४,६३,५६६	५,२६,००२	६,०३,५८१
मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता	१,३९,१८२	१,५३,६१९	१,६७,५३०
अन्तः शुल्क इजाजतपत्र	३६,०२३	४६,९८७	५४,३११
जम्मा	१३,४६,५७९	१४,९१,५९८	१६,७४,६५८

करदाता संख्या आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को तुलनामा २०७१/७२ मा १०.७७ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा २०७१/७२ को तुलनामा यो वर्ष १२.२७ प्रतिशतले बढेको छ । कुल करदाताहरूमध्ये ६ लाख ४ हजार अर्थात् ३६.०५ प्रतिशत व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर लिने रहेका छन् । ती करदाताको संख्यात्मक वृद्धि १४.७५ प्रतिशत रहेको छ । करदाता वृद्धि भएतापनि त्यस्ता करदाताहरूबाट राजस्व वृद्धिमा योगदान भए नभएको तर्फ ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३२. **मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ बमोजिम कर विवरण बुझाउने करदाताहरूको विश्लेषण गर्दा विवरण नबुझाउने ३० प्रतिशत, डेबिट विवरण बुझाउने १३.३० प्रतिशत, क्रेडिट विवरण बुझाउने ५१.११ प्रतिशत र शून्य विवरण बुझाउने ३५.५८ प्रतिशत रहेको छ । विगत ३ वर्षको मूल्य अभिवृद्धि कर डेबिट र क्रेडिटको प्रवृत्ति विश्लेषण देहायमा देखाइएको छ ।

कर विवरण प्रवृत्ति विश्लेषण

विगत वर्षको तुलनामा डेबिट विवरण घटेको र क्रेडिट विवरण बढेको अवस्था छ । डेबिट भन्दा क्रेडिट रकम ४.९८ गुणा बढी देखिएको छ । विभागले यस वर्ष फिर्ता गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.५ अर्ब ४४ करोड ९३ लाखलाई समायोजन गर्ने हो भने डेबिटको तुलनामा क्रेडिट रकमको अनुपात अझ बढ्ने देखिन्छ । उल्लिखित अवस्थाले मूल्य अभिवृद्धि कर असुलीलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसकेको स्थितिलाई संकेत गर्दछ । तसर्थ प्रभावकारी अनुगमनमा जोड दिनुपर्दछ ।

३३. **राजस्वको लगत** - विभागको गत वर्षको राजस्वको आर्थिक विवरणअनुसार यस वर्षको लागि रु.४२ अर्ब ४३ करोड ७३ लाख लगत जिम्मेवारी सरेकोमा यस वर्षको आर्थिक विवरणमा रु.१४ अर्ब १३ करोड ९६ लाख जिम्मेवारी सारेकोले रु.२८ अर्ब २९ करोड ७७ लाख घटी जिम्मेवारी सारेको छ । यो वर्ष थप भएको लगत समेत रु.११ अर्ब ६९ करोड १८ लाख आगामी वर्षको लागि जिम्मेवारी सरेको छ । यससम्बन्धी प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- ३३.१ ठूला करदाता कार्यालयले गत वर्षको राजस्वको आर्थिक विवरणमा रु.३१ अर्ब ६२ करोड ६२ लाख लगत बाँकी भएपनि यो वर्षको आर्थिक विवरणमा रु.२ अर्ब ५३ करोड १५ लाख बढाई रु.३४ अर्ब १५ करोड ७७ लाख कायम भएकोमा सोको कारण खुलाएको छैन । कायमी लगतमा ७.९७ प्रतिशत असुल गरी रु. २९ अर्ब १० करोड २८ लाख आगामी वर्षको लागि जिम्मेवारी सारेको छ ।
- ३३.२ आन्तरिक राजस्व कार्यालय बुटवलले गत वर्ष सम्मको लगत बाँकी रु.९६ लाखमा यो वर्ष थप भएको रु.२ करोड ९१ लाखसमेत आय वर्षको अन्तमा रु.३ करोड ८७ लाख जिम्मेवारी सार्नुपर्नेमा रु.२ करोड ९१ लाख मात्र लगत बाँकी कायम गरेकोले रु.९७ लाखलाई घटाई आर्थिक विवरण तयार गरेको छ ।
- ३३.३ करदाता सेवा कार्यालय टंगालले गत वर्षको लगत बाँकी रु.२८ करोड ६५ लाखमा रु.३ करोड २९ लाख घटाई जिम्मेवारी सारेकोमा सोको कारण खुलाएको छैन ।
- ३३.४ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, हेटौडाले गत वर्ष सम्मको बाँकी लगत रु. ८ करोड ९३ लाख रहेकोमा रु. ५ करोड ३३ लाख जिम्मेवारी घटाई रु. ३ करोड ६० लाख कायम गरेको देखिन्छ । घटी जिम्मेवारी सारेको विवरण तयार गरेको देखिएन ।
- ३३.५ करदाता पुनरावेदनमा गएको आधारमा राजस्व बक्यौता लगत कता गरेको, बक्यौता जिम्मेवारी बढी सारेको, राजस्व लगतमा अभिलेख नगरेको उपर्युक्त उदाहरणबाट आर्थिक विवरणले देखाएको राजस्व बक्यौता लगत यथार्थ भएको सम्बन्धमा आश्वस्त हुन सकिएन । विभाग तथा मातहतका कार्यालयबाट नियमित रूपमा सन्तुलन परीक्षण र हिसाब मिलान गरी आर्थिक विवरण यथार्थपरक बनाउनुपर्दछ । सार्वजनिक लेखा समितिले गत विगत वर्षमा यस सम्बन्धमा सिस्टम सुधार गर्ने र रिक्न्साइल गर्दै जाने भनी निर्णय गरेकोमा स्थिति यथावत छ ।
३४. **करपरीक्षणको प्रभावकारिता** - आयकर ऐन २०५८, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ बमोजिम स्वयम कर निर्धारण गरी पेश गरेको आय विवरणमा संशोधित कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था छ । कर निर्धारणबाट कायम भएको करसमयमै असुल गर्नुपर्नेमा बक्यौता राख्ने गरेको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा देहायअनुसार छन्:
- ३४.१ यस वर्ष आन्तरिक राजस्व विभाग मातहत कार्यालयहरूबाट आय विवरण पेश गर्ने करदाता ४०६५१८ को १.३४ प्रतिशत अर्थात् ५४५२ करदाताको आय विवरणको कर परीक्षण गरेको देखियो । उक्त परीक्षणको क्रममा आयकरतर्फ रु.६ अर्ब ९२ करोड ३८ लाख, मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ रु.१ अर्ब २५ करोड ७२ लाख र अन्तःशुल्कतर्फ रु.५ करोड ९२ लाखसमेत रु.८ अर्ब २४ करोड २ लाख अर्थात् कुल राजस्व असुलीको ३.४८ प्रतिशत संशोधित कर निर्धारण भएको छ । यसरी निर्धारित राजस्व समयमा नउठ्ने, करदाता मुद्दामा गई लामो समयसम्म बक्यौता रही आन्तरिक राजस्वतर्फको बक्यौता रु.११ अर्ब ६९ करोड १८ लाख पुगेको अवस्थाले संशोधित कर निर्धारण गरे अनुरूप राजस्व असुली हुन सकेको देखिदैन ।
- ३४.२ कर फछ्यौट आयोगबाट आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं ३ को ९७ प्रतिशत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं १ को ९९ प्रतिशत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय भैरहवाको ९८.९६ प्रतिशत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय चितवनको ९९.७२ प्रतिशत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय मोरङको ९९ प्रतिशत र आन्तरिक राजस्व कार्यालय भापाको ९८ प्रतिशतसम्म राजस्व बक्यौता मिनाहा दिने गरी सम्भौता भएको छ । यसरी कर परीक्षणबाट निर्धारण भएको राजस्व सङ्कलन गर्नुपर्नेमा मिनाहा दिँदा कुल राजस्व सङ्कलनमा असर परेको देखिन्छ । ठूलो रकम कर निर्धारण गरि लक्ष्य पूरा गर्ने तर राजस्व असुली नभई आयोग गठन गरी मिनाहा दिनुपर्ने अवस्थाले कर परीक्षण गुणस्तरीय हुन सकेको देखिदैन ।
- ३४.३ कार्यालयहरूले वार्षिक कर परीक्षणको लक्ष्य प्राप्त गर्न कतिपय करदाता फेला नपरे पनि एकतर्फी रूपमा कर निर्धारण गर्ने गरेको देखिन्छ । कर निर्धारण पश्चात कायम भएको शुल्क, ब्याज र जरिवाना समेत रु. ८३ करोड ७४ लाख नतिरी ६ कार्यालयका ३१ करदाता व्यवसाय छाडी गएको देखिन्छ । यसरी कर निर्धारण गर्ने तर करदाताहरू सोही मितिदेखि सम्पर्कमा नरही निर्धारित राजस्व उठ्न नसकी बक्यौता रहने अवस्थाले प्रभावकारी करपरीक्षणलाई संकेत गर्दैन ।

३५. **प्रशासकीय पुनरावलोकन** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३१क तथा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९ बमोजिम कर अधिकृतले गरेको निर्णयउपर चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले निर्णय विरुद्ध विभाग समक्ष निवेदन दिनसक्ने व्यवस्था छ । यसरी निवेदन परेको मितिले साठी दिनभित्र विभागले निर्णय दिनुपर्ने कानुनी व्यवस्था रहेकोमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं. २ अन्तर्गत ११ करदाताको रु.८ करोड ५४ लाखको संशोधित कर निर्धारण उपर प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि निवेदन परेकोमा २०६१।०६२ देखि पुनरावलोकन सम्बन्धी निर्णय भएको छैन । त्यस्तै, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र नं. १ काठमाडौंअन्तर्गत २०४८।४९ देखि प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि निवेदन पेश भएको विवादित कर रु.२५ करोड ९८ लाख ऐनले तोकेको म्यादभित्र टुङ्गो लागेको छैन ।

कर निर्धारण गर्दा विवाद सिर्जना हुने, समयमै निर्णय नदिने र पुनरावलोकनमा गएको कारण अन्तिम लेखापरीक्षणको लागि कर निर्धारणको फाइल पेश नहुने गरेकोले लेखापरीक्षणको दायरामा सीमितता आएको छ । कानुनले तोकेको समयभित्र पुनरावलोकनको प्रक्रिया टुङ्गो लगाउनुपर्दछ ।

३६. **करको दर** - आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ को २ (२) अनुसार कुनै आय वर्षमा कुनै बैङ्क, वित्तीय संस्था, चुरोट, विडी, सिगार, खानेसुती, खैनी, मदिरा तथा बियरको कारोबार गर्ने निकायको करयोग्य आयमा ३० प्रतिशतका दरले कर लाग्ने व्यवस्था छ । सोही अनुसूचीमा निकायको लागी सामान्य करको दर २५ र विशेष उद्योगको हकमा २० प्रतिशत उल्लेख छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

३६.१ ठूला करदाता कार्यालयलगायत ७ कार्यालयका मदिरा तथा चुरोट कारोबार गर्ने २४ करदाताले करयोग्य आय रु.३ करोड ४९ लाखको ३० प्रतिशतले हुने रु.१ करोड ५ लाख कर निर्धारण गर्नुपर्नेमा २५ प्रतिशतका दरले रु. ८८ लाख मात्र दाखिला गरेको देखिएकाले छुट भएको कर रु.१७ लाख र ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रका २०७०।७१ र २०७१।७२ मा चुरोट मदिराको व्यापार गर्ने ३ निकायले मिश्रित कारोबारको छुट्टाछुट्टै रूपमा कर गणना नगरेबाट घटी कर दाखिला भएकोले रु.२१ लाख समेत रु ३८ लाख छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

३६.२ ठूला करदाता कार्यालयका कार्य क्षेत्रका एक करदाताले २०७१।७२ मा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११ बमोजिम विशेष उद्योग सञ्चालन गरेको भनी २० प्रतिशतका दरले कर निर्धारण गरेको छ । करदाताको कारोबारको प्रकृति हेर्दा विभिन्न ब्राण्डका ए.सी.हरु आयात गरी फिटिङ तथा जडान गर्ने र सोही आयातित ब्राण्ड नै विक्री गर्ने गरेका, उत्पादन नगर्नेले उत्पादनमूलक उद्योग सरह सुविधा लिएको नियमसम्मत देखिएन । तसर्थ करदाताले करयोग्य आयमा सामान्य व्यवसायअनुसार करको दर २५ प्रतिशतले गणना गर्दा रु.१ करोड ६८ लाख कर लाग्नेमा २० प्रतिशतले रु.१ करोड ३४ लाखमात्र कर गणना गरेकोले कम गणना गरेको रु.३४ लाखमा ब्याज र शुल्क समेत गणना गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

३७. **मनी ट्रान्सफर कारोबार** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को समूह ११ को (आ) मा वित्तीय सेवालार्इ कर छुट हुने सेवामा राखेको देखिन्छ । ठूला करदाता कार्यालय समेत चार कार्यालयका मनी ट्रान्सफरको कारोबार गर्ने १३ करदाताले वित्तीय सेवा भनी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएकोले ३० प्रतिशतका दरले आयकर दाखिला गर्नुपर्नेमा साधारण व्यवसाय सरह २५ प्रतिशतका दरले कर असुली एवं दाखिला गरेको छ । साधारण व्यवसाय अन्तर्गत गणना गर्ने भएमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ बमोजिम मनी ट्रान्सफर सेवा छुट सेवामा नपर्ने हुंदा ती करदाताबाट मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्ने हुन्छ । करदाताले वित्तीय सेवाको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट लिने तर आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम बैक तथा वित्तीय संस्थालार्इ लाग्ने ३० प्रतिशत असुल गर्नुपर्नेमा नगरेकोले ती करदाताको आय वर्ष २०६९।७० देखि २०७१।७२ सम्मको करयोग्य आय रु.३७ करोड ८३ लाखमा नपुग ५ प्रतिशतले हुने आयकर रु.१ करोड ८९ लाख असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३८. **मर्चेन्ट बैङ्क** – अन्तराष्ट्रिय रूपमा वित्तीय कारोबारभित्र एक स्थानबाट अर्को स्थानमा रकमको स्थानान्तरण तथा लगानी सम्बन्धी कारोबारलार्इ समेटेकोले मर्चेन्ट बैङ्क वित्तीय सेवासँग सम्बन्धित देखिन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं. १ र २ तथा करदाता सेवा कार्यालय टंगाल अन्तर्गतका नौ मर्चेन्ट बैङ्कले आय विवरण पेश गर्दा साधारण व्यावसायको रूपमा २५ प्रतिशतका दरले कर गणना गरेको देखिन्छ । ती

- संस्थालाई वित्तीय कारोबार गर्ने संस्थाको रूपमा नलिदाइ मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्दछ । वित्तीय सेवा मानेर मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नहुने तर वित्तीय कारोबार गर्ने संस्थाले आयकर ऐन २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम वित्तीय संस्थालाई लाग्ने ३० प्रतिशत करसमेत तिरेको देखिदैन । करदाताले मर्चेन्ट, म्यूच्यल फण्ड, शेयरलगायत कारोबारको मध्यस्थकर्ताको भूमिका निर्वाह गरेको हुँदा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने वा आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम बैङ्क तथा वित्तीय संस्थालाई लाग्ने कर असुल नगरेकोले करदाताको आय वर्ष २०६९।७० देखि २०७१।७२ सम्मको करयोग्य आय रु.४४ करोड २१ लाखमा नपुग ५ प्रतिशतले हुने आयकर रु.२ करोड २१ लाख असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
३९. **कानुनी व्यवस्था** - आयकर ऐन, २०५८, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ लगायतका कर कानूनहरू सालवसाली रूपमा आर्थिक ऐनका व्यवस्थाबाट सञ्चालन हुँदै आएको छ । वर्षौसम्म सम्बन्धित कानूनमा संशोधन नगरी आर्थिक ऐनबाट सञ्चालन गर्नु असल अभ्यास होइन । यसबाट कानुनी व्याख्या, कर निर्धारण लगायतका प्रक्रियाहरू जटिल बन्दै गएका छन् । तसर्थ करसम्बन्धी ऐन कानूनहरू समयमै परिमार्जन गर्नुपर्दछ ।
४०. **दर्ता नभएकोबाट मूल्य अभिवृद्धि कर** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८(२) मा नेपाल बाहिरको दर्ता नभएको कुनै व्यक्तिबाट सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन र नियमबमोजिम कर लाग्ने मूल्यमा भुक्तानीका बखत कर निर्धारण र असुलउपर गर्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै ऐनको दफा ६(ग) मा सेवा आपूर्तिको हकमा सेवा प्रदान भएको बखत कर लिने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ४०.१ ठूला करदाता कार्यालयको क्षेत्रका एक करदाताले २०६९।७० मा सफ्टवेयर आयात गरेबापत रु.२ करोड ४४ लाख भुक्तानी दिएको देखिन्छ । सो भुक्तानीमा ऐनको दफा ८(२) बमोजिमको मूल्य अभिवृद्धि कर असुल भएको नदेखिएकोले लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.३२ लाख र आयकर ऐन २०५८ को दफा ८८ अनुसार भुक्तानीमा १५ प्रतिशत अग्रिम आयकर रु.३७ लाख गरी रु ६९ लाखमा लाग्ने ब्याज, शुल्क, थप दस्तुर र जरिवाना समेत असुल गर्नुपर्दछ ।
- ४०.२ ठूला करदाता कार्यालयको क्षेत्रका एक आयोजना व्यवस्थापन गर्ने करदाताले २०७१।७२ मा निर्माण कार्य बापतको रु.९ करोड २६ लाख चीनस्थित प्रधान कार्यालयलाई भुक्तानी दिनुपर्ने हिसाबमा देखाएको छ । विदेशी सेवा आयात गरेबापतको खर्च हुनाले यसको भुक्तानीमा १३ प्रतिशतले लाग्ने वेदर्तावालाको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड २० लाखमा लाग्ने ब्याज, थप दस्तुर जरिवानासमेत असुल गर्नुपर्दछ ।
४१. **भुक्तानीमा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को परिच्छेद १७ मा भुक्तानीमा कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९०(१) मा अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने प्रत्येक व्यक्तिले प्रत्येक महिना समाप्त भएको पच्चीस दिनभित्र दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था समेत रहेको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ४१.१ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका मदिरा उत्पादन गरी बिक्री गर्ने करदाताले २०७१।७२ मा र २०७०।७१ मा बिक्री व्यवस्थापन शुल्कबापत क्रमशः रु.५ करोड १२ लाख ८६ हजार र रु.२ करोड १७ लाख खर्च लेखेकोमो अग्रिमकर कट्टी भएको देखिएन । दुई आर्थिक वर्षको रु.७ करोड ३० लाखमा १५ प्रतिशतले हुने कर रु.१ करोड ९ लाख र सोको शुल्क तथा ब्याज एवं गत विगत वर्षको भुक्तानीमा समेत कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ४१.२ आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ र ९२ अनुसार बहाल रकममा १० प्रतिशत अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने तथा प्राकृतिक व्यक्ति वा गैरवासिन्दालाई गरेको भुक्तानीको हकमा सो कर अन्तिम हुने उल्लेख छ । २०७१।७२ र २०७०।७१ मा एक करदाताले देहाय अनुसार क्रमशः रु.७ लाख र रु.३९ लाख गरी जम्मा रु.४६ लाख बहाल बापतको कर कम तिरेको कार्यालयको अभिलेखबाट देखिएकोले यसमा शुल्क तथा ब्याजसमेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विवरण	२०७१।७२	२०७०।७१
इक्वीपमेन्टमा बहाल खर्च	७६	३,९०
कार्यालयको बहाल खर्च	३४	२५
जम्मा	१,१०	४,१५
दफा ८८ बमोजिम १० प्रतिशत कर दाखिला गर्नुपर्ने	११	४१
राजस्व सूचना प्रणाली अनुसार दाखिला गरेको रकम	४	२
नपुग रकम	७	३९

४२. **नन् फाइलर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ अनुसार आय वर्ष समाप्त भएको ३ महिनाभित्र स्वयम्कर निर्धारण गरी दफा ९७, ९८ र १०० को अधिनमा रही आय विवरण पेश गर्नुपर्दछ। ठूला करदाता कार्यालय क्षेत्रका ७ करदाताले आर्थिक वर्ष २०६९।७० देखि २०७१।७२ सम्म अबौं कारोबार गरी मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ विवरण पेश गरे तापनि आयकरतर्फ विवरण पेश गरेको देखिएन। मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ पेश गरेको विवरण अनुसार कुल बिक्री रु.७ अर्ब ८७ करोड ५२ लाख देखिन्छ। यस प्रकारका करदातालाई आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम आवश्यक कारवाही गर्ने वा आर्थिक ऐन, २०७२ अनुसार घोषित विशेष व्यवस्थालाई मध्यनजर राख्दा कारोबार रकमको २ प्रतिशतले हुने रु १५ करोड ७५ लाख कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ।

४३. **कमोडिटी मार्केट** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५(१)क मा नेपाल राज्यभित्र आपूर्ति भएका वस्तु वा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने र सोही ऐनको अनुसूची १ मा उल्लिखित वस्तु तथा सेवाहरूको कारोबारमा कर नलाग्ने व्यवस्था छ। त्यस्तै ऐनको दफा १७ उपदफा (३) मा कुनै महिनामा कारोबार भएको वस्तु वा सेवाको पूर्ण अंश कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग नभएमा उक्त वस्तु वा सेवामा तिरेको कर कट्टी वस्तु वा सेवाको कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग भएको अंशमा मात्र गरिने उल्लेख छ।

कमोडिटी मार्केट तथा पयुचर कन्ट्राक्टको कारोबार गर्ने आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं २ अन्तर्गतका एक करदाताले पयुचर कन्ट्राक्टको आयमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल नगरी सो कारोबारसंग सम्बन्धित खरिदमा तिरेको कर कट्टी विगत वर्षदेखि दाबी गर्दै आएको छ। सो करदाताले आय वर्ष २०७१।७२ को आषाढसम्म मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड २८ लाख क्रेडिट दाबी गरेकोमा कानूनअनुसार क्रेडिट पाउने देखिएन। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा कमोडिटी मार्केटको कारोबार गर्ने करदाताले प्राप्त गर्ने सेवा शुल्क वा नाफालाई कर छुट नदिएकोले सोको सेवा शुल्कमा करदाताले मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसरी मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्ने उक्त करदाताको आय वर्ष २०७१।०७२ को कारोबार रु.७ करोड २१ लाखमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.९४ लाख र थप दस्तुर समेत निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ।

४४. **बिक्री फरक** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७(ग) बमोजिम व्यापारिक मौज्जात निसर्गबाट प्राप्त रकम र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १६ अनुसार बिक्री लेखाकन गर्नुपर्ने तथा आयकर ऐन २०५८ को दफा ८८ अनुसार सेवा सुल्क भुक्तानीमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएकालाई १५ र भएकालाई १.५ प्रतिशत अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने तथा दफा ८९(१) मा ठेक्का वा करारबापत ५० हजारभन्दा बढी रकमको भुक्तानीमा १.५ प्रतिशतले अग्रिम कर कट्टा गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

४४.१ आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुर अन्तर्गतका सञ्चार प्रवाहक तथा उपकरणको कारोबार गर्ने एक करदाताले २०६९।७० मा कारोबार अङ्ग रु.१० करोड २१ लाखमध्ये एक प्रा.लि. लाई बिक्री गरेको रु.९ करोड ९ लाख मिसम्याच रिपोर्टबाट देखिन्छ। तर आय विवरण साथ पेश गरेको अग्रिम कर कट्टी दाबी फाराम अनुसार जम्मा कर कट्टी दाबी रु.१ करोड ४८ लाखमध्ये उक्त प्रा.लि.ले सो कारोबार बापतको भुक्तानीमा कटाएको अग्रिम कर रु.१७ लाख ७० हजार देखिन्छ। सो रकम कारोबारको १.५ प्रतिशत हुनाले सोअनुसार उक्त प्रा.लि.लाई कुल बिक्री रु.११ करोड ८० लाख हुनपर्ने देखिन्छ। यसैले कर योग्य आयमा सो प्रा. लि.लाई गरेको बिक्री आय रु.२ करोड ७२ लाख कम भएको देखिन्छ। यसर्थ आयकर ऐन २०५८ को अनुसूची १ अनुसारको २५ प्रतिशत कर रु.६८ लाख तथा उपर्युक्त बिक्री रु.२ करोड ७२ लाखमा मूल्य

- अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ७ अनुसार १३ प्रतिशत कर रु.३५ लाख गरी जम्मा रु १ करोड ३ लाखमा शुल्क, ब्याज, थप दस्तुर तथा जरिवानासमेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ४४.२ आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुर अन्तर्गतका एयर क्राफ्टस पार्टसको कारोबार गर्ने करदाताको २०७१।७२ मा स्रोतमा कर कट्टी फारममा एक प्रा.लि. बाट कट्टी भएको अग्रिम कर रु.४ लाख देखिएकोमा १.५ प्रतिशतले उक्त रकम कट्टी हुँदा कुल भुक्तानी प्राप्त विक्री रु.२ करोड ४६ लाख हुनुपर्छ । करदाताले पेश गरेको विक्री विवरणमा उक्त प्रा.लि.लाई रु.१ करोड १२ लाख विक्री देखाएकाले विक्री कम देखाएको रु.१ करोड ३४ लाखको आयकर ऐन २०५८ को अनुसूची १ अनुसारको २५ प्रतिशत कर रु.३४ लाख तथा उपर्युक्त विक्रीमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ७ अनुसार १३ प्रतिशत कर रु.१७ लाख गरी जम्मा रु.५१ लाखमा शुल्क, ब्याज, थप दस्तुर तथा जरिवाना समेत निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ४४.३ आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुर अन्तर्गतका एडभरटाइजिड कारोबार गर्ने एक करदाताले २०७१।७२ मा आय विवरण साथ पेश भएको अग्रिम कर कट्टीको विवरणमा विभिन्न ४ सेवा खरिद कर्ताबाट प्राप्त भएको भुक्तानीमा अग्रिम करवापत रु.६ लाख कट्टी गरी दाखिला भएको छ । ऐनको दफा ८९(१) बमोजिम १.५ प्रतिशत अग्रिम कर रु.६ लाख कट्टी हुँदा कुल भुक्तानी रु.३ करोड ८९ लाख हुनुपर्दछ । तर करदाताले पेश गरेको विवरणमा उल्लिखित खरिदकर्ताहरूलाई रु.२० लाखको विक्री देखाएको छ । तसर्थ अग्रिम करको हिसाबले हुने विक्री रकमभन्दा विक्री विवरणमा रु.३ करोड ६९ लाख घटी देखाएको छ । उक्त घटी देखिएको विक्रीलाई आयमा समावेश गरी आयकर ऐन २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम लाग्ने २५ प्रतिशत कर रु.९२ लाख र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ७(१) बमोजिम १३ प्रतिशतले हुने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४८ लाख गरी रु.१ करोड ४० लाखमा ब्याज, शुल्क, थप दस्तुर र जरिवानासमेत निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
४५. **सञ्चालक सापटी** - आन्तरिक राजस्व विभागको २०६९।१।२९ को परिपत्रमा सञ्चालकबाट प्राप्त सापटी रकम बैङ्कमार्फत प्राप्त हुनुपर्ने, सापटीको स्रोत यकिन गरी सापटी लगानीको रकममा कानुनअनुसार कर दाखिला भए नभएको विश्लेषण गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ । करदाताहरूले कार्यालयमा पेस गरेको वित्तीय विवरणहरूको आधारमा ठूला करदाता कार्यालयलगायत ७ कार्यालयअन्तर्गतका २४ करदाताहरूले रु.३९ अर्ब २३ करोड ६४ लाख सञ्चालकबाट निःशुल्क सापटी लिएको देखिन्छ । यस्तो रकम करदाताको बैङ्क खाता मार्फत कारोबार हुने गरेको पनि छैन । यस्तो रकमलाई करयोग्य आय मान्ने कानुनी व्यवस्था हुनुपर्दछ । यस सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखा समितिले नियन्त्रणका विभिन्न टुल्सहरूको प्रयोग गर्ने र बैङ्क मार्फत कारोबार गराउने लगायतका सुधारका उपाय अवलम्बन गर्ने निर्णय गरेकोमा सो अनुरूप हुन सकेको छैन ।
४६. **करदाता अनुगमन** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ अनुसार आय वर्ष समाप्त भएको ३ महिनाभित्र स्वयंकर निर्धारण गरी आय विवरण पेस गर्नुपर्दछ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय भैरहवाको क्षेत्रभित्र दर्ता भई स्थायी लेखा नम्बर लिएर तरकारी, फलफूललगायत अन्य खाद्यान्न आयात गर्ने ३ करदाताले रु.५० करोड ५८ लाखको तरकारी, फलफूल तथा खसी आयात गरेको भन्सार तथ्याङ्कबाट देखिन्छ । ती करदाताले दतां मितिदेखि नै आय विवरण र लाग्ने कर समेत दाखिला गरेको देखिँदैन । वार्षिक रु.१ करोड ३४ लाख देखि रु.३८ करोड २४ लाखसम्मको कारोबार गर्ने करदाताले आय विवरण र लाग्ने कर दाखिला नगरी आयात कारोबार नै छाडेको पाइयो । यस सम्बन्धमा कार्यालयबाट अनुगमन गरेको समेत देखिएन । उक्त कारोबारमा लाग्ने कर रु.१ करोड १ लाख निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
४७. **दीर्घकालीन करार** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा २६ तथा नियमावली, २०५९ को नियम २ मा १२ महिनाभन्दा बढी अवधिको निर्माण करारअनुसार आय गणना गर्ने प्रयोजनको लागि करारको सम्पन्न प्रतिशतको क्रमबद्ध वृद्धिको योगअनुसार आयको निर्धारण तथा खर्चको दाबी गर्ने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा निम्न व्यहोरा देखिएका छन्:
- ४७.१ ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रका एक करदाताले आय वर्ष २०७१।७२ मा दीर्घकालीन करारको सम्पन्न प्रतिशत अनुसार विवरण पेश गर्दा दीर्घकालीन करारबाट नोक्सानी रु.४ करोड ४० लाखमा विविध आम्दानी रु.१ करोड २२ लाख घटाएर रु.३ करोड १८ लाख नोक्सानी कायम गरेको देखिन्छ । खर्च दाबीमध्ये भूकम्पले भएको क्षति भनी रु.१३ करोड दाबी गरेको देखिन्छ । करदाताले बीमा प्रिमियम वापत गत वर्ष रु.१ लाख

- ८२ हजार र यस वर्ष रु.४० हजार तिरेको छ । करदाताले विभिन्न प्रकोप वा अन्य कारणले हुने क्षतिको लागि बीमा गरेकोमा क्षतिपूर्ति दाबी गरेको तथा क्षतिको प्राविधिक मूल्याङ्कन गरेको देखिँदैन । क्षतिपूर्ति बापत प्राप्त भएको आय नदेखाएकोले करदाता यस वर्ष नोक्सानीमा गएको देखिन्छ । यसैले क्षतिबापतको खर्च दाबी गरेको रु.१३ करोड खर्च कट्टी अमान्य गरी सो रकम बराबरले हुने आयमा कार्यालयले संशोधित नोक्सानी कायम गरेको रु.२ करोड ९७ लाख घटाई हुने करयोग्य आय रु.१० करोड ३ लाखमा ऐनको अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशत कर रु.२ करोड ५१ लाखमा व्याज तथा शुल्कसमेत निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ४७.२ आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं. ३ अन्तर्गतको निर्माण व्यवसाय गर्ने एक करदाताले ०७।७२ मा वित्तीय विवरणमा अन्य व्यवसायमा जस्तै गरी नाफा गणना गरेको छ भने आय कर प्रयोजनको लागी करारको सम्पन्न प्रतिशतको आधारमा गणना गरेको देखियो । सामग्री खरिदमा गरेको खर्च तथा सब कन्ट्र्याक्ट बापत भएको भुक्तानीको आधारमा कार्य सम्पन्न प्रतिशत निर्धारण भएको देखिन्छ । क्रमबद्ध वृद्धिको योग अनुसार खर्च दाबी गर्दा गत वर्ष अन्तिम मौज्जात रु.१ करोड ८२ लाखलाई लागतबाट नघटाई खर्च कट्टी गरिसकेकोले कर प्रयोजनको लागी गत वर्षको अन्तिम मौज्जात रहेको छैन । तर उक्त मौज्जात रकमलाई यस वर्षको शुरु मौज्जात भनी व्यापार मौज्जातको लागतमा समावेश भएको र सोही लागत समेत समावेश गरी करारको सम्पन्न प्रतिशत गणना गरेको कारण एउटै खर्च गत वर्ष र यस वर्ष गरी दुई पटक कट्टी भएको पाइयो । यसर्थ सो खर्च अमान्य गरी कायम हुने थप आय रु.१ करोड ८२ लाखको कर रु.४५ लाखमा लाग्ने व्याज तथा शुल्क समेत निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ ।
४८. **सम्बद्ध विदेशीबाट ऋण** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४(१) अनुसार कुनै व्यक्तिले कुनै आय वर्षमा व्यवसायबाट भएको आयसँग सम्बन्धित व्याज खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । २०६७/६८ र २०६८/६९मा ठूला करदाता कार्यालय क्षेत्रका दूरसञ्चार सेवा प्रदान गर्ने एक करदाताले सम्बद्ध निकाय नेदरल्याण्डको एक कम्पनीबाट लिएको अल्पकालीन औसत ऋण रु.३ अर्ब ९३ करोड ५२ लाख र व्याज भुक्तानी क्रमशः रु.४२ करोड ३४ लाख एवं रु.३५ करोड ६ लाख भएकोले औसत व्याज दर ९.८३ प्रतिशत देखिन्छ । ऋणदाता कम्पनीको वार्षिक प्रतिवेदनअनुसार सो कम्पनीले अमेरिकी डलरमा लिएको अल्पकालीन ऋणको व्याज दर सन् २०११ र २०१२ मा क्रमशः ४.०७ र ३.७३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । सन् २०११ (२०६८) र सन् २०१२ (२०६९) को लिवोर रेट क्रमशः ०.८३० प्रतिशत र १.०१३ प्रतिशत देखिन्छ । विभिन्न देशसँग नेपालले गरेको दोहोरो कर मुक्ति सम्झौतामा पनि व्याजको दर कुनै सम्बद्ध निकाय नभएको अवस्थामा हुने व्याजदरको हदसम्मलाई मान्यता दिएको र बढी व्याजलाई मान्यता नदिएको अवस्था देखिन्छ । यसरी समग्र पक्षलाई हेर्दा अमेरिकी डलरमा साँवा व्याज लेनदेन हुने ऋणको व्याज दर सामान्य बजार दर अनुसार ४.५० प्रतिशतभन्दा बढी हुने अवस्था देखिँदैन । तर सम्बद्ध निकायलाई औसतमा ९.८३ प्रतिशत व्याज भुक्तानी गरेको देखियो । यसैले औसतमा बढी व्याज खर्च कट्टी लिएको ५.३३ प्रतिशतले ऋण रु.३ अर्ब ९३ करोड ५२ लाखमा रु.२० करोड ९७ लाख व्याज पाउनेभन्दा बढी भुक्तानी दिएकोले सो खर्च कट्टी अमान्य गर्दा हुने आयमा आयकर ऐन, २०५८ अनुसार रु.५ करोड २४ लाखमा व्याज समेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
४९. **त्रिपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर** - नेपाल सरकारले भूकम्पपीडितलाई राहतमा सहयोग पुर्याउन त्रिपाल एवं पालहरूको आयातमा लाग्ने सम्पूर्ण भन्सार तथा अन्य करहरू २०७२।०१।१९ देखि २०७२।०२।२० सम्मका लागि छुट गरेको देखिन्छ । तर उक्त त्रिपालको स्थानीय बिक्रीमा भने मूल्य अभिवृद्धि कर छुट गरेको देखिँदैन । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८ बमोजिम दर्ता भएको व्यक्तिले अनुसूची १ बाट छुट भएको अवस्थामा बाहेक कर असुलउपर गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय नेपालगन्जअन्तर्गत शल्य चिकित्सा, औषधि तथा दाँत सम्बन्धी उपकरणको कारोबार गर्ने एक करदाताले आय वर्ष २०७१।७२ मा रु.६ करोड ७३ लाख बराबरको त्रिपाल आयात गरेको छ । त्रिपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट नदिएको भएता पनि कर उठाएको देखिएन । तसर्थ उक्त बिक्री सम्बन्धमा थप छानबिन गरी १३ प्रतिशत कर रु.८७ लाखमा थप दस्तुर जरिवाना र व्याज समेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
५०. **संरचना निर्माणमा मूल्य अभिवृद्धि कर** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८(३) मा व्यवसायिक प्रयोजनको लागि निर्माण गरिने पचास लाख रुपैयाँभन्दा बढीको भवन, अपार्टमेन्ट, सपिङ्ग कम्प्लेक्स वा अन्य

संरचना दर्ता नभएको व्यक्तिबाट निर्माण गराएको भएपनि दर्ता भएको व्यक्तिबाट गरे सरह मानी यस्तो संरचनाको स्वामित्व रहेको व्यक्तिबाट कर निर्धारण गरी असुल गरिने व्यवस्था छ । निम्न १४ कार्यालयका ४२ करदाताले रु.३ अर्ब ६ करोड २६ लाखको संरचना निर्माण गरेकोमा दर्ता नभएको व्यक्तिबाट गराएकोले यसबाट मूल्य अभिवृद्धि कर रु.३७ करोड ९६ लाख सङ्कलन हुन नसकेको अवस्था छ । तसर्थ छानबिन गरी संकलन नभएको मूल्य अभिवृद्धि कर, थप दस्तुर, ब्याज र जरिवाना समेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(रु लाखमा)

क्र.सं.	कार्यालय नाम	करदाता सख्या	संरचना निर्माण लागत	१३ प्रतिशतले लाग्ने मू.अ. कर
१.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र १	६	४३६९	५६८
२.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, हेटौडा	१	६४५	८४
३.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भैरहवा	४	५५५	७२
४.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, बुटवल	३	४४७	५८
५.	करदाता सेवा कार्यालय, कालीमाटी	२	८८६२	११५२
६.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भापा	१	१२८०	१६७
७.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र १	२	४२८०	५५६
८.	करदाता सेवा कार्यालय, टंगाल	१	२००२	२६०
९.	करदाता सेवा कार्यालय, पुतलीसडक	२	३९८	५२
१०.	करदाता सेवा कार्यालय, चाबहिल	१२	३७८८	४९३
११.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भक्तपुर	२	१५८८	२१
१२.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, नेपालगन्ज	३	१३८६	१८०
१३.	करदाता सेवा कार्यालय, बानेश्वर	१	४५५	५९
१४.	आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर	२	५७१	७४
जम्मा		४२	३,०६,२६	३७९६

५१. **आय नदेखाएको** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७ मा कुनै व्यक्तिको कुनै आय वर्षमा कुनै व्यवसाय सञ्चालनबाट भएको मुनाफा र लाभहरु सो व्यक्तिको सो व्यवसायको सो वर्षको आय हुने व्यवस्था रहेको छ । मुनाफा र लाभमा आय रकम समावेश नगरेको व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

५१.१ करदाता सेवा कार्यालय बानेश्वर अन्तरगतका चुरोट सुतीको कारोबार गर्ने एक करदाताको आय वर्ष २०७१/७२ को मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणअनुसार करयोग्य बिक्री रु.१ करोड २२ लाख रहेकोमा आय विवरणमा करयोग्य बिक्री नदेखाई कमिशन आम्दानी मात्र देखाएको छ । बिक्री लुकाएको देखिएको रकममा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ को (२) बमोजिम ३० प्रतिशत कर रु.३७ लाखमा शुल्क र ब्याज समेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५१.२ आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नम्बर १ का एक व्यवसायीले पेश गरेको आय विवरणको अनुसूची १३ अनुसार आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरअन्तर्गतका एक करदातालाई २०७१/७२ मा रु.४ करोड ८३ लाखको बिक्री गरेको देखिन्छ । तर सो करदाताले सो वर्ष कारोबार नगरेको विवरण पेश गरेकोले सो खरिद रकमलाई कारोबारमा समावेश गरी प्राप्त हुने आयमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७ र अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशत कर रु.१ करोड २१ लाख तथा शुल्क र ब्याजसमेत असुल गर्न छानबिन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५१.३ आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरअन्तर्गतका एक निर्माण व्यवसायीको मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण अनुसार आय वर्ष २०६९/७० देखि नै बिक्री कारोबार नरहेको तर खरिद गरेको देखिन्छ । आय वर्ष २०६९/७०, २०७०/७१ र २०७१/७२ मा खरिद क्रमशः रु.३ करोड ७० लाख, रु.७ करोड ८७ लाख र रु.५ करोड १३ लाख देखिन्छ । निजले २०६९/७० देखि नै आय विवरण पेश गरेको देखिदैन । आन्तरिक राजस्व कार्यालय भद्रपुर भापा क्षेत्रका एक मेडिकल कलेजलाई २०७१/७२ मा यस निर्माण व्यवसायीले रु.१३ करोड १९ लाखको बिक्री गरेको उक्त कलेजको विवरणबाट देखिन्छ । सो बिक्रीबाट सो वर्षको खरिद कटाई हुने

रु.८ करोड ६ लाखमा २५ प्रतिशतले हुने कर रु.२ करोड १ लाख छानबिन गरी सोको शुल्क, ब्याज जरिवाना समेत असुल गर्नुपर्द ।

सोही करदाताले विक्री नदेखाएको रु.१३ करोड १९ लाखमा १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड ७१ लाख सङ्कलन गरेको ५७७ सो रकमबाट निजको मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणमा क्रेडिट देखिएको रु.६८ लाख कटाई हुने रु.१ करोड ३ लाख समेतमा शुल्क, ब्याज, थप दस्तुर र जरिवानासमेत निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५२. ऋण पुँजी अनुपात - करदाताको व्यवसाय सञ्चालनको मुख्य स्रोतको रूपमा ऋण पुँजी र शेयर पुँजीलाई लिने गरिन्छ । कर दायित्वमा प्रत्यक्ष असर गर्ने ऋण पुँजी र शेयर पुँजीको अनुपात अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास हेर्दा ५:१ सम्म रहेको देखिन्छ । ओइसिडीले ब्याज कट्टी गर्न डब्लुआईटिडिए को आधारमा सिमा तोक्ने सिद्धान्त लिएको छ । यो वष आय विवरण पेस गर्नेमध्ये केही करदाताको नमुना छनौट गरी परीक्षण गर्दा ऋणको अंश शेयर पुँजीभन्दा १४० गुणासम्म रहेको देखियो । आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ अनुसार ऋणमा लागेको ब्याज खर्च कट्टी गर्न पाइने हुँदा करदाता शेयर पुँजीभन्दा ऋणतर्फ बढी आकर्षित भई पुँजी परिचालन गर्ने स्रोतको दुई विकल्पमध्ये ऋण पुँजी छनौट गरी ब्याज खर्चको मात्रा बढाउने र नाफा घटी देखाई कर दायित्व कम गर्ने स्थिति रहन्छ । केही करदाताको पुँजी तथा ऋणको अनुपात देहायअनुसार छ:

(रु.लाखमा)

कार्यालयको नाम	करदाता	आय वर्ष	कारोबार रकम	ऋण रकम	चुक्ता पुँजी	ऋण पुँजी अनुपात
ठूला करदाता कार्यालय	एक प्रा.लि.	२०७०/७१	८६	२११३	१५	१४०:१
आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र ३	एक पोलीमर्स	२०७१/७२	९५६	७२२	१५	४८:१
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र ३	एक जे.भी	२०७०/७१	१४४८	४३६	५	८७:१
करदाता सेवा कार्यालय, कालीमाटी	एक ट्रेडिड	२०७०/७१	१२०	५०	१	५०:१
करदाता सेवा कार्यालय धरान	एक अटोमोबाइल्स	२०७१/७२	२२०६	५८०	११	५३:१
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र २	एक मेडिसिन	२०७०/७१	५८५	१२४	१	१२४:१
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, कैलाली	एक एग्रो प्रोसेसिङ्ग	२०७०/७१	३९५८	११३९	१०	११४:१

ऋण पुँजीको अनुपात निर्धारण गर्ने कानुनी व्यवस्था नहुँदा यसले कर दायित्वमा समेत प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको छ । तसर्थ कानुनको अभावमा करदाताहरूले अस्वभाविक ढङ्गले ऋण लिई ब्याज खर्च दावी गर्ने अवस्था देखिँदा ऋण पुँजी अनुपात निर्धारण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता अनुरूप कानुनी व्यवस्था हुनु जरुरी देखिन्छ । यस सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखा समितिले नीतिगत सुधारका उपायहरू खोजी गर्ने निर्णय गरेकोमा यो वर्ष पनि स्थिति यथावत् छ ।

५३. ऋणको अन्यत्र प्रयोग - करदाताले व्यवसायको लागि बैङ्कबाट लिएको कर्जालाई सोही व्यवसायमा प्रयोग गर्नुपर्दछ । बैकिङ्ग कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ८ मा कसैले पनि बैङ्क वा वित्तीय संस्थाबाट जुन प्रयोजनको लागि कर्जा सुविधा लिएको हो सोही प्रयोजनमा नलगाई अन्यत्र प्रयोग गरी वा गराई कर्जाको दुरुपयोग गरेमा एक करोड रुपैयाँभन्दा बढी जति सुकै बिगो भएपनि तीन वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद र बिगो भराई बिगोबमोजिम जरिवाना हुने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा ठूला करदाता कार्यालय अन्तर्गतको सुपरमार्केटको व्यवसाय गर्ने एक करदाताले रु.३ अर्ब ५८ करोड १ लाख ऋण लिएको छ । उक्त ऋणबाट सम्बद्ध निकायहरूलाई रु.८० करोड २ लाख सापटी उपलब्ध गराएको देखिन्छ । त्यसैगरी आन्तरिक राजस्व कार्यालय भैरहवाअन्तर्गतको कन्डक्टर उद्योग गर्ने एक करदाताले व्यवसाय प्रयोजनको लागि बैङ्कबाट ऋण लिई रु.२२ करोड एक चिनी उद्योगलाई प्रयोग गर्न दिएको देखियो । यस्ता क्रियाकलापहरूमा कानुनबमोजिम कारवाही हुनुपर्ने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखा समितिले अन्तरनिकाय सूचना आदान प्रदान समयमै गर्ने निर्णय गरेकोमा सो अनुरूप सुधार हुन सकेको छैन ।

५४. प्रतिलब्धि - उद्योग विभागबाट प्रकाशित कच्चा पदार्थसम्बन्धी नर्म्स, २०६३ भाग १ अनुसार कच्चापदार्थको खपतको आधारमा उत्पादन गर्नुपर्नेमा कम उत्पादन देखाएकोमा प्रतिलब्धि दरले आयकर तथा मूल्य

अभिवृद्धि करमा पारेको असर समेत निर्धारण गर्नुपर्दछ । प्रतिलिखित सम्बन्धमा देखिएका केही व्यहोरा देहायअनुसार छन्:

- ५४.१ उद्योग विभागबाट प्रकाशित नर्म्सअनुसार १ के.जी. चाउचाउ उत्पादन गर्न ७४५.४५ ग्राम मैदा लाग्ने उल्लेख छ । निम्नानुसारका चाउचाउ उत्पादकले २०७२/७३ मा नर्म्सअनुसार उत्पादन नदेखाएकोले घटी असुल भएको अन्तःशुल्क रु.३ करोड ७२ लाख तथा मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकर असुल गर्नुपर्दछ ।

कार्यालय	उत्पादक करदाता	खपत मैदा (केजी)	उत्पादन हुनु पर्ने परिमाण (केजी)	उत्पादन देखाएको परिमाण (केजी)	घटी उत्पादन (केजी)	असुल गर्नुपर्ने अन्तःशुल्क रकम (रु. लाखमा)
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, पोखरा	चाउचाउ उत्पादक क	४५७०२००	६३०४६६	५८८७९४६	२४२५२०	१८
	चाउचाउ उत्पादक ख	१७१४१७७	२२९९३९७	२१४४१८६	१५५२११	१२
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, धरान	चाउचाउ उत्पादक ग	२०९८६५५१	२८१५२८६१	२३५९०५१८	४५२६३४३	३.४२

- ५४.२ ठूला करदाता कार्यालय क्षेत्रका दूध तथा दूधजन्य पदार्थ उत्पादन गर्ने एक निजी क्षेत्रका निकायले अर्का सरकारी क्षेत्रका सोही प्रकृतिको कारोबार गर्ने निकायको भन्दा प्रशोधन बापतको क्षति बढी दावी गरी खर्च कट्टी लिएको निम्नानुसार रु.३ करोड ३२ लाख अमान्य गरी हुने आयमा २० प्रतिशत कर रु.६६ लाखमा शुल्क तथा ब्याज समेत असुल गर्न छानबिन हुनुपर्दछ ।

(रु. लाखमा)

विवरण	सरकारी क्षेत्रको करदाताको नोक्सानी	बढी दाबी नोक्सानी	बढी खर्च लेखेको रकम		
			२०७१/७२	२०७०/७१	जम्मा
घ्यु	१ प्रतिशत	४ प्रतिशत	३३	३३	६६
फ्याट दूध	०.९५ प्रतिशत	२.०१ प्रतिशत	५८	४७	१०५
फ्याट नभएको दूध	०.९५ प्रतिशत	२.३ प्रतिशत	८७	७४	१६१
जम्मा			१७८	१५४	३३२

- ५४.३ उद्योग विभागबाट प्रकाशित नर्म्सअनुसार आन्तरिक राजस्व कार्यालय सिमराअन्तर्गतका एक स्टील उद्योगले विभिन्न किसिमका कच्चा पदार्थ प्रयोग गरी नर्म्स अनुसार उत्पादन हुनुपर्नेभन्दा घटी उत्पादन गरेको २३४०८ मेट्रिक टनमा अन्तःशुल्क रु.२ करोड ३४ लाख असुल गर्नुपर्नेमा नगरेकोले यसमा मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकरमा परेको प्रभावसमेत छानबिन गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्दछ ।

५५. **ब्याज आय** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ बमोजिम व्यवसायसँग सम्बन्धित ऋण दायित्व बापतको ब्याज खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था भएकोमा ठूला करदाता कार्यालयको क्षेत्रका केबुलकार तथा रेष्टुरेण्ट व्यवसाय गर्ने एक करदाताको अग्रिम ऋण, पेशकी तथा सापटीबापत वित्तीय विवरणमा गत वर्ष रु. ३३ करोड २३ लाख रहेकोमा यो वर्ष यस्तो रकममा वृद्धि भई रु.५० करोड ९७ लाख पुगेको देखिन्छ । करदाताको कर्जा गत वर्ष रु. ७ करोड ४ लाख रहेकोमा यो वर्ष रु.६५ लाख बाँकी देखिन्छ । करदाताको औसत कर्जा हिसाबअनुसार वित्तीय विवरणमा देखाएको ब्याज खर्चको औसत दर ९.५० प्रतिशत हुन आउँछ । विभिन्न पार्टीलाई गत वर्ष रु. २८ करोड ३९ लाख सापटी उपलब्ध गराएकोमा यो वर्ष बढेर रु. ३८ करोड ६० लाख पुगेकोमा औसत सापटी रु.३३ करोड ५० लाख देखिन्छ । निज करदाताको व्यवसायको प्रकृति अनुसार ठूलो रकम उक्त पेशकी वा सापटी उपलब्ध गराउन आवश्यक देखिँदैन र सोको विस्तृत विवरणसमेत उल्लेख गरेको छैन । उक्त रकमको उल्लिखित दरअनुसार ब्याज आय गणना गर्दा हुने रु.३ करोड १८ लाख करदाताको आयमा समावेश गर्दा लाग्ने कर रु.६४ लाख र सोको शुल्क तथा ब्याज छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५६. **डेपु आय विवरण** – मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ६ मा विगत १२ महिनामा वस्तुको हकमा बीस लाख रुपैयाँ र वस्तु तथा सेवा मिश्रित कारोबार गर्नेले रु.१० लाखभन्दा बढीको कारोबार मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने व्यवस्था छ । करदाताहरूले पेस गरेको अनुसूची १३ को आधारमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय ६ का १४ करदाताले विभिन्न करदातालाई रु.३६ लाखदेखि रु.५ करोड ११ लाखसम्म बिक्री गरेको देखिन्छ । उक्त खरिद गर्ने करदाता मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभई डेपु को विवरण पेस गरेको देखियो । मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने सीमाभन्दा बढी रकममा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४ करोड १३ लाख

- र आयकर रु.१ करोड ४८ लाखसमेत रु.५ करोड ६१ लाखमा बयाज, थप दस्तुर तथा जरिवानासमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।
५७. **नियन्त्रणमा परिवर्तन** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५७ मा कुनै निकायको विगत ३ वर्ष अधिसम्मको स्वामित्वको तुलनामा ५० वा सोभन्दा बढी प्रतिशत स्वामित्व परिवर्तन भएमा दफा ५७(१) अनुसार नियन्त्रणमा परिवर्तन हुँदा आफ्नो स्वामित्वको सम्पत्ति वा आफूले वहन गरेको दायित्व निसर्ग गरेको मानिने र दफा ५७(२) बमोजिम कुनै निकायको स्वामित्व परिवर्तन भएमा त्यस्तो परिवर्तनपछि सो निकायलाई दफा २० बमोजिम नोक्सानी कट्टा गर्न, दफा २०(४) बमोजिम नोक्सानी सार्न, दफा २४(४) एवं दफा २५(१) बमोजिम समायोजन गर्न अनुमति नदिइने प्रावधान रहेको छ । यस सम्बन्धमा निम्नानुसार देखिएको छः
- ५७.१ ठूला करदाता कार्यालयका कार्यक्षेत्रका एक दूरसञ्चार सेवा प्रदायकको ५३ प्रतिशतले नियन्त्रण संरचना परिवर्तन भएको अवस्थामा भाद्र १८, २०७१ को कुल सम्पत्ति रु.१ अर्ब ४८ करोड ४८ लाखको निसर्ग भएको मानेर बजारमूल्यमा मुनाफा वा लाभ गणना गर्नुपर्नेमा सो नगरी परिवर्तन अधिको सम्पत्ति बराबर नै सम्पत्ति दायित्व कायम गरी नियन्त्रण परिवर्तनको आय विवरण पेश गरेको छ । दूरसञ्चार लाइसेन्स, ख्याति, जगगालगायतका संरचनाको मूल्य यथावत रहने अवस्था हुँदैन । साथै सम्पत्ति दायित्वको मूल्याङ्कन सम्बन्धमा डीडीए समेत गरिएको छैन । तसर्थ परिवर्तन अधिको जग्गा रु.१ करोड ५९ लाख, लाइसेन्स ख्याति र अन्य संरचनाको बजार मूल्यअनुसार मूल्याङ्कन गर्ने र सोको लाभ हानि निर्धारण गरी कर गणना नगरेकोले नियन्त्रण परिवर्तनको कारण आयकरमा पर्ने प्रभाव छानबिन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ५७.२ करदाता सेवा कार्यालय बालाजु क्षेत्रका शैक्षिक संस्था सञ्चालन गर्ने एक करदाताले २०७१ कार्तिक १२ मा स्वामित्व परिवर्तन भएको भनी स्वामित्व परिवर्तन अधि र परिवर्तन पश्चातको आयलाई अलग अलग आय वर्ष मानी आय विवरण दाखिला गरेको देखिन्छ । २०६०/१२/१८ मा दर्ता भए पश्चात सिर्जना गरेको सम्पत्तिहरु बजार मूल्यअनुसार मूल्याङ्कन गरेको देखिएन । करदाताको जग्गा रु.२ करोड २ लाखको सम्पत्ति समेतको बजार मूल्यअनुसार लाभको यकिन गरी कर दायित्व निश्चित गर्नुपर्ने देखिन्छ । आयकर ऐनको दफा ५७ अनुसार स्वामित्व परिवर्तन हुनु अधि सो निकायलाई हुन गएको नोक्सानी दफा २० अनुसार कट्टा गर्न नपाउने व्यवस्था रहेपनि करदाताले स्वामित्व परिवर्तन पश्चातको आय विवरणमा गत विगतको कट्टी नपाउने नोक्सानी रु.१ करोड ५९ लाख सारेको अमान्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै आन्तरिक राजस्व कार्यालय भैरहवाको एक करकर्ताले समेत सोहीबमोजिम नोक्सानी सारेको रु.१ करोड ३९ लाख अमान्य गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
५८. **धितोपत्र ब्रोकर कमिसन** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ५ बमोजिम ऐनको अनुसूची १ मा उल्लिखित कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाबाहेकका नेपालभित्र आपूर्ति भएका वस्तु वा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था छ । मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता हुनुपर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले दर्ता नभै कारोबार गरेमा कर अधिकृतले दफा २० बमोजिम कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था र दफा २९ मा जरिवाना समेत गर्ने प्रावधान ऐनमा उल्लेख छ । धितोपत्रको ब्रोकर सेवा प्रदान गर्ने करदाताले प्राप्त गर्ने ब्रोकर कमिसनमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट नदिएकोमा ती व्यवसायीहरु मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका छैनन् । यस्तो कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने गरेको पनि देखिँदैन । करदाता सेवा कार्यालय पुतलीसडक र नयाँ सडकअन्तर्गतका ९ करदाताले रु.४६ करोड ७० लाखको कारोबार गरेकोमा रु.६ करोड ७ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने देखिन्छ । जरिवानासहित मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण हुनुपर्ने व्यहोरा विगत वर्षदेखि औल्याउदै आएकोमा यो वर्ष पनि सुधार भएको छैन ।
५९. **समानुपातिक कर कट्टी** – मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७ (३) र नियमावली, २०५३ को नियम ४०(४) बमोजिम कुनै करदाताले कर लाग्ने वस्तु वा सेवा तथा कर छुट भएका वस्तु वा सेवा दुबैको कारोबार गर्दा त्यस्तो करदाताले कर लाग्ने वस्तु वा सेवासँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित खरिद वा आयातमा तिरेको करमात्र कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । विक्रीसँग खरिदको प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित गर्न नसकेमा कुल विक्रीमध्ये समानुपातिक हिसाबबाट खरिदमा तिरेको कर कट्टी गर्न पाउने उल्लेख छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्ः

५९.१ ठूला करदाता कार्यालयलगायत ३ कार्यालय अन्तर्गतका ७ करदाताले २०६९।७० देखि २०७२।७३ सम्मको अवधिमा निम्नानुसार रु.७ अर्ब ३४ करोड १८ लाख बिक्री गरेको मध्ये करछुटको बिक्री रु.२ अर्ब ४२ करोड ७ लाखको समानुपातिक हिसाबले खरिदमा तिरेको करमध्ये रु.८ करोड ९६ लाख डेबिट समायोजन गर्नुपर्नेमा रु.२ करोड ६७ लाख मात्र डेबिट समायोजन गरेकोले थप रु.६ करोड २९ लाख डेबिट समायोजन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(रु. लाखमा)

कार्यालय	करदाता	कुल बिक्री	कर छुटको बिक्री	खरिदमा तिरेको कर	कर छुट अंशमा कट्टी नपाउने कर	डेबिट समायोजन कर	थप डेबिट समावेश गर्नुपर्ने कर
ठूला करदाता कार्यालय	एक करदाता	३४१०	१०५२	३६४	११२	४६	६६
ठूला करदाता कार्यालय	दुग्ध व्यवसाय गर्ने करदाता	२१९८९	१५५६६	३७२	२६६	१०७	१५९
ठूला करदाता कार्यालय	निर्माण व्यवसाय गर्ने करदाता	६२२७	२९३३	५१०	२४०	१०९	१३१
ठूला करदाता कार्यालय	स्वास्थ्य सेवा प्रदायक	१३८१९	११०१	४८३	३९	५	३४
ठूला करदाता कार्यालय	एक करदाता	२४७६३	८८७	३२२३	११५	-	११५
आन्तरिक राजस्व कार्यालय भैरहवा	एक करदाता	२६४८	२१६२	१९३	८९	-	८९
आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र १	छपाई सम्बन्धी करदाता	५६२	५०६	३८	३५	-	३५
	जम्मा	७३४१८	२४२०७	५१८३	८९६	२६७	६२९

५९.२ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका एक निर्माण व्यवसायसँग सम्बन्धित करदाताको २०७०।७१ देखि २०७२।७३ सम्मको ३ आय वर्षमा कर छुटको खरिद देखिँदैन । करदाताको रु.७५ करोड ८० लाखको कुल बिक्री रहेकोमा कर छुटको बिक्रीको अंश ८९.७६ प्रतिशत देखिन्छ । करदाताको करयोग्य खरिद तथा करयोग्य आयातमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.२ करोड २६ लाख रहेकोले सोमध्ये ८९.७६ प्रतिशतले हुने रु.२ करोड ३ लाख कट्टी नपाउने रकम डेबिट समायोजन गर्नुपर्नेमा गरेको छैन । सोको अलावा करदाताले रिटर्न डिटेल्समा थप रु.५८ लाख क्रेडिट समायोजन गरी मूल्य अभिवृद्धि करमा थप क्रेडिट बढाएकोले समानुपातिक रूपले हुने रु.२ करोड ६१ लाख डेबिट समायोजन गरी असुल गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५९.३ ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतका एक प्राधिकरणको कर छुटको खरिद देखिँदैन । २०६९।७० देखि २०७१।०७२ सम्म कुल बिक्री रु.१३ अर्ब १८ करोड ४७ लाखमध्ये कर छुटको बिक्री अंश ८.०५ प्रतिशत देखिँदा सोको समानुपातिक हिसाबले करयोग्य खरिद र आयातमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.७२ करोड १० लाख ८.०५ प्रतिशतले हुन आउने रु.५ करोड ८० लाख डेबिट समायोजन गर्नुपर्नेमा रु.११ लाख मात्र समायोजन गरेकोले नपुग रु.५ करोड ६९ लाख करदाताको हिसाबमा डेबिट समायोजन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५९.४ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका एक विद्युत उद्योगले २०६९।७० देखि २०७१।७२ सम्म रु.२ अर्ब ३८ करोड ७६ लाख करयोग्य बिक्री तथा रु.८ करोड ८७ लाख कर छुटको बिक्री गरेकोमा कर छुटको बिक्री ३.५८ प्रतिशत देखिन्छ । कर छुटको खरिद देखिँदैन । करदाताको करयोग्य खरिद र करयोग्य आयातमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.३२ करोड २४ लाखको ३.५८ प्रतिशतले हुने रु.१ करोड १५ लाख कर छुटको बिक्रीमा प्रयोग भएबापत उक्त रकम डेबिट समायोजन गरेको नदेखिएकोले समायोजन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५९.५ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका एक प्रा.लि.को २०६९।७० देखि २०७१।७२ सम्मको बिक्री रु.५ अर्ब १ करोड ८८ लाख रहेकोमा कर छुटको बिक्री ४.५३ प्रतिशत देखिन्छ । कर छुटको खरिद देखिँदैन । यसर्थ सो करदाताले खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ अर्ब ६२ करोड १८ लाखको ४.५३ प्रतिशतले हुने रु.७ करोड ३५ लाख समानुपातिक हिसाबले डेबिट समायोजन गर्नुपर्नेमा रु.९९ लाख मात्र डेबिट समायोजन गरेबाट बढि क्रेडिट दावी भएको रु.६ करोड ३६ लाख अमान्य गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५९.६ मेडिकल कलेज/स्वास्थ्य सम्बन्धी कारोबार गर्ने निकाय मूल्य अभिवृद्धि कर वा ५ प्रतिशत सेवा शुल्क तिर्ने वा स्वेच्छक रहेकोमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुने व्यवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतका एक मेडिकल कलेजले मू.अ. करमा दर्ता भई अस्पताल निर्माणको वस्तुको प्रत्यक्ष खरिद र आयातको मूल्य अभिवृद्धि करबापत २०७१।७२ सम्म रु.१७ करोड ८७ लाख क्रेडिट हिसाबमा देखाएको छ । आय वर्ष २०७०।७१ र २०७१।७२ मा करदाताले कुनै पनि करयोग्य बिक्री नगरेकोमा यस वर्ष रु.४९ करोड ३७ लाख

कर छुटको बिक्री गरेको र कलेजको भवन निर्माण प्रक्रियामा रहेको देखिन्छ । मेडिकल कलेजको प्रमुख आम्दानी शिक्षण शुल्कलगायतमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने, अस्पतालको बिक्रीमा समेत आंशिक रुपमा मात्र कर लाग्ने, औषधि खरिदमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने हुँदा कारोबारको अधिकतम अंश कर छुटको रहने देखिन्छ । यसप्रकारका अधिकांश मेडिकल कलेजहरू मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको स्थिति समेत छ । तसर्थ कर नलाग्ने बिक्रीमा प्रयोग भएको खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता लिन नपाउने व्यवस्था अनुरूप करदाताले खरिदमा दाबी गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१७ करोड ८७ लाख अमान्य गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- ५९.७ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका एक निर्माण व्यवसायी करदाताको २०६९।७० देखि २०७१।७२ सम्म ३ वर्षको कुल बिक्री रु.२ अर्ब ८० करोड ९९ लाखमध्ये कर छुटको बिक्री रु.६३ करोड ४८ लाख अर्थात् २२.५९ प्रतिशत रहेको छ । निजको कर छुटको खरिद रु.१३ करोड १८ लाख रहेको छ । करदाताले करयोग्य खरिद तथा आयातमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.२८ करोड ५६ लाखको २२.५९ प्रतिशतले हुन आउने रु.६ करोड ४५ लाख नपाउने क्रेडिटलाई डेबिट समायोजन गर्नुपर्नेमा रु.२२ लाख मात्र डेबिट समायोजन गरेको देखिँदा नपुग रु.६ करोड २३ लाख थप डेबिट समायोजन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

समानुपातिक कर सम्बन्धमा खरिद तथा बिक्रीअनुरूप कारोबारको प्रारम्भिक चरणमा मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट देखिने, समयमा डेबिट समायोजन नहुने, कर छुटको खरिद नभएकोमा कर छुटको बिक्री देखिने, कर छुट खरिद भएकोमा करयोग्य बिक्री मात्र देखिने, बिक्री कारोबार नगर्दै क्रेडिट माग गर्ने लगायतका व्यहोरा देखिएका छन् । यस सम्बन्धमा थप परिभाषित गर्न निर्देशिका बनाई कार्यन्वयनमा ल्याउनु जरुरी छ ।

६०. **पुँजीगत मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता** – पुँजीगत सम्पत्तिको समानुपातिक कर कट्टी गर्दा विगतमा लिएको कर कट्टीको समेत समानुपातिक हिसाब गरिनुपर्ने हुन्छ । सामान्यतया कुनै व्यवसाय शुरु गर्दा गरिने पुँजीगत खर्चमा लिएको कर कट्टीको सम्बन्धमा कर कट्टी गर्दाको समयमा कारोबार नहुने र करयोग्य र कर छुट कारोबारको अनुपात यकिन नहुने हुँदा तिरेको सम्पूर्ण कर दाबी लिएको हुन्छ । त्यस्तो व्यवसायबाट जब कारोबार शुरु गरिन्छ, तत्पश्चात् कारोबारको करयोग्य र कर छुटको अंशको अनुपातमा पहिले दाबी गरिएको पुँजीगत खरिद वा अन्य खरिदमा तिरेको कर हिसाब गरी नपाउने कर अंश कर विवरणमा समायोजन गर्नुपर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिकाको दफा ७.३ मा व्यवस्था छ ।

ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका एक अस्पताल व्यवसायी करदाताले आय वर्ष २०६९।७० को माघ देखि कर योग्य र कर छुटको बिक्री गरेकोमा मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणमा २०६९ श्रावणमा रु.३ करोड २१ लाख क्रेडिट हिसाब देखाएको छ । २०७१।०७२ सम्म ३ वर्षको कुल बिक्री रु.१ अर्ब ५८ करोड २५ लाख मध्ये कर छुटको बिक्री रु.२९ करोड ८० लाख वा १८.८३ प्रतिशत देखिन्छ । करदाताको खरिद तथा आयातमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.३९ करोड ८५ लाख रहेको छ । निज करदातालाई २०७१।७२ मा पुँजीगत सम्पत्तिको क्रेडिटबाट रु.२४ करोड ७ लाख फिर्ता दिएको देखिन्छ । २०७२ आषाढसम्म पुँजीगत सम्पत्तिको मौज्जात रु.२ अर्ब ७७ करोड ६३ लाख रहेकोमा क्रेडिट फिर्ता दिएको रु.२४ करोड ७ लाख र क्रेडिट बाँकी रु.१ करोड ३८ लाख समेत करदाताले रु.२५ करोड ४५ लाख क्रेडिट लिएको पाइयो । उक्त क्रेडिटमध्ये कर छुटमा प्रयोग भएको अंश १८.८३ प्रतिशतले हुने रु.४ करोड ७९ लाख समानुपातिक हिसाबमा कट्टा गर्नुपर्नेमा नगरी फिर्ता समेत दिएको देखिँदा सो रकम अमान्य गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६१. **कर छुट संस्थाको कारोबार** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(घ) मा नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएको सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक धार्मिक शैक्षिक वा परोपकारी संस्थालाई जनाउने उल्लेख छ । कर छुट पाउने संस्थाको उद्देश्यअनुसार कार्य सम्पन्न हुँदा वा कुनै व्यक्तिद्वारा सो संस्थालाई प्रदान गरिएको सम्पत्ति वा सेवाबाट कुनै भुक्तानी गर्दा बाहेक सो संस्थाले प्राप्त गरेको रकमबाट कुनै व्यक्तिलाई फाइदा पुऱ्याएको भए त्यस्तो संस्थालाई कर छुट नहुने व्यवस्था छ । तर यस्तो संस्थाहरूको व्याज आम्दानी, बहाल आम्दानी, व्यवसायिक कार्यबाट प्राप्त हुने आम्दानी जस्ता आयमा कर छुट नहुने व्यवस्था आयकर निर्देशिका २०६६ को बुँदा नं. ९.३ मा उल्लेख छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- ६१.१ आन्तरिक राजस्व कार्यालय भक्तपुर, पोखरा र करदाता सेवा कार्यालय बालाजुका ३ संस्था कर छुटको संस्थाको रुपमा दर्ता भएको तर व्याज तथा भाडा आम्दानी गरेको, विद्युत बिक्री लगायतबाट विभिन्न आय

- वर्षहरूमा रु.१ करोड ८६ लाख आय प्राप्त गरेका छन् । उक्त आयमा कर छुट नहुने हद्दाँ आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम २५ प्रतिशत कर रु.४६ लाख र सो मा लाग्ने शुल्क तथा ब्याजसमेत निर्धारण गरि असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ६१.२ आन्तरिक राजस्व कार्यालय बुटवलअन्तर्गतका वस व्यवसायी एक करदाताको वित्तीय विवरणअनुसार आय वर्ष २०७१।७२ मा सदस्यता शुल्कलगायत अन्य विभिन्न शीर्षकमा गरी जम्मा रु.२८ करोड ८६ लाख ५० हजार आम्दानी देखिन्छ । उक्त आम्दानीबाट व्यवसायी संरक्षण कोष र पुराना गाडी विस्थापन कोषमा ट्रान्सफर गरेको रकम सवारीधनीलाई विभिन्न प्रकारले रु.११ करोड ४९ लाख वितरण गर्ने गरेको देखिएकोले उक्त कारोबार कर छुटको कारोबारमा पर्ने देखिँदैन । त्यसैगरी आन्तरिक राजस्व कार्यालय, हेटौँडाअन्तर्गत एक यातायात व्यवसायी करदाताले रु.३ करोड ४८ लाख उपदान तथा सवारीधनी हित कोषमा ट्रान्सफर गरेको छ । तसर्थ दुवै कार्यालयअन्तर्गतका व्यवसायीलाई व्यक्तिगत लाभ हुने कार्यमा प्रयोग हुने बचत एवं ट्रान्सफर रकम रु.१४ करोड ९७ लाखमा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम २५ प्रतिशतले लाग्ने कर रु.३ करोड ७४ लाख र सोमा लाग्ने शुल्क ब्याजसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ६१.३ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भैरहवा र पोखराअन्तर्गत रहेका ३ यातायात व्यवसायी करदाताले धर्मकाँटा शुल्क, तेस्रो पक्ष बीमा, ट्रिप व्यवस्थापन शुल्कलगायत यो वर्ष विभिन्न शीर्षकमा भएको खर्च जनाई २०७३।०७४ को लागि रु.३ करोड ६६ लाख बचत तथा जिम्मेवारी सारेको छ । संघ विभिन्न व्यवसायीको समूह रहेको, नाफा कमाउने उद्देश्यले धर्मकाँटा जस्ता व्यवसायिक क्रियाकलाप सञ्चालन गरेको, यस्तै उद्देश्यमा गठित आन्तरिक राजस्व कार्यालय भरतपुरको एक करदाताले करयोग्य आयमा आयकर तिरेको, यी संस्था विघटन हुँदाको सम्पत्ति नेपाल सरकारमा सार्ने व्यवस्था नरहेको, सदस्यबाट रकम संकलन गरि एवं व्यवसायिक कारोबारबाट प्राप्त रकम सामुहिक हितमा खर्च गरेको अवस्थाले ती संस्थाहरु कर नलाग्ने संस्थाको रूपमा लिन मिल्ने देखिएन । तसर्थ आय वर्ष २०७२।७३ मा देखाएको खुद बचत रु.३ करोड ६६ लाखको २५ प्रतिशतले लाग्ने कर रु.९१ लाख र सोको शुल्क तथा ब्याज छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
- ६१.४ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुरअन्तर्गतको एक गैरसरकारी संस्थाले आयकर छुट प्राप्त संस्थाको रूपमा वित्तीय विवरण पेश गर्दै आएको छ । भूकम्पीय सुरक्षाको जनचेतना जगाउने उद्देश्य रहेको यस संस्थाको २०७०।७१ मा पेशागत सेवा शुल्क, फ्लटपट भोला बिक्री र अन्य स्रोत गरी कुल आम्दानी रु.२९ करोड ४८ लाख रहेको छ । सो आयमध्ये विभिन्न खर्च कट्टा गरी रु.२ करोड ६६ लाख करयोग्य आय प्राप्त गरेको छ । उक्त आय व्यवसायिक कार्यसँग सम्बन्धित भएकोले छुट्याई आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशत कर रु.६६ लाख र शुल्क तथा ब्याज छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ६१.५ आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरमा आयकर छुट हुने संस्थाको रूपमा दर्ता रहेको स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने एक करदाताले २०७१।७२ मा विभिन्न परिवार नियोजन सेवाबाट रु.१ कराड ७९ लाख आम्दानी प्राप्त गरेको देखिन्छ । चेक अफ फी, परिवार नियोजन साधन शरीरबाट झिकेको दर्ता शुल्क, पी.जी.टेष्ट शुल्क आदिबाट रु.११ लाख आम्दानी गरेको देखिन्छ । निज करदाताको आयमा प्रतिफलको आशा नगरी दिएको चन्दा वा अनुदान बाहेकको आम्दानी रु.२ करोड ७७ लाखमा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशत आयकर रु.६९ लाख र सोको शुल्क तथा ब्याज समेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
- ६१.६ नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन २०५८, एवं बैङ्क तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम बैकिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्न नेपाल राष्ट्र बैङ्कसँग लघु कर्जाको कारोबार गर्ने अनुमति समेत लिई व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आएका आन्तरिक राजस्व कार्यालय नेपालगन्ज र करदाता सेवा कार्यालय पुतलीसडक अन्तर्गतका २ सामाजिक संस्थाहरुले २०७१।७२ मा वित्तीय कारोबारबाट आर्जन गरेको बचत रु.१० करोड ५१ लाखमा आयकर निर्देशिकाको प्रावधानबमोजिम कर छुट नहुने हुँदा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम ३० प्रतिशत कर रु.३ करोड १५ लाख कट्टा गरेको नदेखिएकोले थप छानबिन गरी उक्त व्यवसायिक आय आर्जनमा कर असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ६१.७ आन्तरिक राजस्व कार्यालय पोखराअन्तर्गतका कर छुट लिएका २ संस्थाहरुले गैरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त रकम लगानी गरी ब्याज तथा अन्य शुल्कसमेत कुल रु.३६ करोड ५५ लाख ९७ हजार आय गरेकोमा खर्च

- कट्टा गरी रु.६ करोड ६६ लाख करयोग्य आय निर्धारण गरेको र उक्त आय कर छुट नहुने हुँदा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम २५ प्रतिशत कर रु.१ करोड ६६ लाख र सो को ब्याज तथा शुल्कसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ६१.८ आन्तरिक राजस्व कार्यालय बुटवलका कर छुट संस्थाको रुपमा दर्ता भएको २ यातायात व्यावसायीले आफ्नो विधानअनुसार प्रवेश शुल्क, मासिक तथा वार्षिक शुल्क सङ्कलन गरी उक्त रकमबाट यातायात मजदुर कर्मचारीको कल्याणकारी कोष, अनुदान आदिको प्रबन्ध मिलाउने, बीमा गराउने र उपचार तथा क्षतिपूर्ति सम्बन्धी सेवा पुऱ्याउने गरेका छन् । करदाताहरुले पेश गरेको आय वर्ष २०७१/७२ को आय विवरणमा देखाएको कुल आम्दानी रु.३५ करोड ६१ लाखमध्ये विधानबमोजिम तोकिएका शुल्कहरु बाहेक काँटा, तौल, पार्किङ र विविध शीर्षकमा समेत आम्दानी गरेको देखिन्छ । यस्तो आम्दानी कर छुटमा नपर्ने हुँदा करदाताले दावी गरेको रु.१ करोड ५२ लाखमा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम २५ प्रतिशतले लाग्ने कर रु.३८ लाख र सो मा लाग्ने शुल्क ब्याजसमेत असुल गर्नेपर्ने देखिन्छ ।
- ६१.९ मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को १०(३) अनुसार कर छुट हुने वस्तु वा सेवाबाहेक अन्य कारोबार गरेको अवस्थामा मूल्य अभिवृद्धि कर बुझाउनुपर्ने देखिन्छ । कर छुट हुने संस्थाको रुपमा दर्ता भएका २ करदाता मध्ये आन्तरिक राजस्व कार्यालय हेटौँडाको एक करदाताले तौल मेसिनबाट ट्रकको वजन लिएवापतको ३ आय वर्षको शुल्क रु.२ करोड ३३ लाख र करदाता सेवा कार्यालय बालाजुअन्तर्गतको एक करदाताले खाना तथा आवासिय सुविधाबाट प्राप्त रु.२ करोड ७२ लाख गरी जम्मा रु.५ करोड ५ लाख मू.अ.कर लाग्ने कारोबार गरेकोले सोको १३ प्रतिशतले हुने मू.अ.कर रु ६६ लाख र सो मा लाग्ने शुल्क तथा ब्याजसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।
६२. **नपाउने क्रेडिट** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७ अनुसार कर लाग्ने बिक्रीसँग सम्बन्धित खरिदमा तिरेको कर मात्र कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । यससम्बन्धी देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ६२.१ आन्तरिक राजस्व कार्यालय भक्तपुरमा दर्ता भएको मुनाफा नगर्ने एक संस्थाको मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणमा २०७३ आषाढ मसान्तसम्म रु.७८ लाख क्रेडिट रहेको छ । करयोग्य वस्तु तथा सेवा प्रयोजनका लागि उपयोग हुने खरिदको मात्र क्रेडिट लिनुपर्नेमा करदाताले करयोग्य वस्तुको कारोबार न्यून रुपमा गरेको तर खरिदको सम्पूर्ण मालवस्तुको क्रेडिट लिएको सम्बन्धमा छानबिन गरी नपाउने क्रेडिट अमान्य गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
- ६२.२ ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतका संयुक्त उपक्रममा रही कारोबार गर्ने करदाताले २०७०/७१ मा देखाएको मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणअनुसारको क्रेडिट रु.२ करोड ३२ लाख र वित्तीय विवरणमा मूल्य अभिवृद्धि कर रकम करदाताको लिनुपर्ने र दिनुपर्ने मिलान गर्दा खुद लिनुपर्ने क्रेडिट हिसाब रु.४० लाख रहेको छ । सो रकम एक आपसमा भिडान नभई मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणमा बढी क्रेडिट दावी देखिएको रु.१ करोड ९२ लाख अमान्य गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
- ६२.३ करदाता सेवा कार्यालय चाहबिलअन्तर्गतका एक करदाता २०५९ सालदेखि निरन्तर क्रेडिटमा रहेको एवं २०६७/६८ देखि कुनै कारोबार गरेको नदेखिएकोले निजले क्रेडिट दावी गरेको रु.२३ लाख तथा अर्को एक करदाताले करयोग्य कारोबारसँग सम्बन्धित खरिदमा तिरेको कर मात्र कट्टी पाउनेमा पूरै क्रेडिट दावी गरेकोले बढी दावी गरेको रु.७७ लाख अमान्य गर्न कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ६२.४ आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं.२ अन्तर्गतका एक करदाताले मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणअनुसार आय वर्ष २०७१/७२ मा करयोग्य खरिद रु.४१ लाख देखाई रु.५ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट दावी गरेको छ भने करयोग्य बिक्रीतर्फ शून्य देखाएको छ । त्यस्तै आय वर्ष २०७२/७३ मा करयोग्य खरिद र बिक्री शून्य देखाएको तर दोस्रो अवधिमा रु. १ करोड ३९ लाख क्रेडिट समायोजन गरी वर्षको अन्त्यमा मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड २७ लाख क्रेडिट देखाएको छ । नाफा आर्जन नगर्ने सामाजिक संस्थाको रुपमा दर्ता भएको यस संस्थाले बिक्रीमा मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन नगर्ने भएकोले खरिदमा तिरेको कर क्रेडिट लिन नपाउने हुँदा सो मू.अ.कर रकमलाई थप छानबिन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ६२.५ आन्तरिक राजस्व कार्यालय विराटनगरअन्तर्गतका एक करदाताको मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणअनुसार २०७०/७१ र २०७१/७२ मा कुनै बिक्री देखिँदैन । खरिद भने क्रमशः रु.४० हजार र रु.२० हजार उल्लेख

- गरेको देखिन्छ । करदाताको अन्य कुनै कारोबार र स्टक बाँकी पनि देखिँदैन । करदाता विगत १४६ महिना देखि मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिटमा रहेको र २०७१।७२ मा यस्तो क्रेडिट रु.५२ लाख पुगेको छ । करदाताको कुनै बिक्री नभएको, थोरै रकम खरिद उल्लेख गर्ने गरेको र बिक्री गर्नको लागि कुनै स्टकसमेत बाँकी नरहेको हुँदा मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट देखाएको रकम अमान्य गरी कर निर्धारण हुनुपर्ने देखिन्छ ।
६३. **न्यून बीजकीकरण** - मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा २३ग अनुसार बजार मूल्यभन्दा बिक्री मूल्य कम देखाई न्यून बीजकीकरण गरेको वस्तु रोक्का राखी त्यस्तो न्यून बीजकीकरण गरेको मूल्यमा कर अधिकृतले खरिद गर्न वा गराउन सक्ने व्यवस्था छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा १२० अनुसार भुट्टा वा भ्रमपूर्ण विवरण भुलवश दाखिला गर्नेलाई घटी कर रकमको ५० प्रतिशत र लापरबाही भएकोमा घटी कर रकमको १०० प्रतिशत शुल्क लाग्ने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन्:
- ६३.१ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, विराटनगरअन्तर्गतको ३ करदाताले सुपारी आयात गरी स्थानीय बजारमा बिक्री गर्ने गरेको देखियो । लेखापरीक्षणको प्रयोजनको लागि २०७३।१०।८ मा बजार मूल्य अध्ययन गर्दा सिङ्गो सुपारी प्रतिकिलोग्राम रु.६४९।-, फक्लेटा पारेको सुपारी प्रतिके.जी. रु.३४०।- देखि रु.४४०।- सम्म बिक्री मूल्य भएको देखियो । उपयुक्त अवस्थाअनुसार व्यापारीबाट स्थानीय बजारमा सुपारी औसत रु.५०८।- प्रति के.जी.का दरले बिक्री हुने गरेकोमा करदाताहरूले रु.१५७।२३ देखि रु.१७४।६९ सम्मका दरले बिक्री गरेको देखाई आय विवरण पेस गरेको देखिन्छ । बजार मूल्य र आय विवरण साथ पेस गरेको मूल्यमा अस्वभाविक फरक रहेको छ । सोअनुसार तीन करदाताले पेस गरेको हिसाब न्यून बीजकीकरणको कारणले बिक्रीमा रु.८९ करोड १३ लाख कम हुने देखिन्छ । तसर्थ न्यून बीजकीकरण गर्ने उपर छानबिन गरी ऐनबमोजिम कारवाहीसमेत गरिनुपर्दछ । सार्वजनिक लेखा समितिले गत विगत वर्षमा यस सम्बन्धमा करपरीक्षणमा यस्ता विषयहरूलाई विशेष ध्यान दिने र सुधार गर्दै जाने भनी निर्णय गरेकोमा स्थिति यथावत् छ ।
- ६३.२ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका एक कार्पेट व्यवसायीले २०७१।७२ मा पेश गरेको आय विवरणअनुसार कुल बिक्री परिमाण १,९१५२.२० मध्ये २ हजार वर्गमिटर कार्पेट स्थानीय बिक्री गरेकोमा उत्पादन लागत प्रति वर्गमिटर रु.२२,२१५।८६ रहेकोमा बिक्री प्रतिवर्गमिटर रु.११,२४६।३६ वा ५१ प्रतिशत न्यून गरेको देखिन्छ । न्यून दरमा बिक्री गर्दा कुनै मनासिव कारण खुलासा गरेको देखिँदैन । तसर्थ न्यून दरमा गरेको बिक्रीलाई कम्तीमा लागत मूल्यको आधारमा बिक्री कायम गर्दा रु.२ करोड २५ लाखलाई आयमा समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी आयमा समावेश हुने स्थानिय बिक्रीबाटको रकममा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ अनुसार २० प्रतिशतले लाग्ने कर रु.४५ लाखमा ब्याज तथा शुल्कसमेत गणना गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
६४. **कर योग्य कारोबार** - मूल्यअभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को दफा १० अनुसार कर लाग्ने वस्तुको कारोबार गर्न दर्ता हुनुपर्ने तथा कुनै व्यक्तिले कारोबार गरेको वस्तु वा सेवामा कर लागेको वा लाग्ने भएको ३० दिनभित्र दर्ताको लागि दरखास्त दिनुपर्ने उल्लेख छ । मूल्यअभिवृद्धि कर दर्ता हुनुपर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले दर्ता नभै कारोबार गरेमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २० मा व्यवस्था छ । दफा २९ मा जरिवानाको पनि प्रावधान उल्लेख छ । मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनीको रूपमा करदाता सेवा कार्यालय चाबहिलबाट कर छुट प्रमाणपत्र लिएको एक योगापीठले योगा कार्यक्रमको आम्दानी र विभिन्न सदस्य शुल्क, सहयोग र लेवि आम्दानी गरेको देखिन्छ । ऐनले योगा कारोबारलाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुट नदिएकोले २०६८।६९ देखि २०७१।७२ सम्मको यस्तो कारोबारको आम्दानी रु.२ करोड २५ लाखको १३ प्रतिशतले रु.२९ लाख कर लाग्ने देखिन्छ । सोही कार्यालयबाट कर छुट प्रमाणपत्र लिएको एक डेण्टल अस्पतालले दन्त उपचारका सामग्री बिक्री, एक्सरेलगायत औषधि जन्य सामग्री बिक्री र सो सम्बन्धी खर्च गरेको देखिन्छ । ऐनले दन्त उपचारका सामग्री कारोबारलाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुट नदिएकोले २०७०।७१ र २०७१।७२ को कारोबार रु.२ करोड ९६ लाखमा ऐनको प्रावधानबमोजिम १३ प्रतिशत कर रु.३९ लाख लाग्ने देखिन्छ । दुवै कारोबारमा लाग्ने मू.अ.कर रु.६८ लाखमा जरिवानासहित मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण हुनुपर्ने देखिन्छ ।
६५. **स्वास्थ्य सेवा कर** - आर्थिक ऐन, २०७२ को दफा ७ मा नेपाल सरकारले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवा र सामुदायिक अस्पतालहरूले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवाबाहेकका व्यक्ति, संस्था वा निकायहरूले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवामा जारी बीजक मूल्यको ५ प्रतिशतका दरले स्वास्थ्य सेवा कर लगाइने र असुलउपर गरिने व्यवस्था छ । करदाता सेवा कार्यालय चाबहिलमा दर्ता रहेको एक गैरसरकारी संस्थाबाट सञ्चालन गरेको

अस्पतालले २०६५।६६ देखि २०६७।६८ सम्म स्वास्थ्य सेवा कर बुझाएकोमा तत्पश्चातका वर्षहरूमा बुझाएको देखिदैन। स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नति मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका, २०७० को व्यवस्था अनुसार सामुदायिक अस्पताल भन्नाले सम्बन्धित सरकारी निकायमा दर्ता भई समुदायकै लगानी र व्यवस्थापनमा सञ्चालन हुने गरी मुनाफारहित उद्देश्य लिई अनुमति प्रदान गर्ने निकायबाट स्वास्थ्य सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति प्राप्त अस्पताल सम्भन्धित उल्लेख छ। उक्त अस्पताल सेवाग्राहीबाट शुल्क असुल गरी सेवा दिने र सरकारी अनुदान तथा सहायता प्राप्त नगर्ने गैर सरकारी संस्थाबाट सञ्चालित रहेको समेत देखिन्छ। सोही प्रकृतिका अन्य स्वास्थ्य सेवा प्रदायकले स्वास्थ्य सेवा कर तिरेको अवस्था समेत विद्यमान छ। तसर्थ २०६८।६९ देखि २०७१।७२ सम्मको आय रु.३७ करोड ९२ लाखमा ५ प्रतिशत स्वास्थ्य सेवा कर बापतको रु.१ करोड ९० लाख कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ।

६६. **मूल्य अभिवृद्धि कर कोष** - मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ५१ अनुसार भन्सार विन्दुमा सङ्कलित सम्पूर्ण कर रकम मूल्य अभिवृद्धि कोष खातामा दैनिक रुपमा जम्मा गर्नुपर्ने र सोको विवरण भन्सार कार्यालयले तीन दिनभित्र नजिकको आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पठाउनुपर्ने, यसरी कोषमा जम्मा हुन आएको रकमबाट विभागले आदेश दिएको रकम फिर्ता दिई बाँकी रहने रकम दैनिक रुपमा तोकिएको राजस्व खातामा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। २०७२।०७३ मा रु.७ अर्ब २२ करोड फिर्ता माग दाबी भएकोमा रु.५ अर्ब ४५ करोड फिर्ता भएको छ। मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिनको लागि संविधानबमोजिम पेश हुने राजस्व र व्ययको अनुमान अर्थात् बजेटको व्यवस्था गरी सोही खर्च शीर्षकबाट निकास र खर्च गर्नुपर्नेमा नेपाल सरकारको राष्ट्रिय बजेटमा समावेश नगरी यस्तो खर्च गरेको देखिन्छ। बजेटमा समावेश गरी खर्च गर्ने व्यवस्था अवलम्बन गरिनुपर्दछ। यस सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल हुँदा नीतिगत सुधार गर्ने निर्णय भएपनि कार्यन्वयन भएको छैन।

६७. **घीउ तेलको मूल्य अभिवृद्धि कर** - आर्थिक ऐन, २०७२ ले संशोधन गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को समूह ११ को दफा १३ बमोजिम तोरीको तेल उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योगले आफ्नो उत्पादनको तोरीको तेल र स्वदेशमा उत्पादित वनस्पती घीउ र अन्य प्रशोधित खानेतेल उद्योगले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदातालाई आफ्नो उत्पादन बिक्री गर्दा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करमा ५० प्रतिशत फिर्ता दिइने व्यवस्था छ। तर ठूलो परिमाणमा प्रशोधित तेल आयात गरी उपभोक्ता प्याकेजमा प्याकेजिङ गरी बिक्री वितरण गर्ने प्याकेजिङ उद्योगहरूले यस्तो सुविधा नपाउने उल्लेख छ। उक्त प्रावधान अनुरूप ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गत १९ करदातालाई रु.१ अर्ब २० करोड ९५ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता भएको छ।

करदाताहरूले दानालाई कच्चा पदार्थको रुपमा प्रयोग गरी तेल उत्पादन नगरी विदेशबाट कच्चा तेल आयात गरी सामान्य प्रशोधन पश्चात प्याकेजिङ गरी बिक्री वितरण गर्ने गरेको पाइयो। अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासअनुरूप कच्चा पदार्थबाट तेल उत्पादन गर्ने प्रक्रियामा शुरुमा गेडालाई सफा गर्ने, सुख्खा बनाउने, प्रोसेसिङ गर्ने, शुद्धीकरण गर्ने, कच्चा तेल तयार गर्ने र प्रशोधन गरी तयारी तेल उपभोक्ता माफ्नै लैजाने रहेको छ। उल्लिखित ६ चरणमध्ये ५ चरणको काम विदेशमा सम्पन्न भएका कच्चा तेल आयात गरी प्रशोधन पश्चात बिक्री वितरण गर्ने गरेको छ। यस सम्बन्धमा एक तेल उत्पादकको अध्ययन गर्दा पैठारी गरेको कच्चा पदार्थ ७५,७८,३२५ के.जी.बाट ७५,६९,३४१ के.जी. तयारी तेल र फयाटी उत्पादन भएको छ। तेल उत्पादनसँगै पीना लगायतका बाइप्रोडक्ट उत्पादन भएको छैन। तसर्थ ती उद्योगले सामान्य प्रशोधन गरेको पुष्ट्याई हुन्छ। त्यस्तै तेल उद्योगहरूलाई मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तामार्फत सहयोग स्वरूप मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिएको भएपनि तेल उद्योगहरू नोक्सानीमा रहेको, विदेशबाट तेल पैठारी भैइरहेकोले यसबाट सर्वसाधारणलाई प्रत्यक्ष फाइदा हुन सकेको छैन।

६८. **मोबाइलको मूल्य अभिवृद्धि कर** - आर्थिक ऐन, २०७२ ले संशोधन गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को समूह ११ को दफा १८ बमोजिम सेलुलर मोबाइल फोनसेट उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योग तथा पैठारीकर्ताले सेलुलर मोबाइल फोनसेटको कच्चापदार्थ वा तयारी सामानमा तिरेको कर त्यस्ता सामान मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताहरूलाई बिक्री गरेको प्रमाण पेश गरेमा विभागले तोकेको प्रक्रिया बमोजिम पचास प्रतिशत फिर्ता दिइने व्यवस्था छ। सो प्रावधानअनुरूप ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गत ७ करदातालाई रु.७५ करोड २२ लाख फिर्ता भएको छ। गत वर्ष यस्तो फिर्ता रकम रु.६५ करोड ७ लाख रहेको थियो। नेपालमा मोबाइल सेट उत्पादन गर्ने कम्पनी नभएकोले विदेशबाट आयात गर्ने करदाताहरूले

- यो सुविधा उपभोग गरेको पाइन्छ । उक्त प्रावधानको पुनरावलोकन हुनुपर्ने भनी विगतदेखि नै सुभाब दिइएकोमा यस वर्ष ५० प्रतिशतबाट ४० प्रतिशतमात्र फिर्ता दिने गरी घटाए पनि पूर्णरूपमा हटाएको छैन ।
६९. **नपाउने मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता** - ठूला करदाता कार्यालयका एक करदातालाई मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिएको विवरण परीक्षण गर्दा एक कम्पनीका विभिन्न मोडेलका ५३१९ थान ट्याबलेट सेट आयात गरि दतां भएका बिक्रेतालाई बिक्री गरेको देखाई रु.५६ लाख तथा आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नम्बर १ का २ करदातालाई रु. ९ लाख समेत रु. ६५ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिएको छ । आर्थिक ऐन, २०७२ ले स)शोधन गरेको मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को समूह ११ को दफा १८ बमोजिम ट्याबलेटमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिन मिल्ने व्यवस्था नभएकोले सोमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता लिएका अन्य ६ करदाताको समेत कारोबारको अनुसन्धानात्मक छानबिन गरी उक्त रकम असुल हुनुपर्दछ
७०. **मोबाइल पुनः निर्यात** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा सेलुलर मोबाइल सेट पैठारी कर्ताले मूल्य अभिवृद्धि कर दतां भएका करदातालाई बिक्री गरेको आधारमा खरिदमा तिरेको ५० प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता पाउने व्यवस्था छ । यस्तै ऐनको अनुसूची २ मा नेपाल बाहिर निर्यात गरेको वस्तुको आपूर्तिमा शून्य दरमा कर लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । मोबाइल सेटको पैठारीमा तिरेको करको ५० प्रतिशत फिर्ता पाउने एवं त्यस्तो मालवस्तु पुनः निर्यात गर्दा ऐनको व्यवस्था बमोजिम निर्यातकर्ताले खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता लिने प्रावधानको कारण एक मोबाइल पैठारीकर्ताले सम्बद्धपक्ष खडा गरी स्थानीय बिक्री गरेको देखाई ५० प्रतिशत फिर्ता लिएको र अर्को पक्ष मार्फत निर्यातकर्ता एक टेडर्सलाई बिक्री गरी पुनः निर्यातको खरिदमा तिरेको शतप्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता लिएको छ । ती करदाताहरूले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २२क बमोजिम योजनाबद्ध रूपमा करको फाइदा लिन मोबाइल पैठारी, स्थानीय बिक्री र पुनः निर्यातको कारोबार गरी सरकारी कोषमा दाखिला भएको रु.७ करोड ९८ लाखभन्दा बढी रु.११ करोड ९० लाख फिर्ता लिएकोले बढी फिर्ता लिएको रु.३ करोड ९१ लाख असुल गरी थप कर निर्धारण गर्न छानबिन गर्नुपर्दछ ।
७१. **अन्तःशुल्क असुली र दाखिला** - अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ४(१)(क) मा भौतिक नियन्त्रण प्रणाली लागु हुने उद्योगले उत्पादन गर्ने वस्तुको हकमा प्रतिष्ठानबाट उत्पादन गरी बिक्रीको लागि निष्काशन गर्दाको बखत अन्तःशुल्क असुल गर्नुपर्दछ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरअन्तर्गत एक ब्रुअरीले २०७२।७३ मा वार्षिक रूपमा पेश गरेको क्राउन कर्क जर्ति मिनाहाका सम्बन्धमा कार्यालयबाट कुनै निर्णय भएको पाइएन । उक्त करदातालाई विभिन्न वियरका ९३,५७१ क्राउन कर्कको जर्ति मिनाहा भएको छैन । क्राउन कर्कको जर्ति मिनाहा नभएकाले ९३,५७१ क्राउन कर्कको आधारमा आर्थिक ऐन, २०७२ अनुसार प्रति लिटर रु.९८।- का दरले हुन आउने रु.९२ लाख अन्तःशुल्क निर्धारण गरी ब्याज, जरिबाना तथा शुल्क समेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
७२. **प्याकिग मेटेरियल क्रेडिट** - अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ मा आर्थिक ऐन, २०७२ ले अन्तःशुल्क ऐन २०५८ को दफा ३(क) संशोधन गरी अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादनमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थको खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क कट्टा गर्न पाइने तर सहायक कच्चा पदार्थ (प्याकिङ मेटेरियल) खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क कट्टा गर्न नपाइने उल्लेख गरेको छ । करदाता सेवा कार्यालय, कोटेश्वर अन्तरगतका एक करदाताले २०७२।७३ मा प्याकिङ मेटेरियलमा तिरेको अन्तःशुल्क रु.१ करोड ४५ लाख क्रेडिट दाबी गरेकोले सो रकम क्रेडिट दाबी गर्न नपाउने हुँदा सोको ब्याज, जरिबाना तथा शुल्कसहित असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
७३. **जर्ती** - अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३(क) मा बियर उत्पादन गर्ने उद्योगलाई तयारी बोतल बन्दी गर्दा पलोमिटरले देखाएको परिमाणभन्दा बोतलबन्दी पछिको बोतल काउन्टरले देखाएको मौज्जात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशतसम्म र पाश्चाराइजेशन, प्याकेजिंग तथा गोदाम भण्डारण गर्दा टुटफुट बियरको भौतिक परीक्षण गर्दा बढीमा २ प्रतिशतसम्म मिनाहा दिन सक्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुर अन्तर्गतको एक बियर उद्योगले पलोमिटर विग्रिएको अवस्थामा समेत पाश्चाराइजेशन र प्याकिग तर्फ २ प्रतिशतभन्दा बढी जर्ती दाबी गरी मिनाहा लिएकोले नियमावलीले तोकेभन्दा बढी जर्ती लिएको

परिमाणको अन्तःशुल्क रु.१२ करोड २४ लाख र सोमा लाग्ने ब्याज एवं जरिवानाको साथै आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि कर समेत कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

७४. कर फछ्यौट आयोग, २०७१ - कर फछ्यौट आयोग ऐन, २०३३ को दफा ३ अन्तर्गत ३ सदस्यीय कर फछ्यौट आयोग २०७१, गठन भएको थियो । उक्त आयोगले २०७२ मंसिर २२ गते प्रतिवेदन बुझाएको देखिन्छ । महालेखापरीक्षकको ५३ औं वार्षिक प्रतिवेदनमा उक्त आयोगको कार्य सम्पादन सम्बन्धी प्रतिवेदन माग गर्दा उपलब्ध हुन नसकेको उल्लेख भएकोमा २०७३।१०।२० को अर्थमन्त्रीस्तरको निर्णयअनुसार २०७३।११।१४ गते मात्र सो प्रतिवेदन प्राप्त हुन आएको छ । आयोगलाई २०७१ आषाढ मसान्तसम्ममा आयकर ऐन, २०५८ तथा सो भन्दा अगाडि र हालसम्म प्रचलनमा रहेका राजस्व सम्बन्धी ऐनअनुसार आर्थिक वर्ष २०६९।७० सम्मको कर निर्धारण एवं महसुल निर्धारण उपर चित्त नबुभाई अदालत वा अन्य निकायमा विचाराधीन रहेका कर तथा महसुलसम्बन्धी विषय, भूलवश अर्को राजस्व शीर्षकमा दाखिला हुन गई कायम भएको बक्यौता र ऐन, नियमअनुसार सङ्कलन गर्नुपर्ने कर तथा महसुल सङ्कलन नभई आर्थिक वर्ष २०६९।७० सम्मको अवधिको राजस्व बक्यौतालाई फछ्यौट गर्ने कार्यादेश प्राप्त भएको थियो । यस सम्बन्धमा देखिएको व्यहोरा निम्न छन्:

७४.१ आयोगमा प्राप्त १ हजार ७२६ निवेदनमध्ये १ हजार ६९ निवेदनउपर कारवाही गरी सम्झौता गरेको छ । प्रशासकिय पुनरावलोकन, राजस्व न्यायिकरण र अदालत तथा अन्य निकायमा विचाराधीन बक्यौताको फछ्यौट स्थिति देहायमा उल्लेख छ ।

(रु. लाखमा)

निवेदनको विवरण	निवेदन संख्या	माग बक्यौता	फछ्यौट संख्या	फछ्यौट बक्यौता	फछ्यौट हुन बाँकी बक्यौता	सम्झौता रकम
प्रशासकीय पुनरावलोकन	२४८	१०२७०७	१४७	८२९३२	१९७७५	२३०९०
राजस्व न्यायाधिकरण	२३७	७७६४२	१२८	६७५४३	१००९९	५००४
अदालत वा अन्य	१४४	१०३२२८	६०	५७४०२	४५८२६	५१८२५
बक्यौता सम्बन्धी	१०३७	१२४५७९	६९०	९७२६९	२७३१०	१५४२९
राजस्व शीर्षक परिवर्तन	६०	१७८	४४	११२	६६	११३
जम्मा	१७२६	४०८३३४	१०६९	३०५२५८	१०३०७६	९५४६१

आयोगमा कुल रु.४० अर्ब ८३ करोड ३५ लाख बक्यौता उपर निवेदन प्राप्त भएकोमा रु.३० अर्ब ५२ करोड ५८ लाख फछ्यौटको कारवाही गरी रु.९ अर्ब ५४ करोड ६९ लाख (३९.२७ प्रतिशत) असुल गर्ने र ६८.७३ प्रतिशत मिनाहा दिने गरी सम्झौता भएको छ । फछ्यौटको लागि प्राप्त निवेदन र कारवाहीको अध्ययन गर्दा कुल फछ्यौट गरेको १०६९ निवेदन मध्ये ६९० निवेदन बक्यौतासम्बन्धी रहेका छन् । रकमको आधारमा कुल फछ्यौट रु. ३० अर्ब ५२ करोड ५८ लाखमध्ये बक्यौताको हिस्सा ३९.८६ प्रतिशत अर्थात् रु.९ अर्ब ७२ करोड ६९ लाख रहेको छ । उक्त बक्यौता विवादित भएर पुनरावलोकन एवं मुद्दामा गएको नभई करदाताले अटेर गरी नबुझाएको रकम हो । विवादित रकमको समाधान गर्न कर फछ्यौट आयोगको गठन गरेको भनिए तापनि विवादित रकमभन्दा कर नतिरी बसेका करदाताको रकम बठिरहेको देखिन्छ । जसले गर्दा कर नतिरी बस्ने र आयोग गठन गरी मिनाहा गराउने प्रवृत्तिले प्रश्रय पाएको देखिन्छ ।

७४.२ आयोगले मिनाहा दिएको रकममा प्रशासकिय पुनरावलोकन, राजस्व न्यायाधिकरण र अदालतमा विचाराधीन रहेको बाहेक २०६९।७० मा कर निर्धारण भएका राजस्व बक्यौता रु.७६ करोड ८ लाख लाई फछ्यौट गर्ने गरी रु.२५ करोड ७१ लाखमा सम्झौता भएको छ । कर निर्धारण गर्ने तर निर्धारण गरेको रकम नतिने करदातालाई २/३ वर्ष भित्र आयोग गठन गरी मिनाहा दिएको छ । कर सम्बन्धी कानूनबमोजिम सामान्यतया करपरीक्षण गर्ने अवधि ४ वर्ष रहेकोमा सो परीक्षणलाई समेत बन्देज लगाउने गरी २०६९।७० को ठूलो बक्यौता रकम मिनाहा दिने गरी सम्झौता भएको कानूनसम्मत छैन ।

उक्त रकममध्ये २०६९।७० मा विभिन्न निर्माण व्यवसायीले तिर्न बाँकी रहेको मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु. २१ करोड ६४ लाख समेत फछ्यौट गर्न सम्झौता गरेको देखिन्छ । निर्माण कार्य गरेबापत सरकार वा सेवा प्राप्तीकर्ताले भुक्तानी दिएको मूल्य अभिवृद्धि कर समेत नबुझाएको र करदाता स्वयंले बुझाउनुपर्ने भनि विवरणमा उल्लेख गरेको रकम समेत राजस्व दाखिला नगरी बक्यौता राखेकोमा आयोगले फछ्यौट गर्न सम्झौता गरी मिनाहा दिएको सम्बन्धमा छानबिन हुनुपर्ने देखियो ।

- ७४.३ ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गत एक बुअरीको २०६९।७० सम्मको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.४० करोड १४ लाख बक्यौता रहेकोमा आयोगबाट रु.१४ लाखमा सम्भौता गरी रु.४० करोडको ठूलो रकम मिनाहा दिएको छ । उक्त करदाताको एटीआर परीक्षण गर्दा कूल बक्यौतामध्ये रु.२ करोड ७४ लाख कर निर्धारण गरेको रकम भएको र बाँकी रु.३७ करोड ५० लाख मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणअनुसार सामान बिक्री गर्दा उपभोक्ताबाट सङ्कलन भएको मूल्य अभिवृद्धि कर रहेको देखिन्छ । यसरी उक्त करदाताले उपभोक्तासँग संकलन गरी बुझाउनुपर्ने भनि स्वयं विवरण पेश गरेको रकम नै मिनाहा दिने गरी सम्भौता गरेको मनासिव देखिंदैन ।
- ७४.४ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, पोखराअन्तर्गत एक होटलको लिनुपर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१८ करोड ४३ लाख मध्ये ८९.४७ प्रतिशत मिनाहा दिई रु.१ करोड ९४ लाख लिने गरी सम्भौता गरेको देखिन्छ । करदाताको एटीआर परीक्षण गर्दा रु.४२ लाख मात्र कर निर्धारणको रकम रहेको र मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणअनुसार बाँकी रु.१८ करोड १ लाख होटलले उपभोक्ता बाट संकलन गरेको एवं राज्यलाई बुझाउनु भनी स्वयं करदाताले उल्लेख गरेको रकम नै मिनाहा हुने गरी सम्भौता गर्नु मनासिव भएन ।
- ७४.५ कर फछ्यौट आयोगले आफ्नो कार्य प्रक्रिया र प्रतिवेदन पारदर्शी एवं बुझ्न सहज हुने गरी तयार गर्नुपर्नेमा प्रतिवेदन तयार गर्दा करदाताको निर्धारण भएको कर, शुल्क, जरिवाना, ब्याज खुल्ने गरी तयार गरेको पाइएन । साथै प्रशासकिय पुनरावलोकन, राजश्व न्यायाधिकरण, अदालत तथा अन्य निकायमा पेश भएको आधारमा विवरण तयार गरे पनि बक्यौता रकम र सम्भौता रकम तुलनात्मक रुपमा देख्ने गरी प्रस्तुत गरेको छैन । जसले गर्दा करदाता अनुसार लिनु पर्ने र सम्भौता भएको रकम तुलना गर्न नसकिने अवस्था छ । करदाता संग गरिएको सम्भौता अध्ययन गर्दा कर फछ्यौट कार्य प्रणाली, २०७१ ले निर्धारण गरेको आधार मापदण्ड मध्ये करदातालाई रकम मिनाहा दिन लिएको आधार खुलाएको छैन । जसले गर्दा कर फछ्यौट गर्न बस्तुगत आधार लिएको भन्न सकिएन ।
- ७४.६ कर फछ्यौट आयोग गठनको उद्देश्य कराधार संरक्षण गर्दै अधिकतम बक्यौता कर असुल गर्ने पनि रहेको छ । तर करदातासंग कर फछ्यौट आयोगले सम्भौता गर्दा न्यून रकममा सम्भौता गरेको कारण पहिले करदाताले बुझाएको रकम बढी हुन गई थप बजेट निकासाले ९ करोडलाई रु.७ करोड ८२ लाख फिर्ता दिनु परेको अवस्था देखियो । कर फछ्यौट आयोगले एक ट्रडर्ससँग आ.व २०६६।६७ सम्म रु.२ करोड ९१ लाख बक्यौता रहेको अवस्थामा रु.४५ लाख असुल गर्ने गरि सम्भौता भएकोमा रु.१ करोड ८९ लाख अर्थ बजेटबाट फिर्ता दिएको छ । त्यसैगरी एक चिया कम्पनीको नाममा रु.७ करोड ९९ लाख बक्यौता रहेको अवस्थामा रु.२६ लाख लिने गरी सम्भौता भएको छ । फलस्वरुप उक्त कम्पनीलाई रु.२ करोड ६५ लाख राज्यकोषबाट फिर्ता भूक्तानी दिनुपरेको छ । उक्त आयोगले निजी व्यवसायीलाई फाईदा पुग्ने गरी अपारदर्शी रुपमा सम्भौता गरेको कारण आयोग गठनबाट राजस्व बक्यौता असुलीको सट्टा राज्य कोषमा जम्मा भएको रकम फिर्ता दिनुपरेको सम्बन्धमा छानविन हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- ७४.७ कर फछ्यौट कार्य प्रणाली, २०७१ बमोजिम वस्तुनिष्ठ आधार लिई आपसी सहमतिबाट कर निर्धारण र फछ्यौट गर्ने उल्लेख छ । आयोगले सरकारी स्वामित्व रहेका संस्थान र निजी व्यवसायको कर बक्यौता र सम्भौता गरेको रकमको तुलनात्मक स्थिति देहायअनुसार छः

(रु. लाखमा)

सरकारी सस्था तर्फ					निजी व्यवसायी तर्फ			
सि.नं.	कर दाताको नाम	कर बक्यौता रकम	कर सम्भौता रकम	छुट प्रतिशत	करदाताको नाम	कर बक्यौता रकम	कर सम्भौता रकम	छुट प्रतिशत
२	साल्ट टेडिङ कम्पनी	६८३	२७०	६०.३७	एक पावर कम्पनी	१९१९	६०	९६.८६
३	नेपाल नागरिक उड्यान प्राधिकरण	१०३८८	४६१८	५५.५५	एक रिजेन्सी होटल	१०५	१	९९.०५
४	राष्ट्रिय बीमा सस्थान	३६७०१	२२६८१	३८.२०	एक वायर्स कम्पनी	२८४	९	९६.८४
५	नेपाल वायुसेवा निगम	१८१०	११००	३९.२४	एक स्टील कम्पनी	१२२	७	९४.२७
६	नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी	६४९०	३०००	५३.७८	एक बुअरी	५८९६	४८६	९१.७५
७	साना किसान बैङ्क लि.	२९६	१७१	४२.३२	एक मोवाईल सम्बन्धी कम्पनी	७३६	५	९९.३२
८	नेपाल बैङ्क लि	१३२२३	३४११	७४.२०	एक सिमेन्ट कम्पनी	२६४	८	९६.७४
९	हेटौडा सिमेन्ट उद्योग लि.	३०८९	१८००	४१.७४	एक ट्रेडिङ कम्पनी	३०६	४	९८.६२

राजस्व बक्यौता रु.३० अर्ब ५२ करोड ५८ लाखमध्ये रु.९ अर्ब ५४ करोड ६१ लाख असुल गर्ने गरी सम्झौता भएको छ । ९ सरकारी संस्थानको रु.११ अर्ब १८ करोड ८१ लाख बक्यौता मध्ये रु.५ अर्ब ६३ करोड ५३ लाख असुल गर्ने गरी सम्झौता भएको छ । १०६९ आवेदकमध्ये १०६० निजी व्यवसायी आवेदकबाट जम्मा रु.३ अर्ब ९१ करोड ८ लाख असुल गर्ने गरी सम्झौता भएको छ । कुल असुलीको लागि सम्झौता गरेको रकममध्ये ५९ प्रतिशत ९ संस्थानको र बाँकी ४१ प्रतिशत १०६० निजी व्यवसायीको रहेको देखिन्छ । सरकारी संस्थानको हकमा औसत ४९.६३ प्रतिशत मिनाहा दिएको र निजी व्यवसायी करदातालाई अधिकतम ९९ प्रतिशतसम्म मिनाहा दिएको देखिन्छ । सरकारी संस्थानभन्दा निजी व्यवसायीलाई बढी दरमा छुट दिई बक्यौता व्यवस्थापन गरेको अवस्था छ । आयोगले वस्तुगत सुचांकको आधारमा फछ्यौट गर्ने व्यवस्था मिलाएकोमा निजी र सरकारी संस्थाबीच मिनाहा दिँदा फरक व्यवहार गरेकोले सो सूचाङ्क पालना भएको सम्बन्धमा आश्वस्त हुन सक्ने अवस्था समेत देखिदैन ।

७४.८ कर फछ्यौट आयोग र करदाताबीच भएको सम्झौतामा तोकिएको अवधिभित्र सम्बन्धित राजस्व कार्यालयहरुमा सम्पर्क गरी बुझाउनुपर्ने कर बुझाई फरफारक गर्नुपर्ने अन्यथा सम्झौता मान्य नहुने र सम्पूर्ण रकम राजस्व बक्यौता कायम गरिने व्यवस्था छ । लेखापरीक्षणको क्रममा सङ्कलित विवरणअनुसार यसवर्ष आयोगले रु.९ अर्ब ५४ करोड ६१ लाखमा सम्झौता गरी टुङ्ग्याएकोमा २२ कार्यालयअन्तर्गत ५२६ करदाताको रु.६ अर्ब २८ करोड ६६ लाखको सम्झौता कार्यान्वयन भएको छ । बाँकी रु.३ अर्ब २५ करोड ९५ लाख सम्झौता कार्यान्वयन भै राजस्व सङ्कलन एवं मिनाहा भएको छैन । सम्झौताको अवधिभित्र कार्यान्वयन नभएकोले सोलाई अमान्य गरी बक्यौता लगत कायमै राखी राजस्व असुली प्रक्रिया अगाडि बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

७४.९ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भैरहवाअन्तर्गतको १३ करदाताहरुको आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क गरी जम्मा रु.३ अर्ब ४५ करोड ७६ लाख असुल गर्न बाँकी रहेकोमा रु. ६ करोड ४५ लाख असुल गर्ने गरी सम्झौता भएको छ । एक तेल उत्पादकको आय वर्ष २०६६/६७ देखि २०६७/६८ सम्म रु.१ करोड ५९ लाख मूल्य अभिवृद्धिकर निर्धारण भएकोमा साँवा रकमसमेत छुट दिई रु.४५ लाखमा सम्झौता भएको छ । त्यसै गरी एक डिस्टीलरीको अन्तःशुल्कतर्फ आय वर्ष २०६१/६२ मा रु.९४ करोड ३२ लाख कायम भएकोमा रु.२ करोड ७० लाख रुपैयामा सम्झौता भएको देखियो । यसरी ९७.१४ प्रतिशत साँवासमेत मिनाहा दिई सम्झौता भएको छ ।

७४.१० आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र नं. ३ अन्तर्गत एक करदाताको रु ५२ करोड ९९ लाख बक्यौता रहेकोमा रु.४ करोड ३० लाख लिने गरी सम्झौता भएको र उक्त रकम आय वर्ष २०७१/७२ मा नै लगत कट्टा गरेको छ । सम्झौता बमोजिम २०७३/२७ भित्र रकम बुझाउनुपर्नेमा नबुझाएको अवस्थामा नै राजस्व लगत मिनाहा गरेकोले उक्त बक्यौता रकम पुनः लगत कायम गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसै गरी एक ट्राभलको नाममा आय वर्ष २०६७/६८ सम्मको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड ६६ लाख बाँकी रहेकोमा रु.५ लाख प्राप्त गर्ने गरी सम्झौता गर्दा रु.१ करोड ६१ लाख मिनाहा दिएको छ । उक्त मूल्य अभिवृद्धि करमध्ये साँवामात्र रु.६१ लाख रहेकोमा सो समेत नउठ्ने गरी सम्झौता भएको मनासिब देखिएन । यस सम्बन्धमा थप छानविन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७४.११ ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतको एक ब्रुअरीको ३ आय वर्षको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१५ करोड ६९ लाख बक्यौता रहेकोमा ९४.९० प्रतिशत मिनाहा दिई रु.८० लाखमा, एक नेटवर्कले तिर्नुपर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१४ करोड ३२ लाखमा ९७.५५ प्रतिशत मिनाहा दिई रु.३५ लाख ५ हजारमा, एक रिजेन्सी होटलको मूल्य अभिवृद्धि कर बक्यौता रु.१ करोड ४ लाख रहेकोमा ९९.०५ प्रतिशत मिनाहा दिई रु.१ लाखमा, एक स्टील कम्पनीको रु.२ करोड ४५ लाख मूल्य अभिवृद्धि करमध्ये ९२.९० प्रतिशत मिनाहा दिई रु.१५ लाखमा, एक आइरन एण्ड स्टील कम्पनीको रु.२ करोड ८७ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर बक्यौतामध्ये ९०.०४ प्रतिशत मिनाहा दिई रु.२० लाखमा र एक सिमेन्टले तिर्नुपर्ने मू.अ.कर रु.२ करोड ६४ लाखमध्ये ९६.७४ प्रतिशत मिनाहा दिई रु.८ लाख ६० हजारमा सम्झौता भएको छ ।

७४.१२ ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गत एक बैङ्कको आय वर्ष २०६५/६६ देखि २०६६/६७ सम्मको तिर्नुपर्ने आयकर रु.७ करोड ७३ लाखमा रु.४ करोड ५० लाखमा सम्झौता गरी रु.३ करोड २३ लाख अर्थात् ४१.६५ प्रतिशत मिनाहा दिएको, अर्को एक बैङ्कको आय वर्ष २०६३/६४ देखि २०६६/६७ सम्मको निर्धारित आयकर रु.९ करोड ८३ लाखमा रु.१ करोड ४ लाखमा सम्झौता गरी रु.८ करोड ७९ लाख अर्थात् ८९.४२ प्रतिशत मिनाहा

- दिएको अवस्था छ । यस्तै अर्को एक बैङ्कको आय वर्ष २०६०।६१ देखि २०६५।६६ सम्मको आयकर रु.२१ करोड २८ लाखमध्ये रु.३ करोड ८० लाखमा सम्भौता गरी रु.१७ करोड ४८ लाख अर्थात् ८२.१४ प्रतिशत मिनाहा दिएको छ भने अर्को एक बैङ्कको विभिन्न आय वर्षको आयकर रु.८ करोड २७ लाखमध्ये रु.२ करोड ७५ लाखमा सम्भौता गरी रु.५ करोड ५२ लाख अर्थात् ६६.७४ प्रतिशत मिनाहा दिएको छ । कर फछ्यौट कार्यप्रणाली २०७१ ले कर तिर्ने क्षमता, व्यवसायको प्रकृति, समानस्तरको करदाता र समान कारोबार लगायतका विषयलाई आधार लिने उल्लेख गरे तापनि ति आधारहरूमा सारभूत अन्तर नहुँदा विभिन्न बाणिज्य बैङ्कहरूमा राजस्व बक्यौता ४१.६५ देखि ८९.४२ प्रतिशतसम्म मिनाहा भएको देखिन्छ । यसबाट निर्धारित मापदण्ड पालना भएको देखिएन ।
- ७४.१३ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुरअन्तर्गतका एक ऋण सहकारी संस्थाको रु.३ करोड ३७ लाख कर बक्यौता रहेकोमा रु.१ लाखमात्र असुल गर्ने सम्भौता गरी बाँकी रु.१ करोड ७८ लाख साँवासमेत रु.३ करोड ३६ लाख मिनाहा दिएको छ । त्यसैगरी एक अस्पतालको रु.३ करोड २५ लाख बक्यौता रहेको मध्ये रु.२० लाखमात्र असुल गराई बाँकी साँवासमेत रु.३ करोड ५ लाख मिनाहा दिएको छ । एक इन्जि इन्टरनेशनलको रु.१ करोड ४२ लाख बक्यौतामध्ये रु.१ लाखमात्र असुल गरी बाँकी रु.१ करोड ४१ लाख मिनाहा दिने गरी सम्भौता गरेको र आयोगले मिनाहा एवं छुट दिने वस्तुगत मूल्याङ्कनको आधार तयार नगरेकोले साँवा रकम समेत अत्यधिक छुट दिई सम्भौता गरेको देखिँदा कर तिर्ने इमान्दार करदाताको मनोबल समेत कमजोर हुने र यस्तो प्रकृतिको कर फछ्यौटले कर व्यवहार परिवर्तन हुन सक्ने देखिन्छ ।
- ७४.१४ करदाता सेवा कार्यालय कालिमाटीअन्तर्गतका २२ करदाताको आय कर मूल्य अभिवृद्धि कर, शुल्क तथा जरिवाना गरी रु.७ करोड ३४ लाख बक्यौता रहेकोमा आयकर रु.२१ लाख र मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड ३७ लाख गरी जम्मा रु.१ करोड ५८ लाखमात्र लिने गरी सम्भौता भएको छ । यसरी सम्भौता हुँदा साँवा रकममा नै रु.२ करोड ६७ लाख छुट हुन गएको र ब्याज र जरिवाना पूरै छुट भएको छ ।
- ७४.१५ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भापाअन्तर्गतका ६ करदाताको नाममा आयकर र मूल्य अभिवृद्धि कर गरी रु.९ करोड ९९ लाख कर बक्यौता भएकोमा जम्मा रु.९४ लाख असुल गर्ने गरी सम्भौता भएको छ । यसमध्ये एक चिया कम्पनीको रु.७ करोड ९८ लाख आयकर बक्यौता भएकोमा साँवासमेत भन्डै ९८ प्रतिशत छुट दिई जम्मा रु.२६ लाख मात्र लिने गरी सम्भौता भएको देखिएको छ ।
- ७४.१६ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, विराटनगरअन्तर्गतका ४ करदाताको आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क गरी रु.५ करोड ३१ लाख कर बक्यौता रहेकोमा रु. ८५ लाखमा मात्र असुल गर्ने गरी सम्भौता भएको छ । निर्धारण भएको आयकरमा ७० देखि ९९ प्रतिशतसम्म कर छुट दिई कर सम्भौता गरेको देखिन आयो ।
- ७४.१७ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, चितवनअन्तर्गतका २५ करदाताको नाममा रु.२ अर्ब ९ करोड ७१ लाख कर बक्यौता रहेकोमा आयोगले आयकरतर्फ औसत ४५.१७ प्रतिशत र अन्तः शुल्कतर्फ औसत ९९.७२ प्रतिशत गरी रु.२ अर्ब २ करोड २४ लाख छुट दिई रु.७ करोड ४७ लाख असुल गर्ने गरी सम्भौता गरेको छ ।
- ७४.१८ अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासमा यस्तो प्रकृतिको आयोग गठन गर्ने प्रचलन निकै न्यून हुँदै गएको पाइन्छ । यस्तो आयोग गठन गर्ने प्रचलनलाई परम्परागत मोडलको रूपमा लिने गरिन्छ । हाल विश्वमा कर विवाद समाधान गर्न विवाद समाधान बोर्ड तथा विभिन्न समिति जस्ता स्थायी संरचनाको व्यवस्था गर्ने प्रचलन रहेको छ । त्यस्ता स्थायी संरचनामा कर विवाद भएका करदाता सीधै गई कर सम्भौता गरी कर तिर्ने वा सम्भौता हुन नसकेमा मात्र अदालत जाने प्रचलन भएकोले अदालत जानेको संख्या समेत न्यून रहने गर्दछ । जसबाट अदालतको कार्य बोझमा समेत कमि भई छरितो रूपमा समयमै न्यायीक रूपमा कर असुलीको सम्पादन स्तर बढ्ने र अर्को तर्फ सरकारको कर समेत समयमै प्राप्त भई कर बक्यौता नै नरहने अवस्था आउँछ । यसबाट करदाताको कर तिर्ने व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ७४.१९ तत्कालिन आयकर ऐन, २०३१ मा कर विभागलाई स्वविवेकीय आधारमा कर निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार दिएको परिप्रेक्ष्यमा सिर्जना हुने विवाद समाधान गर्न कर फछ्यौट आयोग ऐन, २०३३ बमोजिम आयोगको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । आयकर ऐन, २०५८ ले स्वयं कर निर्धारण प्रणालीलाई अवलम्बन गरेको र सोही ऐनको परिच्छेद २१ ले विभाग तथा मातहतका कार्यालयहरूले गरेको निर्णय चित्त नबुझे करदाताले विभाग

समक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिनसक्ने र विभागको निर्णयमा चित्त नबुझाउने करदाताले राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिनसक्ने व्यवस्था छ । राजस्व न्यायाधिकरणको फैसला चित्त नबुझे सर्वोच्च अदालतको अनुमतिले पुनरावेदन गर्ने व्यवस्था छ । आयकर ऐनले करसम्बन्धी विवाद समाधानका लागि पर्याप्त कानुनी व्यवस्था अवलम्बन गरेको समेत देखिन्छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४२ मा सालबसाली लागू हुने आर्थिक ऐनले यस ऐनमा संशोधन गरी कर लगाउने, निर्धारण गर्ने, बढाउने, घटाउने, छुट दिने वा मिनाहा दिने सम्बन्धी व्यवस्था गरेकोमा बाहेक अन्य कुनै पनि ऐनले यस ऐनबमोजिमका करका व्यवस्थाहरुमा कुनै पनि संशोधन, परिवर्तन वा कर सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरु गर्न नसक्ने उल्लेख छ । स्वयं कर निर्धारणको अवधारणा कार्यान्वयन नहुँदाको फरक सन्दर्भमा विवाद समाधानको लागि व्यवस्था गरिएको पूर्व ऐनको आधारमा आयोग गठन गरी विवादित करका विषयहरु टुङ्गे लगाउनु आयकर ऐन अनुकूल देखिएन । तसर्थ फछ्यौट भएको बक्यौता रु.४० अर्ब ८३ करोड ३५ लाखमा रु.९ अर्ब ५४ करोड ६१ लाख सम्भौता गरी रु.३० अर्ब ५२ करोड ५८ लाख राजस्व मिनाहा गरेको सम्बन्धमा छानबिन हुनुपर्दछ ।

७५. **क्याप्टेरिया सञ्चालनमा मूल्य अभिवृद्धिकर - मूल्य अभिवृद्धिकर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा विद्यालय र विश्व विद्यालयले प्रदान गर्ने शिक्षा सेवालाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिएको तर खाना तथा खाद्य व्यवस्था कार्य मूल्य अभिवृद्धि कर योग्य कारोबार भएको देखिन्छ । साथै ऐनको अनुसूची १ को समूह १ मा होटल, रेष्टुरेण्ट, गेष्ट हाउस, क्याप्टेरिया जस्ताले आपूर्ति गर्ने खाना तथा खाद्यमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट नहुने र यस्ता व्यक्तिले दर्ता नभै कारोबार गरेमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था ऐनको दफा २० र २९ मा उल्लेख छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन्:**
- ७५.१ आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरअन्तर्गतका एक शैक्षिक सेवा प्रदान गर्ने करदाताले आय वर्ष २०७१/७२ र २०७०/७१ मा क्रमशः रु.२ करोड १४ लाख र रु.२ करोड ७३ लाख खाना बापत विद्यार्थीबाट रकम आम्दानी गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी उक्त दुई आर्थिक वर्षमा खाद्य खर्च क्रमशः रु.२ करोड ४० लाख र रु.२ करोड ७० लाख देखिन्छ । करदाताको मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने शिक्षा सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्य रहेको तर कर लाग्ने कारोबार गरेकोले उपर्युक्त दुई आर्थिक वर्षमा कर लाग्ने खाना तथा खाद्यबापत भएको आम्दानीको मूल्य अभिवृद्धि कर १३ प्रतिशत दुई आर्थिक वर्षको क्रमशः रु.२८ लाख र रु.३५ लाख गरी रु.६३ लाख हुने देखिन्छ । उक्त रकममा जरिवाना सहित मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- ७५.२ ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतका एक विद्यालयले विद्यार्थीबाट छात्रावास खानाबापतको आम्दानी गरी २०७०/७१ र २०७१/७२ मा क्रमशः रु.३ करोड ५७ लाख र रु.३ करोड ७७ लाख गरी रु.७ करोड ३५ लाख खर्च दाबी गरेको देखिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ बमोजिम रु.५० लाख थ्रेसहोल्डभन्दा बढीको खानाको कारोबार गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता नभएको र कर असुल नभएको देखियो । उक्त रकममा १३ प्रतिशतले हुने कर रु.९५ लाख देखिएकोले जरिवानासहित मूल्य अभिवृद्धिकर निर्धारण हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- ७५.३ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र ३ र भक्तपुरअन्तर्गतको शिक्षा सेवा प्रदान गर्ने एक करदाताले विद्यार्थीलाई लन्च सप्लाई गर्नको लागि रकम असुल गरी लन्च फी आम्दानी उल्लेख गरेको छ । यस्तो कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्नेमा करदाता मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएको देखियो । तसर्थ उक्त कारोबार रकममा १३ प्रतिशतले हुने मूल्य अभिवृद्धि कर २०७०/७१ को रु.४१ लाख र ०७१/७२ को रु.४३ लाख समेत जम्मा रु ८४ लाख हुने देखिन्छ । यसैगरी आन्तरिक राजस्व कार्यालय भक्तपुर अन्तर्गतका २ करदाताको २०७१/७२ मा खाद्य प्रयोजनको आय रु.२ करोड २८ लाख १३ प्रतिशतले हुने रु.३० लाखसमेत रु.१ करोड १४ लाखमा जरिवानासहित मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- ७५.४ ठूला करदाता कार्यालय अन्तर्गतका एक प्राधिकरणले अवतरण शुल्क, विसान शुल्क, गृह आश्रय शुल्क, सञ्चार तथा उड्यन सहायक सुविधा शुल्कलगायतमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरे तापनि फलाइत क्याटरिङ ह्यान्डलिङ्गबापतको सेवा शुल्क आयमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरेको देखिँदैन । उक्त आयमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ बमोजिम कर छुट देखिँदैन । तसर्थ करदाताले आय वर्ष २०७०/७१ मा रु.३ करोड ७३ लाख र २०७१/७२ मा रु.४ करोड ३२ लाख समेत रु.८ करोड ५ लाखमा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल नगरेकोले १३ प्रतिशतले लाग्ने कर रु.१ करोड ५ लाखमा लाग्ने थप दस्तुर तथा जरिवाना सहित कर निर्धारण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

७६. **ब्याज खर्च कट्टी** - आयकर ऐन २०५८ को दफा १४ मा कुनै व्यक्तिको व्यवसाय वा लगानीबाट आय आर्जन हुने कार्यका लागि सिर्जना भएको कुनै रकम ऋण लिए बापत सो रकम सोही वर्ष प्रयोग गरिएको वा सो वर्षमा प्रयोग गरिएका कुनै सम्पत्ति खरिद गर्न प्रयोग गरिएको वा अन्य कुनै अवस्थामा सो ऋण दायित्व अन्तर्गत सो वर्ष लागेका सबै ब्याज कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ। ऐनको दफा ७ र दफा ९ अनुसार क्रमशः व्यवसाय तथा लगानीबाट भएको आय गणना बेग्लाबेग्लै गर्नुपर्ने उल्लेख छ। यस सम्बन्धमा निम्नानुसार व्यहोरा देखिएका छन्:

७६.१ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका धागो उत्पादन गर्ने करदाता आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा रु १२ करोड ६ लाख २५ हजार सञ्चित नोक्सानमा रहेकोले यस वर्ष सम्मका सम्पूर्ण पुँजीगत खर्चहरू सञ्चित मुनाफाबाट नभै ऋण मार्फत भएको देखिन्छ। करदाताले पेश गरेको स्थिर सम्पत्तिको विवरणमध्ये यस वर्षको शुरुदेखि नै थप भएको निर्माणाधीन भवन रु.६९ करोड ४४ लाख तथा मार्गस्थ मेसिन रु.७ करोड ७१ लाखसमेत रु.६९ करोड १५ लाख निर्माणाधीन सम्पत्तिमा प्रयोग भएको ऋणको ब्याज खर्च भनी रु.४३ लाख खर्च कट्टी नगरी पुँजीकरण गरेको देखिन्छ। यस वर्ष विभिन्न बैङ्कबाट रु.७४ करोड ३५ लाख दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन ऋण र रु.२७ करोड १४ लाख अल्पकालीन ऋण देखिन्छ। वर्षान्तसम्ममा रु.८ करोड ६८ लाख ब्याज खर्च गरेको छ। सोमध्ये आयकर ऐनको दफा १४ अनुसार यस वर्ष व्यवसायमा प्रयोगमा नआएको तर निर्माणाधीन तथा मार्गस्थ सम्पत्तिमा प्रयोग भएको उक्त ऋण रु.६९ करोड १५ लाखमा कार्यालयले संसोधित कर निर्धारण गर्दा एकिन गरेको ब्याज दर ७.५९ प्रतिशतले रु.५ करोड २५ लाखलाई सम्पत्तिमा पुँजीकरण नगरी रु.४३ लाखलाई मात्र पुँजीकरण गरेर बाँकी ब्याज रु.४ करोड ८२ लाख खर्च कट्टी लिएको देखियो। यसरी बढी खर्च कट्टी लिएको ब्याजलाई अमान्य गरी हुने आयमा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशत कर रु.१ करोड २० लाख र ब्याज तथा शुल्कसमेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ।

७६.२ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका विविध वस्तुको खुद्रा कारोबार गर्ने करदाताको विभिन्न ६ कम्पनीमा लगानीबापत गत वर्ष रु.२० करोड ७० लाख रहेकोमा २०७०/७१ मा एक स्टील प्रा.लि.मा गरेको लगानी रु.१९ करोडसमेत जम्मा लगानी रु.३९ करोड ७० लाख पुगेको छ। जम्मा ऋण रकम गत वर्ष रु.३ अर्ब १ करोड ५५ लाख रहेकोमा यस वर्ष रु.३ अर्ब ५८ करोड १ लाख पुगेको छ। लगानी गरेको ऋणको अंश गत वर्ष र यस वर्ष औसतमा क्रमशः ६.७२ र ११.०९ प्रतिशत देखिन्छ। व्यवसायबाट भएको आयमा ऋण दायित्वको ब्याज गत वर्ष रु.२२ करोड २५ लाख र यस वर्ष रु.२४ करोड ४२ लाख खर्च कट्टी गरेको देखिन्छ। यसरी ऋण लिएर व्यवसायको आय आर्जनमा प्रयोग नगरी अन्य कम्पनीमा गरेको लगानीतर्फको समानुपातिक ब्याज २०७०/७१ र २०६९/७० को क्रमशः रु.२ करोड ७१ लाख र रु.१ करोड ५० लाख व्यवसायको आयतर्फ खर्च कट्टी लिई करयोग्य आयबाट घटाएको छ। उक्त ब्याज लगानीतर्फको आयमा खर्च कट्टी लिनुपर्ने हुँदा व्यवसायको आयबाट कट्टी लिएको अमान्य गर्दा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम २५ प्रतिशतले लाग्ने २०७०/७१ को रु.६८ लाख र २०६९/७० को रु.३७ लाखसमेत रु.१ करोड ५ लाखको शुल्क तथा ब्याजसमेत कर निर्धारण हुनुपर्ने देखिन्छ।

७६.३ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका चाउचाउ फ्रुटीलगायत उत्पादन गरी बिक्री गर्ने एक करदाताको विभिन्न १४ वटा कम्पनीमा २०६९/७० तथा २०७०/७१ मा लगानी, बैङ्क ऋण रकम, सो ऋणमा ब्याज खर्च कट्टी र सञ्चित मुनाफा निम्न लिखित देखिन्छ।

(रु. लाखमा)

विवरण	२०७०/७१	२०६९/७०
लगानी रकम	३७८७	३७७२
बैंकबाट लिएको ऋण	३१६३	२१७५
ब्याज खर्च कट्टी	२३२	३११
सञ्चित मुनाफा	७५०	५५९

तालिकाअनुसार करदाताले बैङ्कबाट लिएको ऋण र व्यवसायको आयबाट कर तिरेपछिको सञ्चित नाफा सबै रकम लगानीमा प्रयोग गरेको देखिन्छ। लगानीमा प्रयोग भएको रकम ऋणमा लिएको अवस्थामा सो ऋणबापतको ब्याज दफा ७ बमोजिमको व्यवसायको आयबाट खर्च कट्टी गर्न मिल्ने देखिँदैन। यस्तो ब्याज दफा ९ बमोजिमको लगानीको आयबाट कट्टी गर्नुपर्दछ। उपर्युक्तबमोजिम दुई आर्थिक वर्षको व्यवसायको आयबाट खर्च कट्टी गर्न नपाउने ब्याज खर्च रु.५ करोड ४३ लाख अमान्य गरी सो बराबरको

करयोग्य आयमा सोही रकम थप हुन जाने हुँदा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ अनुसार २० प्रतिशत कर रु.१ करोड ९ लाख तथा दफा ११९ र १२० अनुसार ब्याज शुल्क तथा अन्य आय वर्षसमेतको कारोबार छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७६.४ ठूला करदाता कार्यालयका क्षेत्रका एक स्टील प्रा.लि.को २०७१/७२ मा निरन्तर उही व्यक्तिसँग विगत वर्ष देखि नै पेशकी, डेब्टर्स र लगानी रु.२ करोड ६५ लाख देखियो । सो करदाताले बैङ्कबाट कर्जा लिई ब्याज दावी गर्ने तर अन्यत्र लगानी एवं वर्षभरि कारोबारमा नरहेको डेब्टर्सबापतको ब्याज खर्च दावी गर्न मिल्ने देखिँदैन । करदाताले लिएको औसत कर्जा रु.९७ करोड ३४ लाखमा औसत ब्याज खर्च रु.१६ करोड २ लाखले ब्याज दर १६.४५ प्रतिशत हुन आउँछ । तसर्थ पेशकी, निरन्तर डेब्टर्स र लगानीमा कर्जाको रकम उपयोग भएको रु.२ करोड ६५ लाखको ब्याज खर्च रु.४४ लाख अमान्य गरी करदाताले दावी उल्लेख गरेको नोक्सानीमा समायोजन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७६.५ आयकर ऐन, २०५८ को दफा २१(१)घ बमोजिम ५० हजारभन्दा बढीको ब्याज रकम भुक्तानी गर्दा बैङ्क मार्फत मात्र भुक्तानी गर्ने पाउने व्यवस्था छ । नगदबाट भुक्तानी भएकोमा दफा २१ को उपदफा १ खण्ड घ को अधिनमा रही उक्त खर्च अमान्य गर्नुपर्दछ । ठूला करदाता कार्यालय क्षेत्रका एक स्टील प्रा.लि.ले २०७०/७१ मा ४ जना सञ्चालकबाट लिएको असुरक्षित ऋण रु.१७ करोड ७३ लाखको ब्याज स्वरूप रु.२ करोड २४ लाख भुक्तानी दिएको छ । तर उक्त ऋणको सम्बन्धमा संचालकको निर्णय, ऋण सम्भौता, ब्याज दर तथा बैकिङ्ग माध्यमबाट ऋणको प्राप्ति र भुक्तानी प्रमाणित हुने कागजातहरु संलग्न गरेको देखिएन । संसोधित कर निर्धारण गर्दा यस प्रकारको सञ्चालक सापटीमा अन्य करदाताहरुको हकमा ब्याज खर्च कार्यालयले अमान्य गर्ने गरेकोमा यस करदाताको भने सो खर्च अमान्य गरेको पाइएन । तसर्थ पर्याप्त पुष्टाई बिना दावी गरिएको गैरबैकिङ्ग ब्याज खर्च रु.२ करोड २४ लाखलाई अमान्य गरी करदाताले यस वर्ष दावी गरेको नोक्सानीमा समायोजन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७६.६ ठूला करदाता कार्यालय अन्तरगतका एक मेडिकल कलेजले हालसम्म स्वास्थ्यसम्बन्धी सेवा सञ्चालनमा नआएको र विक्री आय प्राप्त नभएको अवस्थामा २०७१/७२ को ब्याज खर्च रु.१९ करोड ८१ लाख सम्बन्धित सम्पत्तिमा पुँजीकरण गर्नुपर्नेमा रु.१४ करोड ४० लाखमात्र पुँजीकरण गरेर व्यवसाय शुरु नभएको अवस्थामा पनि बाँकी रु.५ करोड ४१ लाख खर्च कट्टी लिएको देखिन्छ । पुँजीकरण गर्नुपर्ने रकम पुँजीकरण नगरी खर्च कट्टी गरेकोले उक्त रकम करदाताको करयोग्य आयमा समावेश गरी नोक्सानी हिसाब घटाउनु पर्ने देखिन्छ ।

७७. **ब्याजको पुँजीकरण** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ मा व्यवसायको आय आर्जनको लागि सिर्जना भएको ऋणको ब्याज खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । उपदफा १(क) अनुसार आय वर्षमा प्रयोग गरिएको सम्पत्ति खरिद गर्न प्रयोग गरिएको ऋणमा लागेको ब्याज खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । तर ठूला करदाता कार्यालयसहित ६ कार्यालयअन्तर्गत ६ करदाताले प्रयोगमा नआइसकेको भवन निर्माण तथा जग्गामा प्रयोग भएको ऋण रु.२४ करोड ४८ लाखको ब्याज खर्च रु.७ करोड ६४ लाख सम्बन्धित सम्पत्तिमा पुँजीकरण नगरी खर्च कट्टी गरेकोले २ करदाताको रु.२ करोड ७७ लाख नोक्सानीमा समायोजन गरी बाँकी ४ करदाताको रु.४ करोड ८७ लाख खर्च कट्टी अमान्य गर्दा हुने आयको कर रु.१ करोड ९ लाखमा ब्याज तथा शुल्क समेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(रु. लाखमा)

कार्यालयको नाम	करदाताको नाम	पुँजीकरण गर्नुपर्ने ऋण रकम	औसत ब्याज दरले हुने ब्याज	असुल गर्नुपर्ने कर
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, बूटवल	एक कलेज	७५६	६७	१७
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भैरहवा	एक केमिकल्स	२३४	२३	नोक्सानी समायोजन
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र ३	एक प्रा.लि.	२३९	२८७	६०
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भापा	एक मेडिकल कलेज	३८१	२५४	नोक्सानी समायोजन
आन्तरिक राजस्व कार्यालय, क्षेत्र २	एक होम्स	५०	५०	१२
ठूला करदाता कार्यालय	एक स्टील	७८८	८३	२०
	जम्मा	२४४८	७६४	१०९

७८. **सम्पत्ति दायित्व गाभिएको** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ४७ को उपदफा १ मा निकायको कारोबार गाभिइ निसर्ग भएमा निसर्ग हुनु अघि गाभिने सम्पत्ति वा दायित्व बापतका खुद खर्च र गाभिएको सम्पत्तिको स्वामित्व धारण वा दायित्वको भार ग्रहण गर्दा हुने रकम बराबरको हिसाबले लाभ प्राप्त गरेको मानिने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरअन्तर्गतका एक एजुकेशनल फाउण्डेशन र अर्का कलेजबीच २०७०।१०।२१ मा मर्ज गरी एक कलेजको रूपमा सञ्चालन गर्ने सहमति भएको देखिन्छ । उक्त फाउण्डेशनको सम्पूर्ण सम्पत्ति र दायित्व कलेजले बुक भ्यालुमा लिने र सो प्रयोजनको लागि ३ लाख ८२ हजार कित्ता शेयर रु.३ करोड ८२ लाख ३३ हजारमा नयाँ जारी गरी फाउण्डेशनका साविक शेयरधनीलाई दिएको देखिन्छ । उक्त फाउण्डेशनको मर्जर हुनु अघि २०६९।७० मा शेयरको लागत मूल्य ऋणात्मक रिजर्व मिलान गर्दा रु.१ करोड ७५ लाख ४१ हजार रहेको र उक्त शेयरबापत कलेजबाट फाउण्डेशनका शेयरधनीलाई रु.२ करोड ६ लाख ९२ हजार लाभ हुने गरी शेयर जारी गरेको हुँदा पुँजीगत लाभ भएको देखिन्छ । तसर्थ आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ अनुसार सो लाभमा २५ प्रतिशतले कर रु.५२ लाख र सोमा लाने सुल्क तथा ब्याजसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
७९. **कर्मचारी वोनस** - वोनस ऐन, २०३० को दफा ५ बमोजिम प्रतिष्ठानले खुद नाफाको १० प्रतिशत वोनस बापत छुट्टयाउनुपर्ने तथा ऐनको दफा १३ बमोजिम वोनस वितरण पछि बाँकी रहेको रकमको ३० प्रतिशतले हुने रकम राष्ट्रियस्तरको कल्याणकारी कोषमा र ७० प्रतिशत संगठनस्तरको कल्याणकारी कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने उल्लेख छ । आन्तरिक राजस्व विभागको २०७२।११।२८ को परिपत्रबाट वोनस रकम वितरण नभै बाँकी रहेमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा २५(१)(ग) बमोजिम तत्काल पछिल्लो आय वर्षमा आयमा समावेश गर्नुपर्ने र राष्ट्रियस्तरको कल्याणकारी कोषमा पठाएको हदसम्मको रकमलाई आयमा समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस सम्बन्धमा देहाएका व्योहरा देखिएका छन्:
- ७९.१ ठूला करदाता कार्यालयका कार्य क्षेत्रका एक निर्माण व्यवसायी करदाताले २०७०।७१ मा वोनस व्यवस्था रु.३ करोड ५९ लाख गरेकोमा आय वर्ष २०७१।७२ मा वोनस व्यवस्था गरेको छैन र गत वर्षको तिर्न बाँकी पनि देखिँदैन । करदाताका ११ जना कामदार वा कर्मचारी रहेकोमा पारिश्रमिक खर्च र कर कट्टी सम्बन्धमा उल्लेख छैन । कार्यालयको राजस्व दाखिला सम्बन्धि विद्युतीय अभिलेखअनुसार पारिश्रमिक आयकर रु. २ लाख ६० हजार र सामाजिक सुरक्षा कर रु. १ लाख ७८ हजार मात्र पारिश्रमिकसँग सम्बन्धित करबापत राजस्व दाखिला भएको देखियो । यसैले वोनस वितरण गरेको उक्त रकममा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशतले हुने कर रु.९० लाखमा ब्याज तथा शुल्कसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ७९.२ ठूला करदाता कार्यालयका कार्य क्षेत्रका मदिराजन्य उत्पादन गर्ने एक करदाताको २०७०।०७१ को वोनस व्यवस्था रकममध्ये वितरण गर्न बाँकी रु.२२ करोड ३८ लाखमा २०७१।७२ को वोनस व्यवस्था गरेको रु.२९ करोड ८० लाखसमेत जम्मा रु.५२ करोड १८ लाखमध्ये २०७१।७२ सम्ममा वितरण भै रु.२७ करोड ६९ लाख बाँकी रहेको देखिन्छ । सोमध्ये पनि राष्ट्रियस्तरको कल्याणकारी कोषको अभिलेखबाट २०७३।४।१३ मा यस करदाताले उक्त कोषमा २०६९।७० र २०७०।७१ को क्रमशः रु.६ करोड २२ लाख र रु.६ करोड ६८ लाख समेत जम्मा रु.१२ करोड ९० लाख पठाएको देखिन्छ । बाँकी रु.२७ करोड ६९ लाखबाट कोषमा पठाएको उक्त रकम घटाउँदा हुने रु.१४ करोड ७९ लाख करदाताले पहिल्यै खर्च कट्टी लिएको तर वितरण नगरी बाँकी रहेको रकम भएकोले सो लाई आयमा समावेश गरी ३० प्रतिशत कर रु.४ करोड ४४ लाखमा ब्याज तथा शुल्कसमेत छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
८०. **गैरवासिन्दालाई भुक्तानी** - आयकर ऐन २०५८ को दफा ८८ र ९२ अनुसार सेवा शुल्क भुक्तानीमा १५ प्रतिशत कर कट्टा गर्नुपर्ने तथा गैरवासिन्दालाई भुक्तानी गरेकोमा सो दर अन्तिम हुने उल्लेख छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८(२) अनुसार गैरवासिन्दालाई भुक्तानी गरेको सेवा शुल्कमा भुक्तानी गर्नेले मूल्य अभिवृद्धि कर दाखिला गर्नुपर्ने प्रावधान छ । ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रका निर्माण व्यवसाय गर्ने एक करदाताको दक्षिण कोरियास्थित एक कम्पनीसँग प्रविधि हस्तान्तरण गर्न भएको सम्झौता अनुसार अमेरिकी डलरमा भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यहोरा सम्झौतामा उल्लेख छ । यस करदाताले कन्सल्टेन्सी फी बापत निम्न रकम भुक्तानी गरेकोमा घटी कर कट्टी गरेको देखिन्छ । यसैले २०७१।७२ र २०७०।७१ को भुक्तानीमा क्रमशः रु.१ करोड ४१ लाख र रु.१६ लाख गरी जम्मा रु.१ करोड ५७ लाख आयकर र भ्याटमा लाग्ने शुल्क, ब्याज, थप दस्तुर तथा जरिवाना समेत निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विवरण	२०७१/७२	२०७०/७१
कन्सल्टेन्सी	७००	९७
१५ प्रतिशत कर कट्टी नदेखिएको आयकर	१०५	१४
रिभर्स भ्याट दाखिला गर्नुपर्ने १३ प्रतिशत	९१	२
विद्युतिय प्रणाली बाट दाखिला गरेको देखिएको	५५	-
दाखिला नगरेको वेदतावालाको मूल्य अभिवृद्धि कर	३६	२
असुल गर्नुपर्ने आयकर र वेदतावाल मूल्य अभिवृद्धि कर	१४१	१६

८१. **रोयल्टी** - ठूला करदाता कार्यालयका एक क्यासिनो संचालकबाट २०७१/७२ र सो भन्दा अगाडि नेपाल सरकारलाई बुझाउनुपर्ने रोयल्टी रकम खर्च कट्टी गरी चालु दायित्व अन्तर्गत रु.६ करोड देखाएकोमा २०७१/४१ देखि २०७३/३१ सम्मको करदाखिलासम्बन्धी विद्युतीय लेखामा परीक्षण गर्दा उक्त रकम बुझाएको देखिएन । यसैले सो रकममा लाग्ने ब्याज समेत गणना गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
८२. **पूँजीगत लाभकर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(कद)(३), २(द) र २(कड) अनुसार गैरव्यवसायिक कर योग्य सम्पत्ति निसर्ग गर्ने विदेशी लगानीकर्ता स्थायी संस्थापन हुने, दफा ६७(६)(ठ)(२) अनुसार नेपालमा संचालित क्रियाकलापसँग सम्बन्धित भुक्तानीमा स्रोतको आधारमा कर दाखिला गर्नुपर्ने, दफा ३५ अनुसार करमुक्ति योजनाको भागको रूपमा गरिएको वा गर्न खोजिएको कुनै प्रबन्ध वा प्रबन्धको कुनै भागलाई पुनः चारित्रीकरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ । तर नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रमा लगानी गर्ने एक विदेशी लगानीकर्ताको शेयर स्वामित्व विक्री गरेको सम्बन्धमा यी अवस्था विद्यमान हुँदाहुँदै उक्त करदाताले ती दफाअनुसार आय विवरण दाखिला गरेको पाइएन । ठूला करदाता कार्यालयले पनि ऐनको दफा ९६(५) बमोजिम कुनै व्यक्तिले अनिश्चित समयका लागि नेपाल छोड्ने भएमा, नेपालमा गरिरहेको कार्य छोड्न लागेमा वा विभागले अन्यथा उपयुक्त सम्झौता ऐनको दफा १०० अनुसार न्यायोचित आधारमा संशय कर निर्धारण गर्न सक्ने उल्लेख भएपनि सोअनुसार गरेको छैन । विदेशी लगानीकर्ताले नेपालको दूरसञ्चार सेवा प्रदायक एक प्रा.लि.मा भएको नियन्त्रण परिवर्तनको आधारमा दफा ५७ अनुसार सो प्रा.लि.ले आय विवरण पेश गरिसकेको देखिन्छ । यी सबै अवस्थाहरूमा समेत विभागबाट उक्त विदेशी लगानीकर्ताको आय विवरण पेश गराई कर असुल गराउन सक्रियता देखाएको पाइएन । प्राप्त सूचना तथा कागजातको आधारमा परीक्षण गर्दा यस सम्बन्धी देखिएका व्यहोरा देहाएअनुसार छन्:
- ८२.१ नेपालमा दूरसञ्चार व्यवसाय गर्ने उक्त प्रा.लि.को हित निसर्ग हुँदाको दिन २०७२ चैत्र २९ मा नेट वर्थ रु.७२ अर्ब ४६ करोड २४ लाखमध्ये रिजर्भ रु.७२ अर्ब ३६ करोड २३ लाख देखिन्छ । खुद पूँजीगत सम्पत्ति रु.४३ अर्ब ९९ करोड २१ लाख, पूँजीगत निर्माणाधीन सम्पत्ति रु.८ अर्ब ३ करोड ३९ लाखसमेत कूल सम्पत्ति रु.१ खर्ब ३७ अर्ब ७५ करोड ३४ लाखको रहेकोमा उक्त सम्पत्तिमा नेपालको ५० प्रतिशतभन्दा बढी बजार हिस्सा ओगटेको उक्त प्रा.लि.को दावी तथा वार्षिक रूपमा रु.५९ अर्ब ७६ करोड १० लाखको आम्दानीबाट रु.२७ अर्ब ५२ करोड २८ लाख खुद नाफा आर्जन गरी रहेको अवस्था र सहज रूपमा अन्य थप दूरसञ्चार सेवाप्रदायकलाई नेपालको बजारमा प्रवेश गर्न कठिन हुने वास्तविकता समेत यकिन गरेर ग्राहक आधार तथा बजार हिस्सा, विगतको रिजर्भ एवं लगानीबाट सिर्जित सम्पत्ति तथा लाइसेन्ससमेतको प्राविधिक मूल्याङ्कन एवं ख्याती हिसाब नगरेकोले हित निसर्ग सम्बन्धी कारोबार मूल्यको वास्तविकता यकिन हुन सकेको छैन । करदाताले पेश गरेको आय विवरणको आधारमा देखिन आएको शेयरको विक्री मूल्य ८० प्रतिशतको रु.१ खर्ब ४४ अर्ब ७८ करोड २५ लाख र २० प्रतिशतको रु.११ अर्ब ५७ करोड ६० लाखको यथाथता यकिन गर्न ठूला करदाता कार्यालयले ख्याती तथा सोको मूल्याङ्कनका आधार प्रमाण, शेयर खरिद विक्री सम्भौता, सम्बन्धित क्रेताहरूबाट कारोबार मूल्यको कन्फर्मेशन र यससँग सम्बन्धित बैकिङ्ग कारोबारसमेत छानबिन गरी आयकर ऐन, २०५८ को दफा ३५ लाई आधार लिएर संशोधित कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ८२.२ माथि उल्लिखित दूरसञ्चार सेवा प्रदान गर्ने एक प्रा.लि.मा ८० प्रतिशत शेयरको स्वामित्व रहेको एक विदेशी लिमिटेडको पनि १०० प्रतिशत शेयरको स्वामित्व लिएको अर्का विदेशी कम्पनीले सो लिमिटेडमा रहेको पूरै शेयर विक्री गर्दा नेपालको प्रा.लि.मा रहेको हित निसर्ग भएको र सोही कारणले उक्त विदेशी कम्पनीलाई हुन गएको लाभमा कर बुझाउनुपर्ने व्यवस्थाअनुरूप अग्रिम कर रु.९ अर्ब ९६ करोड ९६ लाख बुझाएको छ ।

- पेश भएसम्मका कागजातका आधारमा उक्त कारोबारको बिक्री मूल्य रु.१ खर्ब ४४ अर्ब ७८ करोड २५ लाखमा शेयरको लागत खर्च रु.७८ अर्ब ३१ करोड ८७ लाख कट्टा गर्दा रु.६६ अर्ब ४६ करोड ३८ लाख लाभ भै सो आयमा १५ प्रतिशतले हुने अग्रिम कर बापतको उक्त रकम बुझाएको देखियो । तर सो शेयर बिक्री गर्ने करदाताले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ बमोजिम आय विवरण बुझाई अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशत कर बुझाउनुपर्नेमा १५ प्रतिशत अग्रिम कर मात्र बुझाएकोले बाँकी रु.६ अर्ब ६४ करोड ६४ लाखमा ब्याज तथा शुल्कसमेत असुल नभएकोले ऐनको दफा ३५ लाई आधार लिएर छानबिन गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ८२.३ ठूला करदाता कार्यालयमा शेयर बिक्रीकर्ता विदेशी कम्पनीले शेयर खरिद/बिक्री सम्झौता पेश गरेको छैन । र कार्यालयले माग गरेको पनि छैन । कार्यालयमा उपलब्ध रहेको अभिलेख तथा प्रमाण अनुसार शेयर बिक्रीकर्ता विदेशी कम्पनीले २०६५ आश्विन १५ मा सो शेयर रु.१ अर्ब १२ करोड ८८ लाखमा खरिद गरेको तर सो शेयरलाई हाल बिक्री गर्दा रु.७८ अर्ब ३१ करोड ८७ लाख लागत खर्च कट्टी गरेकोले रु.७७ अर्ब १८ करोड ९९ लाख बढी खर्च कट्टी लेखेको रकमलाई अमान्य गरी हुने आयमा कर छल्ने प्रवन्ध गरेको हुँदा दफा ९५(क)(२)(ख) अनुसार हित निसर्ग भएको कम्पनी मार्फत सो कारोबारमा नपुग १५ प्रतिशत अग्रिम कर रु.११ अर्ब ५७ करोड ८५ लाख छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसैगरी विदेशी लगानीकर्तालाई ऐनको दफा ३५ अनुसार कर छल्ने प्रवन्ध गरेकोमा कारवाही गरी ऐनको अनुसूची १(२) बमोजिम माथि उल्लिखित अग्रिम कर सहित २५ प्रतिशतका दरले आयकर रु.१९ अर्ब २९ करोड ७५ लाखमा लाग्ने ब्याज तथा शुल्क समेत ऐनको दफा ३५ लाई आधार लिएर छानबिन गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ८२.४ माथी उल्लिखित दूरसञ्चार सेवा प्रदायकमा नेपालको २० प्रतिशत शेयर स्वामित्व रहेको एक गैरवासिन्दा करदाताले २०७२।७३ मा आय विवरण पेश गरेअनुसार रु.११ अर्ब ५७ करोड ६० लाखमा बिक्री गरेको उल्लेख गरी आम्दानीबाट लागत खर्च रु.२५ करोड कट्टी गर्दा हुने लाभ रु.११ अर्ब ३२ करोड ६० लाखको २५ प्रतिशत कर रु.२ अर्ब ८३ करोड १५ लाख दाखिला गरेको देखिन्छ । सो शेयर बिक्रीकर्ताले विगतमा उक्त २० प्रतिशत शेयर धितोमा विदेशी कम्पनीबाट अमेरिकी डलर २३० मिलियन वा करिब रु.२० अर्ब ऋण लिएको विवरणसमेत एक विदेशी लगानीकर्ताको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । शेयर बिक्री बापत रु.३ अर्ब ३१ करोड २४ लाखको भुक्तानीपछि क्रेताको आर्थिक हित खुला हुने उद्योग विभागमा पेश गरेको शेयर खरिद बिक्री सम्झौतामा उल्लेख गरेको छ । तसर्थ उद्योग विभागमा पेश गरेको शेयर खरिद बिक्री सम्झौता र कार्यालयमा पेश गरेको आय विवरण तथा सोही शेयरको धितोमा लिएको ऋण रु.२० अर्ब समेतको आधारमा करदाताले कर छल्ने उद्देश्यले कारोबारको न्यून मूल्याङ्कन गरेको देखिन्छ । तसर्थ कर छल्ने प्रवन्ध गरेको देखिँदा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ३५ अनुसार कारवाही गरी चारित्रीकरण गर्दा एकै समयमा भएको शेयर खरिद बिक्री कारोबारमा एक विदेशी लगानीकर्ता नियन्त्रित ८० प्रतिशत शेयरको मूल्याङ्कन रु.१ खर्ब ४४ अर्ब ७८ करोड २५ लाख तर निज करदाताले बिक्री गरेको २० प्रतिशत शेयरको मूल्याङ्कन रु.११ अर्ब ५७ करोड ६० लाख गरेकोले समानुपातिक हिसाबले उक्त शेयरको मूल्याङ्कन रु.३६ अर्ब १९ करोड ५६ लाख हुनुपर्नेमा रु.२४ अर्ब ६१ करोड ९६ लाख न्यून भएको देखिन्छ । तसर्थ उक्त न्यून मूल्याङ्कित रकममा ऐनको अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशतले हुने कर रु.६ अर्ब १५ करोड ४९ लाखमा ब्याज तथा शुल्कसमेत छानबिन गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ८२.५ आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५७ अनुसार नेपालमा दूरसञ्चार सेवा प्रदायक एक प्रा.लि.को नियन्त्रण परिवर्तन भएको आधारमा आय विवरण पेश गरेकोमा उक्त प्रा.लि.को सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गर्दा रु. २४ करोड ८३ लाख लाभ भएको विवरण पेश गरी कर दाखिला गरेको अवस्थामा उक्त मूल्याङ्कनको ठूला करदाता कार्यालयले यकिन गरेको छैन । विभागले कर जोखिमको आधारमा वार्षिक करदाता छनौट गरी कर परीक्षण गर्नुपर्नेमा हाल सो प्रा.लि.को २०६८।०६९ सम्मको मात्र कर परीक्षण सम्पन्न गरेकोले जोखिमको आधारमा उक्त प्रा.लि.को थप वर्षको कर परीक्षण गरी उक्त मूल्यांकनको वास्तविकता यकिन गर्नुपर्दछ ।
८३. **सम्पत्ति बिक्री** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(द)४ मा प्राकृतिक व्यक्तिले रु.३० लाख वा सोभन्दा बढी मूल्यको घर जग्गाको कारोबार गर्दा व्यवसायिक सम्पत्ति भएको अवस्थामा व्यवसायको आयको आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७ बमोजिम व्यवसाय सञ्चालनबाट भएको मुनाफा गणना गरी सोही ऐनको अनुसूची १

बमोजिम २५ प्रतिशत आयकर लाग्ने समेत व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा देहायबमोजिम छन्:

- ८३.१ करदाता सेवा कार्यालय न्युरोड क्षेत्रका घरजग्गासम्बन्धी कारोबार गर्ने एक करदाताले २०७०।७१ र २०७१।७२ मा रु.८५ करोड ६५ लाखको जग्गा बिक्री गरेको मालपोत कार्यालयको अभिलेखबाट देखिन्छ । सो बिक्री रकम व्यवसायिक सम्पत्तिको निसर्ग गर्दा प्राप्त भएको बिक्री वा निसर्ग रकम हुनाले ऐनको दफा ९६ बमोजिम आय विवरण पेश गर्नुपर्नेमा नन्फाइलर रहेको पाइयो । करदातासँग मालपोत कार्यालयले अग्रिम कर समेत असुल नगरेको र निजले आय विवरण समेत पेश नगरी कर छल्ने प्रबन्ध गरेको देखिँदा दफा ९६ बमोजिम आय विवरण दाखिल गर्न लगाई कर निर्धारण गर्नुपर्ने अन्यथा प्राकृतिक व्यक्तिको गैरव्यवसायिक करयोग्य सम्पत्तिको निसर्गमा हुने लाभ सरह ५ प्रतिशतले लाग्ने कर रु.४ करोड २८ लाखमा शुल्क तथा ब्याज समेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ८३.२ करदाता सेवा कार्यालय नयाँबानेश्वर अन्तर्गतका एक करदाताले २०७०।७१ र २०७१।७२ मा रु.१० करोड ५८ लाखको गैरव्यवसायिक सम्पत्ति घरजग्गा निसर्ग गर्दा लागत कटाई हुने आयमा २५ प्रतिशतले कर लगाउनुपर्नेमा आय विवरणमा उक्त बिक्री देखाएको पाइएन । तसर्थ प्राकृतिक व्यक्तिको गैरव्यवसायिक सम्पत्ति निसर्गमा हुने लाभ सरह ५ प्रतिशतले हुने रु.५३ लाखमा शुल्क तथा ब्याजसमेत असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
८४. **कर मुक्तिको योजना** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ३५ अनुसार विभागले कर दायित्वको यकिन गर्न कर मुक्ति योजनाको कुनै प्रबन्ध वा प्रबन्धको भागलाई पुनः चारित्रिकरण, वा व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा देहायबमोजिम रहेका छन्:
- ८४.१ आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाडौँ क्षेत्र नम्बर १ अन्तर्गतका एक टेलिकम लिमिटेडको शेयर संरचनाको ५० प्रतिशत (५० हजार कित्ता) शेयर २०६५।६।१९ मा साइप्रसको सर्भिसेज लिमिटेडले बेलायतको एक ईन्टरनेशनल लि. वाट रु. ५ करोडमा खरिद गर्न नेपाल सरकार उद्योग विभागले स्वीकृति दिएको देखिन्छ । त्यसपश्चात् सो टेलिकम लिमिटेडमा साइप्रसको सर्भिसेज लिमिटेडको ५० प्रतिशत, एक टेलिकम प्रा. लि. को ४० प्रतिशत, एक प्राकृतिक व्यक्तिको ५ प्रतिशत, पाकिस्तानका एक टेलिकम्युनिकेशन लिमिटेडको ३ प्रतिशत र बंगलादेशको एक टेलिकमको २ प्रतिशत स्वामित्व रहेको देखियो ।

स्विडेनस्थित विदेशी कम्पनीको वार्षिक प्रतिवेदन २०११ को पेज ५४ र ८५ अनुसार साइप्रसको सर्भिसेज लिमिटेडको ५१ प्रतिशत शेयर रु.२ अर्ब ३ करोड (१९९ मिलियन स्वडिस क्रोनर) मा खरिद गरी नेपालको एक टेलिकम लिमिटेडको २५ प्रतिशत हित प्राप्त गरेको सार्वजनिक गरेको छ । त्यसै गरी सोही विदेशी कम्पनीको वार्षिक प्रतिवेदन २०१२ को पेज २७ र १०२ मा साइप्रसको उक्त सर्भिसेज लिमिटेड मार्फत उक्त टेलिकम लिमिटेडको २५ हजार कित्ता शेयर उल्लिखित टेलिकम प्रा.लि.बाट खरिद गरको उल्लेख गरेको छ । तत्पश्चात् सो विदेशी कम्पनीले २६ अप्रिल २०१२ मा उक्त टेलिकम लिमिटेडमा शेयर स्वामित्व ५० प्रतिशतबाट ७५ प्रतिशत पुर्याउन साइप्रसको एक सर्भिसेज लिमिटेडको ४९ प्रतिशत शेयर खरिद गर्दा रु.३ अर्ब ६८ करोड (२९५ मिलियन स्वडिस क्रोनर) तिरेको विवरण सार्वजनिक गरेको छ । फलस्वरूप उक्त विदेशी कम्पनीको साइप्रसस्थित सर्भिसेज लिमिटेडमा शत प्रतिशत स्वामित्व भएको देखिन्छ ।

करदाताले नेपालमा सञ्चालित क्रियाकलापबाट भएको पुँजीगत लाभमा तिर्नुपर्ने कर नतिर्ने उद्देश्यले न्युन लगानीमा साइप्रसमा कम्पनी स्थापना गरी सोही मार्फत अप्रत्यक्ष रूपमा उक्त विदेशी कम्पनीलाई शेयर बिक्री गरी लाभ आर्जन गर्ने तर कर नतिर्ने प्रबन्ध गरेको देखिन्छ । अतः सन् २०११ देखि सन् २०१२ को अवधिमा उक्त टेलिकम लिमिटेडको ७५ प्रतिशत शेयर प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपले समानुपातिक हिसाबमा उक्त विदेशी कम्पनीले रु.३ अर्ब ८७ करोडमा खरिद गरेको (रु.२.०३ अर्ब र रु. ३.६८ अर्बको आधा) देखिन्छ । वासलातमा उल्लिखित ७५ प्रतिशत शेयरको मूल्य रु.५ करोड (५०,००० कित्ता शेयरको रु १,००० ले हुने) लागत बापत रु.३ अर्ब ८७ करोडबाट कट्टी गर्दा रु.३ अर्ब ८२ करोड लाभ हुनेमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ३५ बमोजिम कर छल्ने प्रबन्ध गरेको र दफा ६७(छ)(ठ)२ बमोजिम नेपालमा सञ्चालित क्रियाकलापसँग सम्बन्धित कारोबार भएकोले चारित्रिकरण गरी सो ऐनको अनुसूची १ अनुसार लाग्ने २५ प्रतिशत कर रु.९५ करोड ५० लाखमा ब्याज तथा शुल्कसमेत आन्तरिक राजस्व कार्यालयले असुल नगरेकोले लाभ प्राप्त गर्नेबाट छानबिन गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

८४.२ करदाता सेवा कार्यालय त्रिपुरेश्वरअन्तर्गतका एक टेलिकम प्रा.लि. नेपाल र एक सर्भिसेज लिमिटेड साईप्रसबीच १४ सेप्टेम्बर २०११ मा भएको सम्झौताअनुसार ४५ दिनभित्र नेपालका एक टेलिकम लिमिटेडको ४० प्रतिशत शेयर (४० हजार कित्ता) वा हितमध्ये २५ हजार कित्ता शेयर उक्त सर्भिसेज लिमिटेड साईप्रसलाई रु.२ करोड ५० लाखमा बिक्री गरेको विवरण उद्योग विभागमा पेश गरेको छ । सो सर्भिसेज लिमिटेड साईप्रसको मालिक स्वीडेन स्थित विदेशी कम्पनीले २६ अप्रिल २०१२ मा नेपालका उक्त टेलिकम लिमिटेडको थप ५० प्रतिशत (५० हजार कित्ता) शेयर स्वामित्व प्राप्त गर्न करिब रु.३.६८ अर्ब (२९५ मिलियन स्विडिस क्रोनर) खर्च गरेको विवरण आफ्नो लेखापरीक्षण तथा वार्षिक प्रतिवेदनमा सार्वजनिक गरेको छ । उक्त ५० हजार कित्तामध्ये टेलिकम प्रा.लि. को स्वामित्वबाट प्राप्त गरेको २५ हजार कित्तासमेत समावेश भएको देखिन्छ । यस आधारमा टेलिकम प्रा.लि.को स्वामित्वमा रहेको शेयर प्राप्त गर्न विदेशी कम्पनीले करिब रु.१.८४ अर्ब (रु.३.६८ अर्ब को ५० प्रतिशत) खर्च गरेको देखिन्छ ।

उक्त टेलिकम प्रा.लि.ले शेयर बिक्री गरेको ५ महिनाको अवधिमा नेपालका उक्त टेलिकम लिमिटेडको ग्राहक आधार, लगानी तथा भविष्यको संभावनामा कुनै सारभूत परिवर्तन भएको अवस्था समेत देखिँदैन । सो टेलिकम लिमिटेडको शेयर सन् २०११ मा प्रति कित्ता रु.९१ हजार र २०१२ मा प्रति कित्ता रु.७४ हजारमा कारोबार गरेकोमा २०११ सेप्टेम्बरमा उक्त सर्भिसेज लिमिटेड साईप्रसलाई बिक्री गर्दा शेयर प्रति कित्ता रु.१ हजारमात्र मूल्याङ्कन गर्नुले सो कारोबार गर्न आयकर ऐनको दफा ३५ अनुसार करमुक्ति योजनाको भागको रूपमा गरेको प्रबन्ध देखियो । तसर्थ न्यून मूल्यांकन गरी विचमा मध्यस्थ कम्पनी खडा गरेर कर छुल्ने प्रबन्ध गरेको हुँदा उक्त रकमलाई दफा २७ बमोजिम बजार मूल्यअनुसार परिमाणीकरण गरी लगानीकर्ताले देखाएको मूल्य रु.१.८४ अर्ब (२९५ मिलियन स्विडिस क्रोनर, २६ अप्रिल २०१२ को विनिमय दर रु.१२.४७) मा कारोबार भएको मानी उक्त मूल्यमा शुरु खरिद मूल्य रु.२ करोड ५० लाख खर्च कट्टी गर्दा हुन आउने लाभ रु.१ अर्ब ८२ करोडको आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ को उपदफा २ अनुसार २५ प्रतिशतले हुन आउने कर रु.४५ करोड ३८ लाखमा शुल्क तथा ब्याज समेत छानबिन गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्दछ ।

८५. **प्रयोग भैसकेका वस्तुको मूल्य अभिवृद्धि कर** - मूल्यअभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ३३ अनुसार प्रयोग भैसकेको वस्तुहरूको कर निर्धारण यस्ता वस्तुहरूको बिक्री मूल्य र खरिद मूल्यको बीचको बचतमा गरिने व्यवस्था र त्यस्तो खरिद बिक्रीमा खुलाउनुपर्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको छ । खुलाउनुपर्ने व्यहोरा सन्तोषजनक रूपमा राखेको नपाइएमा करदाताले बिक्री गरेको कुल मूल्यमा कर लगाई दाखिला गर्न लगाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । करदाता सेवा कार्यालय कालिमाटी क्षेत्रको एक करदाताले २०७१/७२ मा रु.३ करोड ८७ लाखको गाडी बिक्री गरेकोमा मूल्यअभिवृद्धि करको बिक्री नदेखाई सवै कारोबार कर छुट्टीको बिक्रीमा देखाएको छ । तसर्थ उपरोक्त नियमानुसार लेखा राखि कर असुल गरेको नदेखिदा १३ प्रतिशतले हुने कर रु ५० लाखमा थप दस्तुर, ब्याज र जरिवाना समेत कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

८६. **विदेशी स्थायी संस्थापन** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ (कड) मा नेपालमा रहेको विदेशी स्थायी संस्थापन वासिन्दा हुने र दफा ३ मा विदेशी स्थायी संस्थापनलाई कर लगाउने व्यवस्था छ । ऐनको दफा ६८ को उपदफा २ अनुसार विदेशी स्थायी संस्थापनको आयबाट ऐनको दफा ६९ बमोजिम सो संस्थापनको स्वामित्व भएको व्यक्तिको आय छुट्टयाउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । दफा ६८ को उपदफा ३ अनुसार गैर वासिन्दा व्यक्तिको नेपाल स्थित विदेशी स्थायी संस्थापनले विदेश पठाएको आयमा कर लाग्ने व्यवस्था छ । विदेशी स्थायी संस्थापनले नेपालमा प्राप्त गरेका सवै प्रकारका आमदानी समावेश गरी आय विवरण पेश गर्नुपर्ने र अनुसूची १ मा उल्लिखित करको दर बमोजिम विदेशी स्थायी संस्थापनलाई विदेश पठाएको आयमा ५ प्रतिशतका दरले कर लाग्ने व्यवस्था समेत छ । करदाता सेवा कार्यालय, बालाजु क्षेत्रका ठेक्का कारोबार गर्ने एक करदाता नेपालमा विदेशी स्थायी संस्थापनको रूपमा स्थापना भई २०७१/७२ मा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको र सो वर्षमा करदाताले नेपाल विद्युत प्राधिकरणबाट रु १ अर्ब ७२ करोड ७ लाख भुक्तानी प्राप्त गरेको देखिन्छ । उक्त कम्पनी नेपालमा दर्ता भएको विदेशी स्थायी संस्थापन भएकोले निजले भुक्तानी पाउने सवै रकमलाई आयमा समावेश गरी करयोग्य आयमा २५ प्रतिशतले र दफा ६८ को उपदफा (३) र (४) बमोजिम विदेशमा पठाएको आयमा ५ प्रतिशतका दरले आयकर निर्धारण गरी असुल उपर गर्नुपर्नेमा १.५ प्रतिशत अग्रिम कर मात्र असुल गरेकोले नपुग रु.६ करोड २ लाखमा शुल्क तथा ब्याज समेत छानबिन गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

८७. **व्यापार मौज्जातको लागत** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा १५ अनुसार व्यापार मौज्जातको लागत खर्च कट्टी गर्न पाउने, आय वर्षको शुरु मूल्यमा सो आय वर्षमा प्राप्त गरेको मूल्य जोडी अन्तिम मूल्य घटाएर गणना गर्नुपर्ने तथा एक्रुअल आधारमा लेखा राख्नेले खपत लागतको तरिका प्रयोग गरेर लागत गणना गर्नुपर्ने उल्लेख छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय भैरहवा अन्तर्गत एक प्रजातिको चरा व्यवसाय गर्ने करदाताले २०७१।०७२ मा मौज्जात रु. २९ करोड ५९ लाख ३० हजार मूल्याङ्कन गरेको छ । पोथीमाउ गत वर्ष ३२० संख्या रहेकोमा यस वर्ष ६२१ देखाएको छ । तर मूल्याङ्कन गर्दा गत वर्ष प्रतिसंख्या रु.३ लाख रहेकोमा यस वर्ष प्रतिसंख्या रु.१,९७,७५२।- ले गणना गरेको देखिन्छ । यसरी पुरानो मौज्जातमा नयाँ चरा थप हुँदा मूल्याङ्कन दर फरक परे तापनि पुरानो संख्याको लागत गणनामा एकरूपता कायम गरेको देखिएन । अतः पुरानो मौज्जात ३२० को प्रति संख्या रु. १,०२,२४८।- ले न्यून मूल्याङ्कन हुँदा बिक्री लागत बढ्न गएको देखियो । तसर्थ मूल्याङ्कन दर घटी गरी व्यापारमौज्जात (बिक्री) को लागतमा वृद्धि गरेको रु.३ करोड २७ लाख १९ हजार करदाताको आयमा समावेश गरी आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम लागने कर रु.८२ लाखको शुल्क तथा ब्याज समेत छानबिन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
८८. **सम्बद्ध पक्षको कारोबार** - सहकारी विभागबाट जारी सहकारी संघ संस्था दर्ता, सञ्चालन, लेखापरीक्षण, अनुगमन तथा नियमनसम्बन्धी मापदण्ड, २०६८ को दफा २८ मा सहकारी संस्थाले आफ्नो प्रत्येक सदस्यलाई संस्थाको कुल पुँजी कोषको १० प्रतिशतमा नबढाई ऋण प्रदान गर्नसक्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरअन्तर्गतको एक सहकारी संस्थाले कुल कर्जा रु.१ अर्ब ७६ करोड ७१ लाखमध्ये रु.८ करोड एक सम्बद्ध पक्ष प्रा.लि.लाई दिएको छ । जसले गर्दा पुँजी कोष सीमा उल्लङ्घन भएको छ । संस्थाको पुँजीकोष रु.१६ करोड ८३ लाख भएकोमा १० प्रतिशत रु.१ करोड ६८ लाखसम्म प्रति सदस्यलाई ऋण प्रदान गर्न सकिनेमा सोभन्दा बढी रु.६ करोड ३२ लाख बढी ऋण दिएको देखिन्छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ३३ बमोजिम उपर्युक्त निकायहरु सम्बद्ध पक्षसमेत भएको र करदाताले सहकारी मापदण्ड विपरीत रकम लगानी गरेकोले सहकारी विभागसमेतको समन्वयमा छानबिन गरी कर दायित्व यकिन हुनुपर्दछ ।
८९. **आयको खण्डीकरण** - ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतका एक कर दाताले आय वर्ष २०७१।७२ मा आफू सम्बद्ध एक डिष्टिलरी लाई रु.७७ करोड ३१ लाख र अर्को एक डिष्टिलरीलाई रु.१ करोड ५५ लाखको मदिरासँग सम्बन्धित केमिकल तथा फ्लेवर बिक्री गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत करदाता र खरिदकर्ता डिष्टिलरीका सञ्चालक सम्बद्ध व्यक्ति रहेको, कुल बिक्री कारोबारको ९८ प्रतिशत सोही डिष्टिलरीलाई बिक्री गरेको देखिन्छ । यसरी आफ्नै मदिरा उद्योगमा प्रयोग हुने केमिकल तथा फ्लेवर आपूर्ति गर्न छुट्टै कम्पनी स्थापना गरी ९४.३७ प्रतिशत कुल नाफा अनुपात हुने गरी कारोबार गरेको छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ३४ बमोजिम करदाताले सम्बद्ध व्यक्तिबीच प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा एक वा बढी मध्यस्त निकायहरुद्वारा रकमहरुको हस्तान्तरण प्रयोजनले सम्बद्ध व्यक्तिबाट बुझाउनुपर्ने करमा कमी ल्याउन आय विभाजन गर्ने प्रयत्न गरी आयको खण्डीकरण गरेको छ । तसर्थ दफा ३४(१) बमोजिम समायोजन गरी उक्त कच्चा पदार्थ बिक्रीबाट प्राप्त करयोग्य आयमा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम ३० प्रतिशतका दरले असुल गर्नुपर्नेमा नगरेकोले करदाताको करयोग्य आय रु. ७४ करोड ६२ लाखमा उल्लिखित ऐनको अनुसूची १ दफा २(२) प्रावधानअनुरूप मदिराको केमिकल तथा फ्लेवर बिक्रीलाई मदिरा उत्पादन तथा बिक्री गर्ने निकाय सरह निर्धारणयोग्य आयको ३० प्रतिशतले हुने कर असुल गर्नुपर्नेमा २५ प्रतिशतले असुल गरेबाट घटी कर असुल गरेको रु.३ करोड ७३ लाखमा शुल्क तथा ब्याज छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने पर्दछ ।
९०. **हवाई यातायात** - आयकर ऐन २०५८ को दफा ७० (१) अनुसार गैरवासिन्दा व्यक्तिले हवाई सेवा सञ्चालन गर्दा नेपालबाट प्रस्थान हुने यात्रुको ओसारपसारबाट प्राप्त रकम र दफा ६७ को उपदफा ६(ठ)२ बमोजिम नेपालमा सञ्चालित क्रियाकलापसँग सम्बन्धित भुक्तानी नेपालको स्रोत हुने उल्लेख छ । तसर्थ दोहोरो करमुक्ति सम्भौताले अन्यथा तोकेकोमा बाहेक नेपालबाट प्रस्थान हुने यात्रूसँग सम्बन्धित आयमा ५ प्रतिशत र नेपालबाट अर्को विदेशी मुलुक पुग्ने गरी प्रस्थान नहुने यातायात सेवाको हकमा २ प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय क्षेत्र नं १ र करदाता सेवा कार्यालय पुतलीसडकको क्षेत्रमा पर्ने ५ करदाताबाट २०६८।६९ देखि २०७१।७२ सम्म भएको आयमा कर असुल गरे तापनि नेपाल नागरिक उड्यन प्राधिकरणबाट प्राप्त एयरलाइन्स अनुसारको यात्रु प्रस्थान संख्या बमोजिम हुन आउने आय भन्दा कम आय देखाई घटी असुल गरेको रु.२० करोड ६९ लाख र एक एअरलाइन्सले आयमा कुनै पनि कर

रकम नबुझाएको रु.७ करोड ५४ लाख समेत रु.२८ करोड २३ लाखमा ब्याज तथा शुल्क र अधिल्ला वर्षहरुको समेत छानबिन गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

९१. **अनुगमन तथा सम्परीक्षण :** आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०५५ को दफा २१(३) मा महालेखापरीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा औल्याइएका बेरुजूहरुको सम्बन्धमा व्यवस्थापिका-संसदको सार्वजनिक लेखा समितिमा लिखित जवाफ दिने, समितिको बैठकमा उपस्थित भई छलफलमा भाग लिई सो सम्बन्धमा आफ्नो प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने र बेरुजू फछ्यौटसम्बन्धी काम कारबाही गर्ने गराउने उत्तरदायित्व तोकिएको छ । यस कार्यालयको लेखापरीक्षण गरी महालेखापरीक्षकले वार्षिक प्रतिवेदनमा औल्याइएका बेरुजूको अभिलेख राखी सोको कार्यान्वयन अवस्थाको अनुगमन गर्नुपर्ने देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७२/७३ सम्म विभागअन्तर्गत जिम्मेवारी सरी आएको समेत रु.४ अर्ब २३ करोड बेरुजू कायम रहेकोमा रु.२ अर्ब ५५ करोड अर्थात् ६०.२८ प्रतिशत फछ्यौट भई रु.१ अर्ब ६८ करोड बेरुजू फछ्यौट हुन बाँकी रहेको देखिन्छ । विभाग तथा कार्यालयले बाँकी बेरुजू फछ्यौट गर्न थप प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

भन्सार विभाग

९२. **दरबन्दी फरक पारी घटी असुली –** भन्सार कार्यालयहरुले पैठारी भएका सामानको जाँचपास गर्दा आर्थिक ऐन, २०७२ को अनुसूची-१ र भन्सार दरबन्दी पुस्तिकामा उल्लिखित सङ्केत नम्बरअनुसार मालवस्तुको यथार्थ सङ्केत निश्चित गरी जाँचपास गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा प्रज्ञापनपत्र परीक्षण गर्दा फरक सङ्केत नम्बर तथा दरबन्दी लगाई रु.८ करोड ७० लाख घटी राजस्व असुल गरेको सम्बन्धमा जिम्मेवार वनाउनुपर्दछ ।
- ९२.१ विश्व भन्सार सगठनको व्याख्या अनुसार परीच्छेद ७३ मा वियरको भण्डारण, उत्पादनमा र फरमेन्टेसनको लागि प्रयोग हुने ट्याँकीमा भन्सार दरबन्दी ७३०९ लाग्ने उल्लेख छ । भन्सार उपशीर्षक ७३०९०० वा ७३१०१० बाट टैकी वा कन्टेनर पैठारी गर्दा १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर लाग्ने व्यवस्था छ । यस्तै भन्सार उपशीर्षक ८४३८९० बाट मेसिनरीका पाटर्स अङ्कको रूपमा पैठारी गर्दा ५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर लाग्ने व्यवस्था छ । भैरहवा भन्सार कार्यालयबाट दुई ब्रुअरी उद्योगले स्टोरेज ट्याङ्कको सेट पैठारी गर्दा उक्त सेटहरु अङ्कहरु भएकाले ५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर लगाइ जाँचपास गर्नुपर्नेमा उपशीर्षक ८४३८४० बाट भन्सार महसुल ५ प्रतिशत मात्र लिइ मू.अ.कर छुटमा जाँचपास गरेकोले छुट भएको राजस्व रु २ करोड ४९ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।
- ९२.२ त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट एक डिष्टिलरी उद्योगल सिँक स्लीभ पैठारीगर्दा भन्सार उपशीर्षक ३९२६९०९० प्लास्टिकका अन्य सामग्रीको दरबन्दी ३० प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा भन्सार उपशीर्षक ३९२१९० र ३९२०६२ बाट १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर लगाई जाँचपास गरेको छ । सोही पैठारीकर्ताले उक्त सामान विभिन्न १७ थान प्रज्ञापनपत्रबाट पैठारी गर्दा सोही बमोजिम महसुल लगाई जाँचपास गरेको छ । तर अन्य ५७ वटा प्रज्ञापनपत्रबाट फरक दरबन्दी लगाई जाँचपास गर्दा घटी भएको राजस्व रु.१ करोड ५९ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।
- ९२.३ भन्सार दरबन्दी ८७०५ अन्तर्गत मूलतः व्यक्ति वा वस्तुहरुको यातायातका लागि बनाइएका बाहेक खास उद्देश्यका मोटर गाडीहरु जस्तै ब्रेक डाउन लहरी, क्रेन लहरी, कन्क्रिट लहरी आदि पर्दछन् । उक्त आइटमको भन्सार दरबन्दी व्याख्या अनुसार इन्जिन र ब्रेक जडान भएका गतिशील प्रकृतिका मालवस्तु समावेश हुने उल्लेख छ । मेची, विराटनगर, बीरगन्ज र भैरहवा भन्सार कार्यालयबाट विभिन्न पैठारीकर्ताले पैठारी गरेको घुम्ती क्रेन भन्सार दरबन्दी ८७०५१० बाट भन्सार महसुल १० प्रतिशत र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा अन्य दरबन्दीबाट भन्सार महसुल ५ प्रतिशत मात्र लगाई जाँचपास गरेकोले घटी हुन गएको महसुल रु.१ करोड ६२ लाख असुल गर्नुपर्दछ । उक्त रकममध्ये भैरहवा भन्सार कार्यालयले रु ४१ लाख असुल गरी दाखिला गर्ने जनाएको छ ।
- ९२.४ भन्सार महसुल दरबन्दी ७६१६९१ मा आल्मुनियम तारको कपडा, ग्रिल, जाली र घेरा (फेन्सीग) वस्तुहरु रहेका छन् । सो उपशीर्षकबाट सोही प्रकृतिको आल्मुनियम सर्कल पैठारी गर्दा १० प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर लाग्ने व्यवस्था छ । विराटनगर भन्सार कार्यालयले यस्तै सामान पैठारीमा सोहीबमोजिम भन्सार

- महसुल लगाई जाँचपास गरेको छ । तर भैरहवा भन्सार कार्यालयबाट विभिन्न पैठारीकर्ताले आल्मुनियम सर्कल पैठारी गर्दा भन्सार दरबन्दी ७६०६९१ र ७६०६९२ बाट ५ प्रतिशत भन्सार महसुल, र मू.अ.कर लगाई जाँचपास गरेकोले घटी हुन गएको भन्सार महसुल, र मू.अ.कर समेत रु.९२ लाख असुल हुनुपर्दछ । उक्त रकम भैरहवा भन्सार कार्यालयले असुल गरी दाखिला गर्ने जनाएको छ ।
- ९२.५ सुख्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालयबाट एक पैठारीकर्ताले फेसवास पैठारी गर्दा भन्सार दरबन्दी ३४०१३० बाट भन्सार महसुल २० प्रतिशत र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनुपर्नेमा भन्सार दरबन्दी ३३०४९९ बाट भन्सार महसुल १५ प्रतिशत मात्र लिई जाँचपास गरेकोले घटी महसुल लगाएको रु.४३ लाख र त्रिभुवन अन्तराष्ट्रिय विमानस्थल, विराटनगर र वीरगन्ज भन्सार कार्यालयबाट पैठारी कर्ताहरूले पैठारी गरेका ग्लास विड्समा भन्सार दरबन्दी ७०१८१०९० अन्यबाट भन्सार महसुल १५ प्रतिशत र मू.अ.कर लगाई जाँचपास गर्नु पर्नेमा फरक दरबन्दी चुरा टिका टिकुलीको ७०१८१०१० लगाई ५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर लगाई जाँचपास गरेकोले छुट भएको राजस्व रु.२० लाखसमेत रु.६३ लाख असुल हुनुपर्दछ ।
- ९२.६ वीरगन्ज भन्सार कार्यालयबाट पैठारीकर्ताले मोटर कार, बस र लहरीहरूमा प्रयोग हुने टायर पैठारी गर्दा उपशीर्षक ४०१११० र ४०११२० मा पर्ने टायरहरू ट्याक्टर र उपशीर्षक ४०११९३ र ४०११६१ बाट निमार्णकार्यमा प्रयोग हुनेलाई वर्गीकरण गरी जाँचपास गरेको छ । आर्थिक ऐन, २०७२ को अनुसूची १ को दफा २० अनुसार उक्त उपशीर्षकहरूमा साफ्टा छुट नपाइनेमा सो छुट समेत दिएको देखिएकोले घटी असुल भएको राजस्व रु ३४ लाख असुल हुनुपर्दछ ।
- ९२.७ त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट एक दूरसञ्चार सेवा प्रदायकले पैठारी गरेको ६८ थान नाइन पोर्ट वेभलेन्थ सेलेक्टिभ मल्टिप्लेक्सिङ पैठारी गर्दा ती वस्तु राउटिङ र स्विचीङ उपकरण भएकाले भन्सार उपशीर्षक ८५१७६२ (ध्वनी, छवि वा अन्य आँकडालाई संग्रहण गर्ने परिवर्तन गर्ने यन्त्रहरू, स्विचिङ राउटिङ उपकरणहरू) बाट अन्तःशुल्क ५ प्रतिशत र मू.अ.कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा भन्सार उपशीर्षक ८५४२३३ (एम्प्लीफायर) मा वर्गीकरण गरी १३ प्रतिशत मू.अ.कर मात्र लगाई जाँचपास गरेको छ । यसरी फरक दरबन्दी लगाई जाँचपास गर्दा घटी भएको राजस्व रु.३१ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।
- ९२.८ त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट एक दूरसञ्चार सेवा प्रदायकले एडप्टर पैठारी गर्दा भन्सार दरबन्दी ८५०४५० (अन्य इण्डक्टर) बाट १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा भन्सार दरबन्दी ८५२३८०१० (सफ्टवेयरहरू) बाट ५ प्रतिशत अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धिकर लगाई जाँचपास गरेको तथा डीबीएस ३९०० (डब्लुसीडीएमए) सीई हार्डवेयर पैठारी गर्दा भन्सार उपशीर्षक ८५३८१०० (बोर्ड, प्यानेल, कन्सोल डेस्क, क्याबिनेट र शीर्षक ८५.३७ का सामानहरूको अन्य आधारहरू तिनीहरूका उपकरणहरूसँग नजोडिएका) बाट १० प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा फरक दरबन्दी लगाई जाँचपास गर्दा घटी भएको राजस्व रु.४० लाख असुल गर्नुपर्दछ ।
- ९२.९ त्रिभुवन विमानस्थल र सुख्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालयबाट एक पैठारीकर्ताले सामसुङ मोबाइल सेटको कभर, फिलिप बालेट, चार्जिङ केबल, ब्याट्री समेतलाई एकमुष्ट रूपमा मोबाइल एक्सेसोरिज घोषणा गरेको तथा ३ पैठारीकर्ताले डेल ल्यापटप पैठारी गर्दा सोसंगै पैठारी गरेको ल्यापटप ब्यागको बेग्लै मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेमा सो नगरी ल्यापटपको दरबन्दीबाट जाँचपास गरेको छ । यसरी फरक दरबन्दी प्रयोग गरी जाँचपास गरेबाट छुट भएको महसुल रु.४० लाख असुल गर्नुपर्दछ ।
९३. अन्तःशुल्क – यस वर्ष अन्तःशुल्क घटी असुली भएको रु.२९ करोड १६ लाख असुल गरी सो सम्बन्धमा जिम्मेवार बनाउनुपर्ने देखिन्छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ९३.१ भन्सार ऐन, २०६४ को अनुसूची १, १४(३) (प) र अन्तःशुल्क ऐन २०५८ को दफा ३ सँग सम्बन्धित अनुसूची अनुसार टेलिभिजन जडान (एसेम्बल) गर्ने उद्योगहरूले टेलिभिजन जडानको लागि आवश्यक पाटपुर्जाहरू, अर्धतयारी एल.सी.डी. वा एल.ई.डी. प्यानेल, क्याथोड रे पिकचर ट्युब तथा सहायक सामग्रीहरू भन्सार उपशीर्षक ८५२८७२१० जडान नगरिएको मालवस्तुबाट पैठारी गर्दा भन्सार महसुल २० प्रतिशत र

अन्तःशुल्क ५ प्रतिशत लिई भन्सार जाँचपास गर्नुपर्नेमा विराटनगर, वीरगन्ज, सुख्खा बन्दरगाह र भैरहवा भन्सार कार्यालयबाट भन्सार उपशीर्षक ८५२९९०१० टेलिभिजन पार्टपुर्जाबाट जाँचपास गरी अन्तःशुल्क १५ प्रतिशत लगाएको छ । सो अन्तःशुल्क ती उद्योगले बिक्रीमा सङ्कलन गरेको रकमबाट फिर्ता लिएको र फिर्ता नपाउने २० प्रतिशत भन्सार महसुल तिर्नुपर्ने भन्सार दरबन्दी प्रयोग नगरेको कारण राजस्व घट्न गएको छ । यसरी जडान उद्योगको लागि व्यवस्था गरिएको विशेष दरबन्दी प्रयोग नगरी मर्मत प्रयोजनको लागि पार्टपुर्जा पैठारी गर्दा प्रयोग गर्ने दरबन्दी प्रयोग गरेबाट भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र मू.अ.कर छुट भएको राजस्व रु.२६ करोड २३ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।

यस्तै आर्थिक ऐन, २०७३ को अनुसूची १ र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३ सँग सम्बन्धित अनुसूची अनुसार उपशीर्षक ८५२८७२१० मा पर्ने (अनएसेम्बल) टेलिभिजन पैठारी गर्दा २० प्रतिशत भन्सार महसुल र १० प्रतिशत अन्तःशुल्क लिई भन्सार जाँचपास गर्नुपर्ने उल्लेख छ । सुख्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालयबाट एक पैठारीकर्ताले अनएसेम्बल टेलिभिजनहरु पैठारीगर्दा उपशीर्षक ८५२९९०१० बाट ० प्रतिशत भन्सार महसुल र १० प्रतिशत अन्तःशुल्क लिई भन्सार जाँचपास गरेको देखिएकाले छुट राजस्व रु.१ करोड ११ लाख असुल हुनुपर्दछ ।

९३.२ आर्थिक ऐन, २०७२ को अनुसूची-१ को १४(३)(प) अनुसार टेलिभिजन जडान (एसेम्बल) गर्ने उद्योगहरुले टेलिभिजन जडान गर्नको लागि आवश्यक पार्टपुर्जाहरु, अर्धतयारी एल.सी.डी. वा एल.ई.डी, प्यानेल, क्याथोड रे पिक्चर ट्युब तथा सहायक सामग्रीहरु पैठारी गर्दा भन्सार उपशीर्षक ८५२८७२१० जडान नगरिएको मालवस्तुमा भन्सार महसुल २० प्रतिशत र अन्तःशुल्क ५ प्रतिशत लिई भन्सार जाँचपास गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यसैगरी भन्सार उपशीर्षक ८५२८७२९० बाट तैयारी टेलिभिजन पैठारी गर्दा भन्सार महसुल ३० प्रतिशत, अन्तःशुल्क ५ प्रतिशत र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । सुख्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालयबाट टेलिभिजन एसेम्बल गर्ने एक पैठारीकर्ताले अन्तराष्ट्रिय ब्राण्डको टेलिभिजन पार्टपुर्जाको रुपमा पैठारी नगरी जोडिएको रुपमा एवं एकै पटक पैठारी गरेको प्रज्ञापनपत्रको परीक्षणबाट देखिन्छ । सो पैठारीकर्ताको आन्तरिक राजस्व विभागमा अपलोड गरिएको वित्तीय विवरण परीक्षण गर्दा टेलिभिजन जडानसम्बन्धी कार्य गरेको खर्च नदेखिएको र भन्सार छुट दिएको रकम बराबर पनि मूल्य अभिवृद्धि नगरेको हुंदा निजलाई जडान नगरिएको अनएसेम्बल टेलिभिजनको छुट दिन नमिल्ने भएकोले छुट महसुल रु.८३ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।

९३.३ आर्थिक ऐन, २०७२ मा उल्लिखित अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३ सँग सम्बन्धित अन्तःशुल्क दरबन्दी अन्तर्गत शीर्षक ३९२० र ३९२१ मा पर्ने प्लाष्टिक शीटमा अन्तःशुल्क ५ प्रतिशत लाग्ने व्यवस्था छ । आर्थिक ऐन, २०७२ मा भन्सार दरबन्दी ३९२० मा पर्ने फिलर मास्टर व्याचको पैठारीमा भन्सार महसुल १५ प्रतिशतमात्र लाग्ने व्यवस्था छ । विराटनगर, वीरगन्ज, सुख्खाबन्दरगाह र भैरहवा भन्सार कार्यालयले उपशीर्षक क्रमशः २८३६५०, ३९२०९९ र ३९२०१० बाट फिलर मास्टर व्याच क्याल्सियम कार्बोनेट पैठारी गर्दा भन्सार महसुल १० प्रतिशत लिई जाँचपास गरेको भए तापनि अन्तःशुल्क ५ प्रतिशत छुट दिएको छ । यसरी आर्थिक ऐनले अन्तःशुल्क छुट नदिएको अवस्थामा ती भन्सार कार्यालयले छुट दिएको कारण अन्तःशुल्क र सोको मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु ७७ लाख छुट हुन गएकोले असुल गर्नुपर्दछ ।

९३.४ आर्थिक ऐन, २०७२ को अन्तःशुल्क अनुसूचीबमोजिम भन्सार दरबन्दी ३८१४०० प्रांगारिक संयुक्त द्रावक (सोल्भेन्ट) र पातलो पार्ने (थिनर), अन्यत्र नपरेको प्रलेप (पेन्ट) र रोगन हटाउने वा मेटने तयारी सामानहरु पैठारी गर्दा प्रतिलिटर रु.२२- का दरले अन्तःशुल्क असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । वीरगन्ज र सुख्खा बन्दरगाहा भन्सार कार्यालयबाट पैठारीकर्ताहरुले ८७ हजार २०७ लिटर थिनर, सोलभेन्ट र रोगन हटाउने मालवस्तु पैठारी गर्दा अन्तःशुल्क लगाई जाँचपास गरेको नदेखिएकाले सोबाट छुट हुन गएको राजस्व रु.२२ लाख असुल हुनुपर्दछ ।

९४. **छुट सुविधा** – नपाउने छुट दिएको रु.११ करोड ६६ लाख सम्बन्धमा असुल गरी जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ । यस सम्बन्धी व्यहोरा देहायअनुसार छन्:

९४.१ आर्थिक ऐन, २०७१ को दफा १४(३) ट र १४ (३) ग मा केबुलकार निर्माण गर्ने उद्योगले केबुलकार निर्माण कार्यका निमित्त आवश्यक पर्ने शीर्षक ७३ अन्तर्गतको तयारी क्याव वा क्याव निर्माण गर्न आवश्यक पर्ने स्टिल

पाता पैठारी गर्दा भन्सार महसुलमा पचास प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था छ। भाग ८४ को मिल, मेसिनरी एवं यन्त्रोपकरणहरु र उद्योग विभागको स्वीकृत स्किम बमोजिम सी.के.डी. वा एस.के.डी. अवस्थामा पटक पटक पैठारी हुने मिल मेसिनरीका मुख्य अवयव एवं तीनका पहिचानयोग्य अङ्गहरु एवं सहायक सामग्रीहरुमा चार प्रतिशत मात्र भन्सार महसुल लाग्ने तर भाग ७३ मा पर्ने फलाम वा स्पातका पाइपहरुमा दरबन्दी अनुसारकै महसुल असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। साथै भन्सार दरबन्दी उपशीर्षक ७३०८२ मा पर्ने टावर र ल्याटिस माष्टमा २० प्रतिशत भन्सार महसुल तथा १३ प्रतिशत मू.अ.कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्ने व्यवस्था छ।

सुख्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालयबाट गतवर्ष एक केबुलकार सञ्चालक पैठारीकर्ताले भाग ७३ मा पर्ने रु.३० करोड ८४ लाख मूल्यका स्टील तथा फलामका पाता एवं पोलहरु पैठारी गर्दा दरबन्दीअनुसार लाग्ने भन्सार महसुलको बैङ्क ग्यारेन्टी लिएको थियो। तर कार्यालयले आर्थिक ऐनबमोजिम सी.के.डी. तथा एस.के.डी.को छुट सुविधा दिई चार प्रतिशतमात्र भन्सार महसुल असुल गरी २०७३।४।२५ को कार्यालयको निर्णयबाट उक्त पैठारीकर्ताको बैङ्क ग्यारेन्टी फुकुवा गरेको छ। यसरी भन्सार दरबन्दी ७३०८२ बाट २० प्रतिशत भन्सार महसुल र मू.अ.कर असुल नगरी ऐन विपरीत छुट सुविधा प्रदान गरी बैङ्क ग्यारेन्टी फुकुवा गर्दा घटी भएको राजस्व रु.६ करोड २६ लाख असुल गर्नुपर्दछ।

९४.२ आर्थिक ऐन, २०७२ को दफा १४(३) त र थ अनुसार उद्योगले तोकिएको प्रयोजनको लागि कच्चा पदार्थ पैठारी गर्दा सुविधा पाउनेमा अन्य पैठारीकर्तालाई समेत निम्नानुसार छुट सुविधा दिएको रु.२ करोड ६१ लाख असुल हुनुपर्दछ।

सि.न.	भन्सार कार्यालय	छुट पाउने अवस्था	छुट लिएको उद्योग तथा पैठारीकर्ता	कच्चा पदार्थ	छुट लिएको राजस्व (रु लाखमा)
१	सुख्खा बन्दरगाह र विराटनगर	दाना तथा पशुपंजीको आहार उत्पादन गर्ने उद्योगले पिना र ठोस अवशेष पैठारी गर्दा लाग्ने भन्सार महसुलमा ५० प्रतिशत र कृषि सुधार शुल्कमा ६८ प्रतिशत छुट हुने,	तेल उत्पादन गर्ने उद्योग	पिना पैठारी	१७७
२	सुख्खा बन्दरगाह	भटमासको गेडाबाट तेल तथा पिना उत्पादन गर्ने उद्योगले भटमासको गेडा पैठारी गर्दा भन्सार महसुल ५० प्रतिशत र कृषि सुधार शुल्कमा १०० प्रतिशत छुट हुने,	दाना उत्पादन गर्ने उद्योग	सोयाबिन	३२
३	विराटनगर	दाना तथा पशुपंजी उद्योगले पैठारी गर्ने मकैको गेडा तथा उखुमा लाग्ने भन्सार महसुलमा पचास प्रतिशत छुट र कृषि सुधार शुल्कको हकमा अठसठ्ठी प्रतिशत छुट हुने व्यवस्था छ।	अन्य व्यापारीक कम्पनी:आर्गनिक, कृषि, र ब्राइडर	मकै	५२
		जम्मा			२६१

९४.३ भन्सार दरबन्दी तथा आर्थिक ऐन, २०७२ मा परम्परागत हस्तकलाका सामानमा भन्सार महसुल छुट दिने व्यवस्था नभएकोमा मेची भन्सार कार्यालयबाट सो समान पैठारी हुँदा भन्सार दरबन्दी ९७०३०० बाट भन्सार महसुल छुट दिई जाँचपास गरेकोले छुट भएको राजस्व रु.८४ लाख असुल गर्नुपर्दछ।

९४.४ भैरहवा भन्सार कार्यालयबाट एक पैठारीकर्ताले भन्सार उपशीर्षक ३२०४२० बाट कारोबार मूल्य रु.५ करोड २० लाखको स्टील टावर २६७ थान पैठारी गर्दा भन्सार महसुल २० प्रतिशत लगाई आधार बेगर मू.अ.कर छुट गरेको रु.६८ लाख धरौटीमा राखी जाँचपास गरेकोले धरौटीमा राखी जाँचपास गरेको रकम सदरस्थाहा हुनुपर्दछ।

९४.५ आर्थिक ऐन, २०७३ को दफा १४(२)(क) मा हवाईसेवा प्रदायक संस्थाले वा नागरिक उड्डयन प्राधिकरणबाट इजाजत प्राप्त गरेको कम्पनीले पैठारी गर्ने हवाईजहाज, हेलिकोप्टर, गेयरबक्स, इन्जिन, टायर, ब्याट्री, नटबोल्ट, रिभेट र पार्टपुर्जामा भन्सार महसुल १ प्रतिशतमात्र लाग्ने व्यवस्था छ। त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयले हवाईसेवा प्रदायक कम्पनी नभएको एवं नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले १६ जुलाई २०१६ देखि १ वर्षको लागि मात्र इजाजत प्रदान गरेको एक कम्पनीले सो मिति अगावै ती सामान पैठारी गर्दा सो छुट दिई जाँचपास गर्दा छुट भएको राजस्व रु.६४ लाख असुल हुनुपर्दछ।

९४.६ त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट एक वायुसेवा कम्पनीले एअरक्राफ्ट पार्ट्स फ्यान ब्लेड पैठारीगर्दा भन्सार दरबन्दी ८८०३३० (हवाई जहाज वा हेलिकोप्टर को पार्टपुर्जाहरु) बाट १ प्रतिशत भन्सार महसुल र १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाई जाँचपास गर्नुपर्नेमा भन्सार दरबन्दी ८४०९१०

(हवाइजहाजको इन्जिनको लागि) बाट १ प्रतिशत भन्सार महसुलमात्र लगाई जाँचपास गर्दा छुट भएको राजस्व रु.६३ लाख असुल हुनुपर्दछ ।

९५. **धरौटी तथा लगतमा सुविधा** - धरौटी तथा लगतमा पैठारी सुविधा दिएकोमा छुट भएको रु.५ करोड ७५ लाख असुल गर्नुपर्ने देखिएको छ । त्यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

९५.१ आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ६४ मा जुन प्रयोजनको लागि धरौटी राखिएको हो, सो काम पूरा भएपछि पन्ध्र दिन राजस्व खातामा दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । वीरगन्ज भन्सार कार्यालयको २०७२/७३ को आशिकुडा प्रणालीको तथ्याङ्कानुसार ६६८ वटा प्रज्ञापनपत्रबाट मालवस्तु पैठारी गर्ने विभिन्न फर्म तथा व्यक्तिहरूले अतिरिक्त महसुल र जरिवानाबापत बुझाउनुपर्ने भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि करबापत राखेको धरौटी रकम रु.४ करोड ४८ लाख सदरस्थाहा हुनुपर्दछ ।

९५.२ आर्थिक ऐन, २०७२ को अनुसूची १ को दफा १३ (२) मा कुनै खास कार्य वा प्रयोजनको लागि अस्थायी तवरबाट पछि फिर्ता लैजाने शर्तमा लगतमा पैठारी भएका सवारीसाधन, यन्त्र उपकरण एवं अन्य मालवस्तुहरू महसुल बुझाई सकेको अवस्थामा बाहेक तीन महिनाभित्र फिर्ता लगिसक्नुपर्ने अन्यथा त्यस्ता मालवस्तुहरू नेपाल सरकारले म्याद थप दिएको अवस्थामा बाहेक जफत गर्नुपर्ने उल्लेख छ । त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट उक्त सुविधाअर्न्तगत एक पैठारीकर्ताले फ्रेञ्च भाषामा निर्माण गरिने चलचित्र छाँयाकन गर्ने उपकरणहरू ३० मार्च २०१६ मा पैठारी गरी ६ अप्रिल २०१६ मा फिर्ता लैजाने शर्तमा रु.४ करोड ९८ लाख मूल्यका ६ थान उपकरणहरूको रु.९३ लाख महसुल निर्धारण गरी लगतमा जाँचपास गरेकोमा ती मालवस्तुहरू हालसम्म फिर्ता लगेको नदेखिएकाले ती सामान जफत गर्ने वा लाग्ने महसुल रकम राजस्व दाखिला हुनुपर्दछ ।

उक्त सुविधाअर्न्तगत सोही भन्सार कार्यालयबाट एक पैठारीकर्ताले २०१६।१।१४ मा रु.२ करोड ४ लाख मूल्यका चलचित्र छाँयाकन गर्ने उपकरणहरू ३२ थान पैठारी गरेकोमा पैठारी भएको मूल्यभन्दा रु.१ करोड ८३ लाख कम मूल्यका उपकरण निकासी गरेको देखिएकोले ऐनअनुसार फिर्ता हुन बाँकी उपकरण जफत गर्ने वा उक्त उपकरणहरूमा लाग्ने महसुल रु.३४ लाख असुल हुनुपर्दछ ।

९६. **लिजमा पैठारी** - आर्थिक ऐन २०७२ को दफा १४ (२) ख मा हवाई सेवा प्रदायक संस्थाले लिजमा पैठारी गर्ने हवाइजहाज हेलिकोप्टर वा तिनका इन्जिन पैठारी गर्दा पैठारी गरेको मितिले तिन वर्षभित्र फिर्ता गरेमा पैठारी हुँदा तिरेको भन्सार महसुल फिर्ता दिने उल्लेख छ । त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट यस वर्ष एक हवाईसेवा सञ्चालकले एअरबस लिजमा पैठारी गर्दा रु.४ करोड महसुल दाखिला गरेको छ । अन्य हवाईसेवा प्रदायक संस्थाहरूले हवाइजहाज हेलिकोप्टर र तीनका इन्जिनहरू लिजमा पैठारी गर्दा लाग्ने महसुल केहीमा धरौटी राखी तथा केहीमा राजस्व असुल गरी जाँचपास गर्ने गरेको देखिन्छ । धरौटीमा जाँचपास गरेका मालवस्तुको महसुल पूर्णरूपमा फिर्ता गर्ने गरिएको छ । एकै प्रकारका मालसामानको जाँचपासमा दोहोरो मापदण्ड अपनाउन मिल्ने देखिदैन ।

अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासअनुसार लिजमा पैठारी गर्दा छुट्टै भन्सार दरबन्दीको व्यवस्था गरी महसुल असुल गर्ने गरेको देखिन्छ । लिज पनि खरिदको एक प्रकार भएको हुँदा सो माध्यमबाट ल्याइएका मालवस्तुमा लाग्ने भन्सार महसुल नलाग्ने व्यवस्थाले लिज अवधि समाप्त भएपछि पूर्णरूपमा फिर्ता दिँदा राजस्व असुलीमा असर पर्ने हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास अनुरूप छुट्टै दरबन्दीको व्यवस्था गरी भन्सार महसुल असुल गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

९७. **पासबुक धरौटी** - आर्थिक ऐन, २०७२ को अनुसूची-१ को दफा ११ अर्न्तगत बण्डेड वेयर हाउसको सुविधा बमोजिम पैठारी भएको सामान १२ महिनाभित्र निकासी वा परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा बिक्री नगरेमा स्थानीय बिक्री मानी, नियमानुसार लाग्ने महसुल धरौटी रहेको रकमबाट सदरस्थाहा गरी लाग्ने महसुलको १० प्रतिशतको जरिवानासमेत पैठारीकर्ताबाट असुल गरिने व्यवस्था छ । वीरगन्ज, र भैरहवा भन्सार कार्यालय अर्न्तगत विभिन्न पैठारीकर्ताले पैठारी गरेको सामानबाट तयारी मालवस्तु बनाई तोकिएको समयभित्र निकासी तथा बिक्री नगरेको तथा म्याद थपको लागि निवेदनसमेत नदिएकोले उक्त धरौटी रु.६६ लाख र सोमा लाग्ने १० प्रतिशत जरिवानासमेत असुल गर्नुपर्दछ ।

९८. **बैङ्क जमानत** – भन्सार नियमावली, २०६४ को नियम १६ मा बण्डेड वेयर हाउसको इजाजतपत्रवालाले निकासी वा स्वदेशमा नै परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा बिक्री गरिने मालवस्तु उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थमा लाग्ने महसुल बैङ्क जमानत दिई पैठारी गरेको कच्चा पदार्थबाट ११ महिनाभित्र तयारी वस्तु बनाई निकासी नगरेमा वा म्याद थपको अवधिसमेत समाप्त भएको अवस्थामा बैङ्क जमानतबाट भन्सार महसुलमा लाग्ने २५ प्रतिशत थप रकम असुल गरिने व्यवस्था छ। विराटनगर, त्रिभुवन विमानस्थल, वीरगन्ज र भैरहवा भन्सार कार्यालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार विभिन्न ६३ उद्योगले बैङ्क जमानतको आधारमा पैठारी गरेको कच्चापदार्थबाट पैठारी मितिले ११ महिनाभित्र तयारी वस्तु निकासी गरेको नदेखिएकोले ती उद्योगहरूले पैठारी गरेको कच्चापदार्थमा लाग्ने भन्सार महसुल र सोको २५ प्रतिशत थप महसुलसमेत रु.८ करोड ८१ लाख असुल गर्नुपर्दछ।
९९. **जाँचपास पछिको परीक्षण** – भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ३४ मा जाँचपास भैसकेपछि छानिएका फर्म वा मालवस्तुको जाँचपास पछिको परीक्षण गर्नसक्ने व्यवस्था छ। परीक्षण गर्दा मूल्याङ्कन कम भई राजस्व घटी भएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो पैठारीकर्ताबाट घटी भएको मूल्यको छुट कर, महसुल र उपदफा २ र ३ बमोजिम शतप्रतिशत थप महसुल असुल गरी प्रचलित कानूनबमोजिम अन्य सजाय गर्न सकिने उल्लेख छ। त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल भन्सार कार्यालय र विराटनगर भन्सार कार्यालयले जाँचपास पछिको परीक्षण गरी असुल गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको रु.३२ लाख असुल गर्न बाँकी रहेकाले असुल गर्नुपर्दछ।
१००. **भन्सार कोष खाता**– भैरहवा भन्सार कार्यालयको यस वर्ष भन्सार कोष खातामा रु.३ अर्ब ३० करोड ४५, लाख पैठारीतर्फको धरौटी आम्दानी देखाएकोमा आशिकुडा को धरौटी हिसाबमा रु.३ अर्ब १७ करोड ९० लाख धरौटी आम्दानी देखाएको छ। यसरी आशिकुडाअनुसार देखिएको धरौटी र भन्सार कोष खातामा देखाएको धरौटीमा रु.१२ करोड ५६ लाख फरक परेको सम्बन्धमा छानबिन गरी हिसाब मिलान गर्नुपर्दछ।
- महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको पत्रानुसार वर्षान्तमा शून्य मौज्जात हुनुपर्ने यस खातामा त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयको रु.७ करोड २३ लाख, विराटनगर भन्सार कार्यालयको रु.७३ लाख, वीरगन्ज भन्सार कार्यालयको रु.८७ करोड ८० लाख र भैरहवा भन्सार कार्यालयको रु.७४ करोड ४१ लाखसमेत कुल रु.१ अर्ब ७० करोड १७ लाख मौज्जात रहेको छ। यस सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखा समितिको २०७३/१९ मा भन्सार कोषखाताको २०७३ आषाढ मसान्तभित्र हिसाब मिलान गरी सम्परीक्षण गराउन निर्देशन दिएकोमा सोको कार्यान्वयन गरेको छैन।

निवृत्तभरण व्यवस्थापन कार्यालय

१०१. **निवृत्तिभरण दायित्व** – निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३९(ख) मा नेपाल सरकारले तोकेको मितिभन्दा पछि नियुक्त हुने निजामती कर्मचारीलाई उपदान तथा निवृत्तभरण दिने प्रयोजनको लागि छुट्टै उपदान तथा निवृत्तभरण कोष खडा गर्ने व्यवस्था छ। हालसम्म यस्तो कोषको व्यवस्था हुन नसकेको कारणले निवृत्तभरण खर्चको भार प्रत्येक वर्ष वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ। निवृत्तिभरण खर्च २०७०/७१ मा रु.२४ अर्ब ३८ करोड, २०७१/७२ मा रु.२६ अर्ब १ करोड र २०७२/७३ मा रु.३४ अर्ब ९८ करोड पुगेको छ। निवृत्तिभरण खर्च २०७१/७२ को तुलनामा ३४.४९ प्रतिशत बढी रहेको छ। निवृत्तिभरण दायित्व बढ्दै गएको सन्दर्भमा योगदानमूलक निवृत्तिभरणको अवधारणालाई कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने व्यहोरा औल्याइएकोमा सरकारले बजेटमार्फत नीतिगत प्रतिबद्धता जनाए तापनि कार्यान्वयन हुनसकेको छैन।

राजस्व अनुसन्धान विभाग

१०२. **आयकर** – विभागले शंकास्पद करदाताको कारोबार छानबिन गरी आयकरतर्फ संशोधित कर निर्धारण गर्न छुट कारोबारको बारेमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयलाई जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष विभागले आयकरतर्फ रु.३५ करोड ४६ लाख छुट कारोबारको जानकारी पठाएकोमा सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट सो छुट कारोबार समावेश गरी संशोधित कर निर्धारण गरे नगरेको सम्बन्धमा कुनै

अभिलेख नरहेको साथै सो सम्बन्धमा अनुगमन समेत गरेको छैन । अनुसन्धानबाट पत्ता लागेका राजस्व चुहावटलाई समयमा नै छानबिन गरी कर निर्धारण गरिनुपर्दछ ।

१०३. **सुन चाँदी जफत** - राजस्व अनुसन्धान विभाग पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, बुटवलबाट सुन चाँदी सम्बन्धी मुद्दाको फैसला भई जफत भएका ६५ तोला ९५ लाल सुन र २.१२२ के.जी. चाँदीका गहना लिलाम बिक्री नभई सुन चाँदी व्यवसायी सँघ बुटवल शाखाले मूल्याङ्कन गरेअनुसार बिगो रु.३५ लाख र शतप्रतिशतले हुने जरिवाना रु.३५ लाख समेत रु.७० लाख दाखिला गर्नेगरी नेपाल राष्ट्र बैङ्कमा २०७२।७।२३ मा पठाएकोमा सो रकम राजस्व दाखिला भएको छैन ।

संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्था

कर्मचारी सञ्चय कोष (२०७२।७।३)

१०४. **वित्तीय स्थिति तथा सञ्चालन नतिजा** - कोषको यस वर्षसम्म सञ्चयकोष रु.२ खर्ब १७ अर्ब ६१ करोड, जगेडा तथा अन्य कोष रु.४ अर्ब ६६ करोड, दायित्व रु.८८ करोड र व्यवस्था रु.१ अर्ब ५६ करोड समेत जम्मा स्रोत रु.२ खर्ब २४ अर्ब ७० करोड रहेको छ । उक्त स्रोतमध्ये राष्ट्रिय बचत तथा ऋणपत्र, मुद्दती निक्षेप र शेयर लगानी रु.७५ अर्ब ७३ करोड, परियोजना कर्जा रु.२३ अर्ब ३७ करोड, सञ्चयकर्ता सापटी रु.१ खर्ब १८ अर्ब १५ करोड, स्थिर तथा निर्माणाधीन सम्पत्तिमा रु.१ अर्ब १४ करोड (सम्पत्तिमा लगानी समेत) र विविध सम्पत्तिमा रु.२ अर्ब १४ करोड उपयोग र रु.४ अर्ब १७ करोड नगद तथा बैङ्क मौज्जात रहेको छ । गत वर्ष कोषले रु.१ अर्ब ७१ करोड नाफा गरेकोमा यो वर्ष रु.१ अर्ब ६० करोड नाफा गरी नाफा घटेको छ ।

१०५. **आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था**-यस सम्बन्धमा देखिएकाव्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१०५.१ यस वर्षको अन्त्यमा बैङ्क हिसाब मिलान हुन बाँकी रु.१ अर्ब ५६ करोड ३३ लाख देखिएको छ । उक्त रकमको आयुगत विवरण उपलब्ध नभएकाले सो रकमले कोषको सम्पत्ति, दायित्व, आय तथा व्ययमा पर्न सक्ने असर यकिन गर्ने अवस्था छैन । समयमै हिसाब मिलान गर्नुपर्दछ ।

१०५.२ घर कर्जा, शैक्षिक कर्जा र सरल चक्र कर्जामा कोषको लगानी नीति, २०७१ को परिच्छेद ५ मा सञ्चयकर्ता कर्जाको वर्गीकरण तथा जोखिम व्यवस्था केन्द्रीय बैङ्कको नियम वा विवेकशील मूल्य मान्यताअनुसार भएको पाइएन । कोषले एक वर्षदेखि तीन वर्षसम्म कर्जामा ब्याज नतिर्ने ऋणीलाई समेत असल कर्जामा नेर कर्जा जोखिम व्यवस्था गरेको पाइयो । केन्द्रीय बैङ्कको नियम वा विवेकशील मूल्य मान्यताअनुसार कोषले लगानी नीति पुनरावलोकन गरी कर्जा वर्गीकरण र कर्जा नोक्सानी व्यवस्था सोहीबमोजिम निर्धारण गरी वित्तीय विवरणमा लेखाङ्कन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१०६. **परियोजनाकर्जा** - यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१०६.१ परियोजना कर्जाअन्तर्गत संस्थागत कर्जा र सहवित्तीयकरण कर्जा गत वर्ष रु.२५ अर्ब ५९ करोड रहेकोमा यस वर्ष रु.१४ अर्ब ५२ करोडमात्र रहेको छ । कोषको लगानी ४३ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ । त्यस्तै कर्जाप्रवाहका क्रममा ऋणीले प्रत्येक वर्ष आफ्नो वित्तीय विवरण कोषमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था गरे पनि अधिकांश ऋणीले लेखापरीक्षण प्रतिवेदन तथा वित्तीय विवरण कोषमा पठाउने गरेको पाइएन । सहवित्तीयकरण अर्न्तगत प्रवाह भएका ११ ऋणीको रु.५२ करोड मौज्जात सुनिश्चितता प्राप्त भएको छैन ।

१०६.२ कोष र एक प्रा.लि.बीच २०६८।१।२।२७ मा एक परियोजनाका लागि कर्जा प्रदान गर्ने सम्झौता भएको थियो । ऋणी कम्पनीलाई प्रवाह भएको ऋण रकम हाल खराब कर्जामा वर्गीकरण भइसकेको छ । ऋणी कम्पनी तीन वर्षयता सम्पर्कमा रहेको पाइएन । कम्पनीले चालू आर्थिक वर्षको अन्तसम्म रु.३० करोड ७८ लाख भुक्तानी गर्नुपर्ने देखिन्छ । २०७०।१।२० र २०७०।१।२१ मा गोरखापत्र दैनिकमा ऋणीलाई कर्जा चुक्ता गर्न ३५ दिने सूचना प्रकाशित गरेको देखिन्छ । त्यसपछि कर्जा असुली तथा धितो लिलामी सम्बन्धमा कोषले कुनै कारबाही गरेको पाइएन । कानुनको पालना नगर्नेलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

१०७. **भवनबहाल** – यससम्बन्धी देखिएकाव्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- १०७.१ कोष र भाडावाल एक एग्रीबीच २०७१/१९ मा लगनखेलस्थित कोषको भवन पूरै भाडामा दिन १५ वर्षको लागि मासिक भाडा रु.५४ लाख ७० हजारमा सम्भौता भएको थियो । सम्भौताबमोजिम कोषले भाडाबापत प्राप्त गर्नुपर्ने बक्यौता रु.८ करोड ८३ लाख देखिन्छ । उक्त भवनको भाडा प्रयोजनको लागि लिएको रु.६ करोड ५६ लाख बराबरको बैङ्क जमानतको हिसाबमा पनि नपुग रकम रु.२ करोड २७ लाख कोषलाई नोक्सान पुग्ने देखिएकोले कोषका सम्बन्धित कर्मचारीलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।
- १०७.२ कोष र एक मेडिकल कलेजबीच पोखरास्थित एक भवन औसत प्रतिवर्ग फिट रु.७६२ पर्ने गरी २०६५/११/३० मा करार सम्भौता भएकोमा सोही कलेजलाई २०६९/१५/१८ मा नयाँ भवन निर्माण गर्न स्वीकृत दिई मासिक भाडा औसत रु.८३८ प्रतिवर्ग फिट पर्ने गरी सम्भौता गरेको पाइयो । शुरुको सम्भौता दरमा नै भाडा दर वृद्धि हुँदा प्रतिवर्गफिट रु.९।२२ हुने भएकोले प्रतिवर्ग फिट रु.०।८४ घटी हुने गरी भवन भाडामा दिएको देखिन्छ । कलेजले २०७३ असार मसान्तसम्म बुझाउन बाँकी कुल बक्यौता रु.१८ लाख र शर्तबमोजिमको पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति दाखिला गरेको छैन । निर्माण भएको नयाँ भवनको पूरै भाडा असुल नहुनुका साथै २०७३/२।३१ मा जम्मा गर्नुपर्ने रु.४० लाख धरौटीसमेत दाखिला गरेको छैन । रकम असुलीमा कारबाही अगाडि बढाउनुपर्दछ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक (२०७२/७३)

१०८. **वित्तीय स्थिति तथा सञ्चालन नतिजा** - बैङ्कको विदेशी मुद्रामा रहेको वित्तीय सम्पत्ति रु.९ खर्ब १९ अर्ब ७९ करोड, स्वदेशी मुद्रामा रहेको वित्तीय सम्पत्ति रु.६१ अर्ब ३५ करोड र अन्य सम्पत्ति रु.४ अर्ब ८४ करोड समेत जम्मा सम्पत्ति रु.९ खर्ब ८५ अर्ब ९८ करोड रहेको छ । बैङ्कको विदेशी मुद्रामा रहेको वित्तीय दायित्व रु.१८ अर्ब ६२ करोड, स्वदेशी मुद्रामा रहेको वित्तीय तथा अन्य दायित्व रु.८ खर्ब २४ अर्ब ७० करोड र पुँजी तथा जगेडा कोषतर्फ रु.१ खर्ब ४२ अर्ब ६५ करोड रहेको छ ।

गत वर्ष रु.१२ अर्ब ९५ करोड खुद नाफा भएकोमा यो वर्ष सोमा वृद्धि भई रु.३८ अर्ब ७८ करोड भएको छ । गत वर्षको सञ्चालन नाफा रु.१० अर्ब ७६ करोड को तुलनामा यस वर्ष रु.१३ अर्ब ९० करोड हुनुका साथै, वैदेशिक विनिमय नाफा रु.२ अर्ब ५३ करोडबाट रु.१८ अर्ब १४ करोड हुनुको कारणले यस वर्ष खुद नाफामा वृद्धि आएको हो । त्यस्तै सुन चाँदीको पुनःमूल्याङ्कनमा गत वर्ष रु.१ अर्ब २२ करोड घाटा भएकोमा यस वर्ष रु.५ अर्ब ७१ करोड नाफा भएकोले पनि बैङ्कको खुद नाफामा वृद्धि देखिएको हो । खुद नाफामध्ये वितरणयोग्य बचत रु.१५ अर्ब १७ करोड ६० लाख कायम गरेको छ । वितरणयोग्य नाफाबाट नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ को दफा ४१ अनुसार जगेडा तथा कोषहरूमा रकम छुट्याई बाँकी ४७.७७ प्रतिशतले हुने रु.७ अर्ब २५ करोड नेपाल सरकारलाई भुक्तानी गर्ने गरी छुट्याएको छ ।

१०९. **आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था** - यस सम्बन्धमा देखिएकाव्यहोरा देहायअनुसार छन्:

१०९.१ विवरणअनुसार २०७२/७३ मा सुन मौज्जात २ हजार ६१५ किलो १३९ ग्राम र चाँदी १ लाख २६ हजार १७२ किलो ३१० ग्राम रहेको छ । उपर्युक्त मौज्जातको शुद्धताको मात्राअनुसार टच नम्बरसहित विवरण राख्नुपर्नेमा कुल मौज्जातको तौल परिमाण र रकममात्रको विवरण राखेको छ । सुन चाँदीको भौतिक परीक्षण कित्ताबी परिमाणको आधार माग दिएकोमा परिमाण तथा गुणस्तरको समेत परीक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१०९.२ आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८ तथा २७ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम कर्मचारीलाई प्रचलित ब्याजदरभन्दा कम ब्याजमा दिइएको सहूलियत कर्जामा फरक दरले हुने रकमलाई कर्मचारीको करयोग्य आयमा राखी कर गणना गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम गरेको छैन । आयकर ऐनको पालना नगरेकोमा जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

१०९.३ नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन, २०५८ को दफा ५९ बमोजिम चलनचल्तीमा रहेको सिक्काबापतको रकमलाई मौद्रिक दायित्व कायम गर्नुपर्नेमा सो गरेको छैन ।

११०. **लगानी** - बैङ्कको कुल लगानी रु.९ खर्ब ३५ अर्ब ३८ करोडमध्ये वैदेशिक लगानीतर्फ अमेरिकी सरकारी ट्रेजरी बिलमा रु.५ अर्ब ३३ करोड, भारत सरकारको ट्रेजरी बिलमा रु.२ खर्ब ३ अर्ब ७ करोड, रिपो खरिदमा

रु.४८अर्ब ४ करोड, बैङ्कमा आवधिक निक्षेपमा रु.४ खर्ब २५ अर्ब ९८ करोड, सुनमा रु.२८ अर्ब २१ करोड लगानी गरेको छ । त्यस्तै स्वदेशी लगानीतर्फ सरकारी सुरक्षणमा रु.२१ अर्ब २८ करोड, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थामा रु.३ अर्ब ४३ करोड, स्वदेशी बैङ्कको मुद्दती निक्षेपमा रु.१७ अर्ब ३३ करोड र अन्यमा रु.१ खर्ब ८२ अर्ब ७१ करोड रहेको छ ।

१११. **लेखामानको पालना** - अन्तर्राष्ट्रिय लेखामान २७ बमोजिम सहायक कम्पनीहरूको हिसाबलाई समावेश गरी एकीकृत वित्तीय विवरण तयार नगरेको, लेखामान २८ बमोजिम एसोसिएट कम्पनीहरूको संक्षिप्त वित्तीय जानकारीहरू वित्तीय विवरणमा समावेश नगरेको र लेखामान ३९ बमोजिम बिक्रीयोग्य लगानीमा वर्गीकरण नगरेको राष्ट्रिय वचतपत्र रु. १६ अर्ब ९ करोडलाई उचित मूल्यमा मापन नगरेकोले सोअनुसार पालना गर्नुपर्दछ ।

११२. **कर्मचारी सुविधा** - कर्मचारी सञ्चयकोष, औषधि उपचार कोष, उपदान कोष र कर्मचारी सुरक्षा कोषका अलावा नेपाल राष्ट्र बैङ्कका कर्मचारीहरूलाई दिइएका १४ किसिमका भत्तामध्ये ७ किसिमका भत्ता सबैले र थप ७ किसिमका भत्ता विशेष समूहका कर्मचारीहरूले पाउने गरेका छन् । यस्ता भत्ता र प्रोत्साहनबापतको खर्च तलब खर्चको अनुपातमा १९५ प्रतिशत हुन आउँछ । यो वर्ष तलबबाहेक रु.१ अर्ब १० करोड अन्य भत्ता तथा प्रोत्साहनको निमित्त खर्च लेखेको छ ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८ तथा २७ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम कर्मचारीलाई प्रचलित ब्याजदरभन्दा कम दरमा दिइएको सहूलियत कर्जामा फरक दरले हुने रकमलाई कर्मचारीको करयोग्य आयमा राखी कर गणना गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम गरेको छैन । यस वर्षसम्म रु.४ अर्ब ३९ करोड कर्मचारी ऋण प्रवाह गरेकोमा रु.१ अर्ब ३० करोडमा १ प्रतिशत र रु.१३ करोडमा ३ प्रतिशत ब्याज असुल गरेको छ भने बाँकी रु.२ अर्ब ९६ करोडमा ब्याजसम्म लिएको छैन । त्यस्तै अतिरिक्त भत्ता र निमित्त विशेष भत्ताबापत यस वर्ष रु.१ करोड १३ लाख भुक्तानी भएकोमा ऐनले तोकेको औसत दरले कर कट्टा गर्नुपर्नेमा १५ प्रतिशतमात्र कट्टा गरेको छ । उक्त रकममा नियमानुसार लाग्ने कर सम्बन्धित कर्मचारीबाट असुल गरी राजस्व दाखिला गर्नुपर्दछ ।

११३. **मुनाफा फिर्ता** - बैङ्कले २०६९/१०/१ मा जारी गरेको सार्वजनिक सूचनामा विदेशी मुद्रामा गरेको लगानीबाट आर्जन गरेको मुनाफा फिर्ता लैजान पुँजी भित्रिएको प्रमाण स्वरूप विदेशी बैङ्कमार्फत नेपाली बैङ्कमा जम्मा भएको खाताको विवरण पेश गर्नुपर्ने उल्लेख छ । एक सञ्चार कम्पनीले २०७१/८/२१ भन्दा अघि रु.५ करोड ८० लाख ७४ हजारमात्र नेपाली बैङ्कमा जम्मा गरेको र सो मितिपछि २०७२/११/१७ सम्ममा थप रु.२ करोड २० लाख ८७ हजार नेपालको एक निजी क्षेत्रको बैङ्कमा जम्मा भएको सो कम्पनीको २०७३/३/१३ को पत्रमा उल्लेख छ । यसरी २०७१/८/२१ भन्दापछि मात्र नेपालमा प्राप्त भएको पुँजी देखाई २०६८/६/९ को मुनाफा रु.८ अर्ब ८० करोड फिर्ता लैजान सहमति दिएको छ । प्रतिनिधिसभा अर्थ समितिले २०७३/२/२१ मा नेपाल सरकारलाई कम्पनीको स्वामित्व परिवर्तन र लाभ कर सम्बन्धमा छानबिन गरी दोषीलाई कारवाही गर्न निर्देशन दिएकोमा सोअनुसार नगरी कम्पनीलाई मुनाफा फिर्ता लैजान सहमति दिएको देखियो । निर्देशनको अनुपालना भएको पाइएन ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क लिमिटेड (२०७२/७३)

११४. **वित्तीय स्थिति तथा सञ्चालन नतिजा** - बैङ्कको शेयर पुँजी रु.८ अर्ब ५९, जगेडा तथा अन्य कोष रु. २ करोड, तिर्न बाँकी कर्जा रु.९४ करोड, निक्षेप दायित्व रु. १ खर्ब ४६ अर्ब २१ करोड, भुक्तानी दिनुपर्ने बिल तथा अन्य दायित्व रु.१० अर्ब ६७ करोडसमेत पुँजी तथा दायित्व रु.१ खर्ब ६६ अर्ब ४३ करोड रहेको छ । सम्पत्तितर्फ नगद तथा बैङ्क मौज्जात रु.२८ अर्ब ७४ करोड, लगानी रु.४३ अर्ब ७७ करोड, कर्जा लगानी रु.८१ अर्ब ७८ करोड, स्थिर सम्पत्ति रु.५१ करोड र अन्य सम्पत्ति रु.११ अर्ब ६३ करोड रहेको छ । गत वर्षसम्मको सञ्चित नोक्सानी रु.६ अर्ब २५ करोड रहेकोमा यो वर्षसम्मको नोक्सान रु.४ अर्ब ३७ करोड रहेको छ । गत वर्ष बैङ्कले सञ्चालन मुनाफा रु.१ अर्ब ४७ करोड गरेकोमा यो वर्ष रु.१ अर्ब ७३ करोड मुनाफा गरेको छ ।

११५. **आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था** - यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

- ११५.१ अन्तर शाखा हिसाब मिलानको अवस्था कमजोर रहेकोले यस वर्षको अन्त्य सम्ममा अन्तर शाखा हिसाब मिलान हुन बाँकी रकम रु.३ अर्ब ३७ करोड देखिएको छ । हिसाब मिलान हुन नसकी वर्षौंदेखि बाँकी रहेका रकमहरूसमेत समावेश रहेको, आयुगत बक्यौता विवरण तयार गरी चारित्रीकरण नगरिएको र त्यस्ता रकमहरूको हिसाब मिलान नभएबाट बैङ्कको सम्पत्ति, दायित्व, आय तथा व्ययमा कारोबारको प्रकृतिअनुसार पर्ने असर यकिन गर्न सक्ने अवस्था रहेको छैन ।
- ११५.२ नेपाल राष्ट्र बैङ्कको निर्देशिका ३.१०.२(क)(ख) अनुसार क्षेत्रगत रुपमा प्रवाह गरेको कर्जा तथा सुविधालाई इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले कर्जा सघनताअनुसार दुई तहमा छुट्याएर अनुगमन, नियन्त्रण तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । बैङ्कले उक्त निर्देशनअनुसार रु.८१ अर्ब ७ करोड ८२ लाख कर्जाको वर्गीकरण गरी निर्देशनको पालना गर्नुपर्दछ ।
- ११५.३ म्याद पूरा भएको निक्षेप रु.६५ करोड र अप्रमाणित निक्षेप रु.४ करोड गरी जम्मा रु.९९ करोड समावेश रहेको छ । गत वर्ष यस्ता रकमहरू क्रमशः रु.५० करोड र रु.३४ करोड गरी रु.८४ करोड रहेको थियो । यस्ता रकममा गत वर्षको तुलनामा वृद्धि भएकोले व्यवस्थापनबाट वाञ्छित कार्य भएको देखिएको छैन । म्याद पूरा भएका निक्षेपलाई नवीकरण गराउने, फिर्ता हुन नसकेका निक्षेपहरूलाई फिर्ता हुन नसकेको कारणको प्रकृतिअनुसार वर्गीकरण गरी उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्नुपर्नेमा सो गरेको छैन । रकम सम्बन्धित निक्षेप खातामा जम्मा गर्न ढिलाई भएबाट बैङ्कको साखमा प्रतिकूल असर पर्न जाने र ब्याजको हिसाब नहुँदा ब्याज खर्च पनि कम लेखाङ्कन हुनजान्छ ।
- ११५.४ खुद अग्रिमआयकर २०७२।७३ को अन्त्यमा रु.१ अर्ब ६३ करोड देखाएको छ । २०५९।६० देखि २०६८।६९ सम्मको विभागबाट निर्धारण भएअनुसार रु.४ अर्ब १२ करोड थप आयकर तिर्नुपर्ने देखिएकोमा सम्भावित दायित्वमा देखाइएको छ । तर कर फर्छौट भैसकेका वर्षहरूको कर दायित्व तथा तिरेको कर रकम मिलान गरी बाँकी वर्षको आयकर दायित्व र अग्रिम आयकर भुक्तानी रकमको यथार्थ विवरण वित्तीय विवरणमा भिडान गरी राखेको छैन । यथार्थ विवरण तयार गरी आवश्यक हिसाब मिलान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ११५.५ प्रमुख लेखा नीतिसम्बन्धी टिप्पणीमा कर्मचारीहरूको घोषित अवकाश सुविधासँग सम्बन्धित दायित्व यकिन गर्न हरेक वर्ष बीमाङ्कीय मूल्याङ्कन गराई सो मूल्याङ्कनअनुसार हुन आउने थप अवकाश दायित्वलाई नेपाल लेखामान १९ बमोजिम लेखाङ्कन गरी अवकाशको दायित्व व्यवस्था गर्ने नीति लिएको छ । प्रारम्भिक बीमाङ्कीय मूल्याङ्कन प्रतिवेदनबमोजिम पेन्सन तथा उपदान, सञ्चित विदा र सावधिक जीवन कोष गरी रु.२ अर्ब ९२ करोड २४ लाखको खुद थप दायित्व सिर्जना भएको देखिन्छ । पेन्सन दायित्व वर्षैपिच्छे वृद्धि भएको हुँदा सो दायित्वको जोखिम न्यूनीकरण गर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- ११५.६ नेपाल राष्ट्र बैङ्कले अपलेखन गरेका कर्जाहरूको धितो सम्पत्तिहरू बैङ्कले सकार गर्ने र नगरेमा अपलेखन गर्न नमिल्ने निर्देशन जारी गरेकोमा सो विपरीत अपलेखन गरेको रु.४ अर्ब ८१ करोडमध्ये यस वर्षसम्म रु.१ अर्ब ५१ करोडमात्र असुल भई साँवा रु.३ अर्ब ३० करोड असुलउपर गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ ।
- ११५.७ एक विदेशी संस्थालाई भुक्तानी गरेको रु.७ करोड ९० लाख तिरेको रकममा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ८(२) बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर कट्टी गरेको छैन । ऐनको प्रावधानबमोजिम सोको लाग्ने शुल्क, जरिवाना र ब्याजसमेत गणना गरी असुल गर्नुपर्दछ ।
- ११५.८ नेपाल राष्ट्र बैङ्कअन्तर्गत यस बैङ्कको किताबी मौज्जात रु.१७ अर्ब ८१ करोड लिनुपर्ने रहेको छ भने नेपाल राष्ट्र बैङ्कको विवरणतर्फ रु.१५ अर्ब ८० करोड दिनुपर्ने रहेको देखिन्छ । बैङ्कले उक्त फरक रु.२ अर्ब १ करोडको हिसाब मिलान विवरण तयार गरेको छैन । हिसाब मिलानमा तदारुकता अपनाउन आवश्यक छ ।
- ११५.९ विगत वर्षमा ऋण असुल गर्न धितो राखेको घर जग्गा बैङ्कले सकार गरेको रु.८ करोड ३६ लाख बराबरको सम्पत्ति अन्य व्यक्तिहरूले प्रयोग गरेबापत प्राप्त हुनुपर्ने आम्दानी लेखाङ्कन भए नभएको यकिन गरेको देखिँदैन । साथै सकार गरेका सम्पत्तिबाट भोगचलन गरिरहेका व्यक्तिहरूलाई हटाउन सकेको छैन । सकार गरिएका सम्पत्तिबाट आय प्राप्त गर्न तत्काल ध्यान दिनुपर्दछ ।

११६. **म्याद नाघेको कर्जा**— यस वर्ष बैङ्कले रु.१ करोडभन्दा बढी कर्जा बाँकी भएको विभिन्न ११ ठूला ऋणीको रु. ४३ करोड ९० लाख ५९ हजार राफसाफ गरेको छ। त्यस्तै जनकपुर चुरोट कारखानासँग लिन बाँकी साँवा ब्याज गरी रु.११ करोडभन्दा बढी रकम असुलीको लागि उद्योग मन्त्रालय तथा अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार भए तापनि हालसम्म शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकी देखिन्छ। म्याद समाप्त भएका कर्जाको असुलीमा सक्रियता अपनाउनुपर्दछ।

कृषि विकास बैङ्क लिमिटेड

बैङ्कको २०७२/७३ को लेखापरीक्षण र वित्तीय प्रतिवेदनको विश्लेषणबाट देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

११७. **वित्तीय स्थिति तथा सञ्चालन नतीजा** - बैङ्कको शेयर धनीकोष गत वर्षभन्दा १२.५१ प्रतिशतले वृद्धि भई यो वर्ष अग्राधिकार शेयर समेतको पुँजी रु.११ अर्ब ५५ करोड ५६ लाखसहित रु.१८ अर्ब १२ करोड ७२ लाख पुगेको छ। यो वर्ष राष्ट्र बैङ्कको जोखिम भारत सम्पत्तिमा कुल पुँजी कोष अनुपात १७.१६ प्रतिशत रहनुका साथै निक्षेप दायित्वबाहेक वर्षान्तमा ऋणपत्र र कर्जा शीर्षकमा दायित्व रु.१ अर्ब ९४ करोड २५ लाख रहेको तुलनामा चालु सम्पत्तितर्फ बैङ्क मौज्जात सहित तरल सम्पत्ति रु.१० अर्ब ८१ करोड ११ लाख रहेको हुँदा बैङ्कको दायित्व भुक्तान क्षमता सुदृढ रहेको छ।

वर्षान्तमा रहेको निक्षेप रु.८७ अर्ब ३८ करोड ७१ लाखबाट गत वर्षभन्दा १५.९१ प्रतिशतले कर्जा तथा सापटमा वृद्धि भई यो वर्ष रु.७९ अर्ब ४८ करोड ९५ लाख परिचालन भएको छ। बैङ्कको कुल कर्जा तथा सापटमा निष्क्रिय कर्जाको अनुपात गत आर्थिक वर्षको ५.३५ प्रतिशतमा सुधार भई यो वर्षान्तमा ४.३५ प्रतिशत कायम हुन पुगेको छ।

बैङ्कको गत वर्षभन्दा यो वर्ष खुद व्याज आमदानी ११.६७ प्रतिशतले वृद्धि भई कुल सञ्चालन आमदानी रु.७ अर्ब ४२ करोड ३२ लाख कायम भएको छ। सम्भावित नोक्सानी व्यवस्था अधिको सञ्चालन मुनाफा यो वर्ष २२.१३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.३ अर्ब ६४ करोड ३९ लाख पुगे तापनि सम्भावित नोक्सानी व्यवस्थाबाट यो वर्षको फिर्ता रकम गत वर्षभन्दा रु.२ अर्ब ३८ करोड २० लाखले कम हुनाका कारण गत वर्षभन्दा यो वर्ष खुद नाफा २९.३८ प्रतिशतले घटन गई रु.२ अर्ब ४६ करोड ४६ लाख कायम भएको छ। खुद नाफामा कमी र शेयर संख्या पनि बढ्नुका कारण प्रति शेयर आमदानी गत वर्ष रु.१११.७७ रहेकोमा यो वर्ष रु.६२.५९ रहने देखिन्छ। यो वर्ष थप भएको रु.५ करोड ५६ लाखसहित कुल गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति रु.२० करोड ८ लाख पुगेको छ। यस स्थितिमा निष्क्रिय कर्जालाई असल कर्जामा परिवर्तन गर्न र सोको जोखिम न्यून गर्न नियन्त्रण वातावरण प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट २०७४ आषाढ मसान्तसम्म साधारण चुक्ता पुँजी रु. ८ अर्ब पुऱ्याउनुपर्ने र सोमा अग्राधिकार शेयर पुँजी वापतको रकम समावेश गर्न नमिल्ने व्यवस्था गरिएकोले हाल बैंकको चुक्ता पुँजी रु. ३ अर्ब ९३ करोड ७६ लाखमात्र रहेकोले बैंकले तदनुरूप पुँजी योजनाका आधारमा समयमै चुक्ता पुँजी पुर्याउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ।

११८. **लेखामानको पालना** - नेपालवित्तीय प्रतिवेदन मानानुसार वित्तीय विवरण तयार नहुनाले र सोबमोजिम खुलासा गरिएको सम्बन्धमा उचित र पर्याप्त प्रमाण नरहेकोले सो मानबमोजिम वित्तीय विवरणउपर लेखापरीक्षकले राय व्यक्त गरेको छैन।

११९. **नियम र आन्तरिक कार्यविधिको पालना** - यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:

११९.१ वित्तीय विवरणकोअन्य सम्पत्ति शीर्षकमा अन्तर शाखा हिसाब मिलान हुन बाँकी खुद डेबिट रकम रु.१३ करोड ९४ लाख रहेको छ। सोमा विगत वर्षहरुदेखिका रकम समावेश गरे तापनि सोको प्रकृति र आयु विश्लेषण गरेर चारित्रीकरण गरेर विश्लेषण नगर्नाले वित्तीय स्थिति र सञ्चालन नतिजामा पर्ने असर परिमाणीकरण गर्न सकिएको छैन।

११९.२ केन्द्रीय व्यवस्थापन सूचना प्रणालीका लागि बैङ्कले केन्द्रीकृत बैकिङ्ग प्रणाली जडान गर्न विगत ५ वर्षदेखि टि २४ सफ्टवेयर प्रयोगमा ल्याए तापनि सोको सञ्चालनका लागि बैङ्कका जनशक्ति अभ्यस्त भइनसकेको र हाल

- सम्म १६८ शाखामा मात्र जडान हुन सकेको स्थिति छ । शाखाले प्रवाह गरेका कर्जा, वासलात बाहिरका कारोबार, अपलेखन गरेका कर्जा तथा सकार गरेका गैरवैकिङ्ग सम्पत्ति, शाखाको सञ्चालन स्थिति, तरलता सम्बन्धमा र बैङ्क सञ्चालनका लागि आवश्यक निर्णय गर्न सूचनाको अभाव हुने गरेको छ । बैङ्क सञ्चालन जोखिम कम गर्न सही समयमै व्यवस्थापन सूचना प्रणाली स्थापना गर्न कार्य गर्नुपर्दछ ।
- ११९.३ बैङ्कले कर्मचारी अवकास सुविधाअन्तर्गत कर्मचारी अवकास कोषमा रु. ५ अर्ब ६६ करोड ५३ लाख लगानी गरे तापनि सोबाट बैङ्कलाई प्रतिफल प्राप्त हुने व्यवस्था गरेको पाइएन । अवकाश कोषसँग बैङ्कले गरेको लगानीमा प्रतिफल पाउने गरी सम्झौता गर्नुपर्दछ ।
- ११९.४ कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १४३ अनुसार सहायक कम्पनी सम्बन्धी थप खुलासा गर्नुपर्ने र ती सहायक कम्पनीको वित्तीय विवरण समेत समावेश गरी एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गर्नुपर्नेमा बैङ्कका तीन सहायक कम्पनीहरू भएतापनि सोअनुसार गरेको पाइएन । तीमध्ये पुँजी लगानी रु.३२ लाख ४१ हजार गरिएको एक सहायक कम्पनीको विगत वर्षहरूदेखि नै लेखा परीक्षणसमेत नभएको स्थिति छ ।
- ११९.५ राष्ट्र बैङ्कको निर्देशिकाअनुसार कर्जा लगानीमा हुन सक्ने अधिकेन्द्रित जोखिम न्यूनीकरण गर्न आपसी सम्बन्ध भएका ऋणीको पहिचान गरी एकल ग्राहक समूहमा वर्गीकरण गरि कर्जा सीमाको निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था अनुरूप ग्राहक पहिचान गरेको पाइएन ।
१२०. **पुष्ट्याई नभएको दायित्व** - वित्तीय विवरणमा समावेश गरिएको अन्य दायित्वअन्तर्गत विभिन्न ८ शीर्षक अन्तर्गत रहेको दायित्व रकम रु.६८ करोड ११ लाखको पुष्ट्याई हुने प्रमाण कागजात नरहेको तथा धेरै वर्ष पुरानो हिसाबसमेत रहेको देखिँदा यस सम्बन्धमा यकिन गरी लेखा अधावधिक बनाउनुपर्दछ ।
१२१. **लगानी** - बैङ्कको आय वृद्धिका लागि अन्यत्र लगानी गर्दा उचित पोर्टफोलियो व्यवस्थापन गर्न लगानी नीति निर्धारण गरी लगानी गर्नुपर्नेमा सोबेगर नै वर्षान्तसम्म विभिन्न संस्थामा ऋण तथा शेयरमा रु.७ अर्ब ६६ करोड ९४ लाख लगानी गरेकोमा लाभांशवापत करिव ७ लाखमात्र मात्र आम्दानी भएको छ । गत वर्षसहित यो वर्ष पनि कम्पनीले लगानी गतिविधिमा आबद्ध गरेको पुँजी घटाउँदा बचत नगद प्रवाह रु.४१ करोड ७२ लाखले ऋणात्मक रहेको छ । बैङ्कको दिगो वृद्धिका लागि लगानीका लागि पुँजी आवश्यक पर्ने हुँदा अन्यत्र लगानी गर्दा लगानी नीति तय गरी व्यवसायिक योजनाअनुसार अधिकतम लाभ हुने क्षेत्रमा गरी जोखिम व्यवस्थापन गरी कम्पनीको स्रोत परिचालन गर्नुपर्दछ ।

नेपाल बैङ्क लिमिटेड (२०७२।७३)

१२२. **वित्तीय स्थिति र सञ्चालन नतिजा** - शेयरपुँजी रु.६ अर्ब ४६ करोड जगेडा तथा कोषहरू रु.२५ करोड, निक्षेप दायित्व रु.८९ अर्ब ४१ करोड र भुक्तानी दिनुपर्ने बिलहरूसहित बैङ्कको कुल पुँजी तथा दायित्व रु.१ खर्ब ३ अर्ब ४८ करोड रहेको छ । सम्पत्तितर्फ कर्जा सापटी तथा बिल खरिद रु.६१ अर्ब २५ करोड, लगानी रु.१२ अर्ब ८४ करोड, अन्य सम्पत्तिमा रु.८ अर्ब ४३ करोड र नगदतथा बैङ्कहरू मामौज्दात रु.१५ अर्ब ६१ करोड रहेको छ । बैङ्कको नेट वर्थ ६ अर्ब ७१ करोड ३९ लाख रहेको छ ।

बैङ्कको गत वर्षको खुद नाफा रु.४८ करोड रहेकोमा यो वर्ष रु.२ अर्ब ८८ करोड पुगेको छ । नाफा उल्लेख्य रूपमा बढ्नुको कारण गैरसञ्चालन आम्दानी हो, जुन गत वर्ष रु.६ करोड भएकोमा यो वर्ष रु.१ अर्ब ७४ करोड रहेको छ ।

१२३. **आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था** - यस सम्बन्धमा देखिएकाव्यहोरा निम्नानुसार छन्:

१२३.१ बैङ्कले नेपाल प्रतिवेदनमानअनुसार आपनो वित्तीय विवरण तयार गरेको छैन ।

१२३.२ अन्तर शाखा हिसाब मिलान हुन नसकी दिनुपर्नेतर्फ रु.४८ अर्ब २१ करोड र लिनुपर्नेतर्फ रु.६७ अर्ब ६६ करोड रहेको छ । जसमा ३ वर्षभन्दा पुराना बक्यौता दिनुपर्नेमा रु.११ अर्ब ३३ करोड र लिनुपर्नेमा रु.११ अर्ब ६१ करोड रहेकोले त्यस्ता हिसाब समयमा नै मिलान गर्नुपर्दछ । साथै बैङ्कको काठमाडौँ शाखामा रु.१० लाख ४६ हजार नगदकम देखिएको छ ।

१२४. **बोनस व्यवस्था** – बैङ्कको सञ्चित नोक्सान रु.४ अर्ब ५१ करोड रहेकोमा २०६९।७०, २०७०।७१ र २०७२।७३ मा खुद मुनाफाको द प्रतिशतले हुने रु.३७ करोड व्यवस्था गरेको पाइयो ।
१२५. **गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति** – बैङ्कले रु.१४ करोड गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति समयमै सकार गर्नुपर्नेमा गरेको पाइएन ।
१२६. **सम्भावित दायित्व** – बैङ्कले पेस गरेको विवरणमा आन्तरिक राजस्व विभागबाट २०६९।६२, २०६८।६९ र २०६९।७० मा रु.४८ करोड कर निर्धारण गरेकोमा सर्वोच्च अदालतबाट फैसलाभई नसकेकोले उक्त रकम बराबरले थप व्ययभार पर्न जाने देखिन्छ । त्यस्तै सुरक्षण नरहेका बैङ्क उपर दाबी गरेको तर बैङ्कले स्वीकार नगरेको दायित्व रु.१० करोड ६५ लाख रहेको देखिन्छ ।
१२७. **कमसल सम्पत्ति**– बैङ्कको कमसल सम्पत्ति रु.२ अर्ब ४४ करोड रहेको छ । जुन जम्मा सम्पत्तिको ३.१० प्रतिशतहुन आउँछ । कमसल सम्पत्ति घटाउनेतर्फ व्यवस्थापनले पहल गर्नुपर्दछ ।

बीमा समिति

१२८. **सञ्चितकोष दाखिला** – समितिको विगत ३ वर्षको आय तथा व्ययको अवस्था विश्लेषण गर्दा आयबाट खर्च कटाई २०७०।७१ मा रु.३३ करोड ८० लाख (आयको ८२.३२ प्रतिशत), २०७१।७२ मा रु.३२ करोड ९ लाख आयको ७२.८९ प्रतिशत) र २०७२।७३ मा रु ५० करोड ९०लाख (आयको ८६.५८ प्रतिशत) बचत रहेको देखियो । समितिमा प्रत्येक वर्ष ठूलो परीमाणमा बचत रकम बढ्दै गई हालसम्म सञ्चित बचत रु.२ अर्ब ५३ करोड २३ लाख पुगेको छ । समितिको भवन निर्माण गर्नुपर्ने, संघीयताअन्तर्गत ७ प्रदेशमा कार्यालय खोल्नुपर्ने र सोको लागि थप जनशक्ति आवश्यक पर्ने हुँदा उक्त बचत रकम सञ्चितकोष दाखिला गर्न नसकिने जानकारी दिए तापनि सोको लागि कार्ययोजना स्वीकृत गरेको देखिएन । समितिलाई आवश्यक रकम नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था रहेकोले ठूलो रकम बचत राख्नु उपयुक्त देखिँदैन । तसर्थ समितिको कार्य सम्पादनको लागि स्वीकृत योजना तथा कार्यक्रमअनुसार आवश्यक रकम छुट्याई बाँकी रकम सञ्चित कोषमा दाखिला हुनुपर्ने देखिन्छ ।
१२९. **बाली तथा पशु बीमा** – बाली तथा पशुधन बीमाको प्रिमियममा अनुदान उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०७० को दफा ९(ख) मा बाली तथा पशुधनको बीमा सदुपयोग र प्रभावकारीताबारे अर्थ मन्त्रालय र बीमा समितिबाट अनुगमन तथा मूल्याङ्कन हुने प्रावधान छ । यो वर्ष निकासी दिएको अनुदान रु.१६ करोड ९८ लाखको सदुपयोग र प्रभावकारिताका सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालय तथा बीमा समितिबाट अनुगमन तथा मूल्याङ्कन नभएकोले सुनिश्चित हुने स्थिति देखिँदैन । अतः अनुदानको प्रभावकारी उपयोगको सम्बन्धमा तोकिएकोमोजिम अनुगमन तथा मूल्यांकन हुनुपर्दछ ।

युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोष

१३०. **घटी ब्याज** – युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम १२ मा कोष र बैङ्क, वित्तीय संस्था एवं सहकारी संस्थाबीच सम्झौता भएअनुसार साँवा र ब्याज नियमित रूपमा बुझाउनुपर्ने र तोकिएको समयमा ब्याज नबुझाएमा नियम १३ को प्रक्रिया अवलम्बन गरी असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कोषले १४ बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाबाट सम्झौताअनुसार यस वर्ष रु.१ करोड ६ लाख ब्याज प्राप्त गर्नुपर्नेमा रु.५१ लाख मात्र प्राप्त गरेको देखिएकोले प्राप्त हुन बाँकी ब्याज रु.५५ लाख नियमानुसार सम्बन्धित बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट असुल गर्नुपर्दछ ।
१३१. **ऋण प्रवाह** – विपन्न वर्ग कर्जाअन्तर्गत विभिन्न बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाबाट प्राप्त सापटी कर्जामा कोषले वार्षिक ५ प्रतिशतमा नबढ्ने गरी ब्याज दिने व्यवस्था छ । कोषले हालसम्म २८ वाणिज्य बैङ्क, ३८ विकास बैङ्क र २४ वित्त कम्पनी समेतबाट २०७३ अषाढ मसान्तसम्म रु.३ अर्ब ८५ करोड ५४लाख सापटी प्राप्त गरी रु.१२ करोड ५८ लाख ब्याज भुक्तानी गरेको छ । उक्त सापटी प्राप्त रकममध्ये लगानी हुन नसकेको रु.२ अर्ब ३६ करोड २८ लाख विभिन्न बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूमा चालु तथा बचत खातामा रहेको छ ।

कोषले विभिन्न बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाबाट विपन्न वर्ग कर्जाबापत सापटी लिएको रकम लक्षित वर्गमा लगानी नगरी बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरुमा निष्क्रिय अवस्थामा मौज्जात राख्दा कोषको उद्देश्य प्राप्त नभै लक्षित वर्गले लाभ प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था देखिदैन । तसर्थ लक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्न निष्क्रिय रहेको मौज्जात रकम नीति अनुसार लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१३२. **लगानी जोखिम** – नेपाल राष्ट्र बैङ्कले समस्याग्रस्त घोषणा गरेको एक फाइनेन्समा रहेको कर्जा रु.१ करोड ५० लाख जोखिममा रहेको देखिन्छ । कोष र सहकारी संस्थाबीच भएको ऋण भुक्तानी तालिकाअनुसार कोषले ऋण प्रवाह गरेको मध्ये चुक्ता अवधि समाप्त भइसकेका ४ सहकारी संस्थाबाट रु.११ करोड २६ लाख लगानी उठाउन बाँकी रहेकोले असुलीका लागि कानुनी कारबाही गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

कोषले २ बैङ्कसँग गरेको लगानी सम्भौतामा असुली मिति उल्लेख नगरेको तर वित्त शाखाले प्रमाणित गरेअनुसार रु.१४ करोड ९० लाख साँवा किस्ता असुली गर्नुपर्ने देखाएकोले सो रकम असुली गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- **बेरुजू स्थिति** - यो वर्ष मन्त्रालय र मातहत निकायको लेखापरीक्षणबाट देखिएको बेरुजूको स्थिति देहाय अनुसार छः
 - सरकारी कार्यालयतर्फ ९३ निकायमा यो वर्ष रु.३९ अर्ब ६२ करोड ४९ लाख ३ हजार बेरुजू देखिएकोमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन उपलब्ध गराएपछि रु.५० करोड ९९ लाख ५६ हजार फछ्यौट गरेकोले रु.३९ अर्ब ११ करोड ४९ लाख ४७ हजार फछ्यौट गर्न बाँकी रहेको छ । सोमध्ये रु.३ करोड २ लाख २३ हजार पेशकी बेरुजू रहेको छ ।
 - संगठित संस्था, अन्य संस्था र समितितर्फ २ निकायमा रु.२३ करोड ५५ लाख ३५ हजार बेरुजू देखिएकोमा फछ्यौट भएको छैन । सोमध्ये रु.१ करोड ८ लाख ३३ हजार पेशकी बेरुजू रहेको छ ।